

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Jan Lomíček

**Vnější faktory utváření obrazu Sovětského svazu v
meziválečném Československu**

(Odras sovětské propagandy v československých reportážích a
cestopisech o SSSR ve 20. a 30. letech 20. století)

**Outer factors influencing image formation of the Soviet
Union in Czechoslovakia between World Wars**

(Reflection of Soviet propaganda in Czechoslovakian reports and travel
books about USSR in the twenties and thirties of the 20th century)

Diplomová práce z oboru Historie

Praha 2008

Vedoucí diplomové práce

Prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

Ústav hospodářských a sociálních dějin

P r o h l a š u j i ,

že jsem tuto předloženou diplomovou práci vypracoval zcela samostatně a uvádím v ní veškeré prameny, které jsem použil.

21. srpna 2008

Jan Lomíček

Poděkování

Na tomto místě bych chtěl poděkovat vedoucímu mé diplomové práce prof. PhDr. Jiřímu Štaifovi, CSc. za jeho pomoc při vzniku této práce. Bez jeho konzultací by to nebylo možné. Dále bych chtěl poděkovat prof. MUDr. Antonínu Doležalovi, DrSc. a Mgr. Karlu Svobodovi za jejich podnětné připomínky k tématu.

OBSAH

1. Úvod.....	5
1.1 Nástin historické situace	VI
1.2 Struktura práce, rozbor pramenů a literatury	XVII
2. Sovětská propaganda a její prostředky, časopis <i>SSSR na strojke</i> jako pramen ke studiu sovětské propagandy	XXVI
3. Pod kontrolou sovětů.....	LVI
3.1 Pohyb na území sovětského Ruska	LVI
3.2 Pod křídly institucí – VOKS	LX
3.3 Pod křídly institucí – Intourist	LXIV
4. Obecné dojmy a „dvě města na světě“	LXXVI
4.1 Obecné dojmy, příjezd, odjezd a cestování v Sovětském svazu.....	LXXVI
4.2 Dvě města na světě – Moskva a Leningrad	LXXXVIII
5. Moc, kontrola, disciplinace	XCIV
5.1 Mocenské elity – strana a vláda	XCIV
5.2 Nástroje moci – Rudá armáda a policie	XCIX
5.3 Zabitý zločin?.....	CIV
6. Sovětský svaz – ráj pracujících	CXV
7. Obraz Sovětského svazu v předvečer druhé světové války	CXXI
8. Závěr	CXXV
9. Použité prameny a literatura.....	CXXVIII
Obrazová příloha	CXXXVII

1. Úvod

znám zemi blízko pólu
znám divukrásnou zem
a do té země spolu
a navždy ujedem

není to Amerika
zem zlatých mirází
kde otrok černoch vzlyká
na moři plantáží

a nerostou tam palmy
ni žhavé pinie
tam nezpívají žalmy
na počest hostie

ta zem je divukrásná
a plna lahody
ach tam bys byla šťastna
je to zem svobody

tam najde člověk práci
tam nemá dělník hlad
tam můžem jako ptáci
žít zpívat milovat

v té zemi není pánů
ni chudých žebraček
na tisíc širých lánů
na tisíc oraček

tu přetvořuje hmotu
z níž je i srdce tvé
pomalé stádo skotu
jde jako opilé

znám zemi v které vládne
muž s čelem sedláka
tam půjdem tam se mládne
poslechni tuláka

jenž narodil se ve mně
jen proto že chci žít
pojd' se mnou do té země
kde vskutku vládne lid

pojd' neplač již čas letí
ať zhyne starý svět
v té zemi rostou děti
jež vedou lidstvo vpřed

dost slov a rajských tónů
pojd' navštívit ten kraj
jen v zemi miliónů
je radost krása ráj.

(Vítězslav Nezval, *Vyznání na cestu*)¹

¹ Václavěk, B. (ed.) *SSSR v československé poezii*. Praha 1936, s. 69–70.

1.1 *Nástin historické situace*

Je nepochybné, že vztahy Československa a Sovětského svazu měly po celou dobu existence obou státních celků nemalý vliv na vývoj ve středoevropském prostoru. Tato skutečnost nabyla na významu zejména v období po druhé světové válce, kdy se naše země postupně včlenila do nejzápadnější linie zemí komunistického bloku, a tím i do sféry sovětského vlivu. Způsob utváření obrazu Sovětského svazu tak, jak byl vnímán veřejností v Československu v období mezi oběma světovými válkami, by tedy mohl být jedním z klíčů k pochopení poválečného příklonu té samé veřejnosti k levicovým idejím, které Sovětský svaz alespoň navenek reprezentoval. V tomto procesu sehrála nemalou roli sovětská propaganda, která konstruovala částečně nereálný obraz sovětské země v zahraničí nejen vlastními prostředky, ale pokoušela se i o legitimizaci tohoto obrazu úsilím o pozitivní svědectví ze strany cizích státních příslušníků, kteří sovětské Rusko navštívili.

Vnímání „Země sovětů“ ze strany jednotlivců i celé společnosti bylo v období mezi světovými

válkami přinejmenším rozporuplné. Rozhodně se nedají názory na sovětský režim a jeho působení na zemi zaškatulkovat takovým způsobem, jak to o několik desítek let později vykonala prorežimní historiografie.² Obraz sovětského Ruska, později SSSR³, prošel ve dvacátých a třicátých letech vývojem, který byl spojen s radikálními změnami v samotném Sovětském svazu, dále pak snahou najít ze strany nejen československé politiky, ale i veřejnosti určitý *modus vivendi* se sovětským režimem. Zčásti je třeba změny vnímání připsat i sympatiím s prezentovaným vývojem v SSSR a růstem podpory levice v souvislosti se světovou hospodářskou krizí a v předvečer další světové války.

Pohled na Rusko nebyl samozřejmě ani po celé předchozí 19. století jednoznačný. Vedle

² V době zatížených prací k tématu je patrné prosté dělení názorů na správný a špatný přístup k sovětskému Rusku, kromě extrémů se s jiným postojem nesetkáváme. Srov. např. Sedláček, J., Vávra, J. *Pro zemi milovanou*. Praha 1960 či dříve Král, V. *O Masarykově a Benešově kontrarevoluční protisovětské politice*. Praha 1953. K tomuto přístupu viz Olivová, V. *Manipulace s dějinami první republiky*. Praha, 1999, s. 12–16.

³ Od 30. 12. 1922.

negativního vnímání celkové zaostalosti země a jiných nedostatků carského režimu existovaly i pozitivní ohlasy, týkající se zejména kultury a vzájemných styků mezi intelektuálními elitami obou zemí. Kladný obraz vznikl nejprve díky panslovanským tendencím, později na přelomu století nahrazených víceméně podobně utopickými idejemi novoslovanství či panrusizmu.⁴ Po dvou revolučních zvratech v roce 1917 však starý režim v Rusku zanikl a na jeho místo po krátkém mezidobí nastoupila diktatura proletariátu. Spolu s touto změnou se začal vytvářet obraz nové skutečnosti, „nového sovětského Ruska”.

Oficiální vztahy mezi oběma státy procházely v období mezi světovými válkami vývojem, který rozhodně nelze označit za plynulý. Svou roli sehrála jak angažovanost československých legií v bojích během občanské války, tak i pokusy o export bolševické revoluce do střední Evropy v roce 1919. Sovětské Rusko se však neocitlo po nástupu bolševiků v naprosté izolaci. Na jedné straně zde

⁴ Srov. Vlček, R. *Ruský panslavismus, realita a fikce*. Praha 2002, dále např. Doubek, V. *Česká politika a Rusko (1848–1914)*. Praha 2004.

byl výrazný zájem československé levice o politické dění v sovětském Rusku, na straně druhé též snahy o pomoc válkou zasažené zemi. Ve dvacátých letech, téměř okamžitě po skončení občanské války a s ní spojených cizích intervencí, organizovalo Československo a další evropské země v součinnosti s Mezinárodním červeným křížem humanitární pomoc ke zmírnění hladomoru, který v Rusku vypukl v letech 1921–1922.⁵

V té době se také jednotlivé státy snažily o navázání hospodářské spolupráce s bolševickým režimem, Československo nevyjímaje. Následovala jednání v italském Janově v roce 1922. Konference sice kromě německo-sovětských smluv

⁵ Ke vztahům ve 20. letech např. komentář Olivová, V. *Politika Československa v ruské krizi roku 1921 a 1922*. In Masaryk, T. G., Beneš, E. *Otevřít Rusko Evropě – dvě stati k ruské otázce v roce 1922*. Praha 1992, s. 37–44, dále např. Břach, R. *Československo a Evropa v polovině dvacátých let*. Praha – Litomyšl 1996 a přísl. pasáže v Kárník, Z. *České země v éře První republiky 1918–1938*. Praha 2000, 2002, 2003, k mezinárodní pomoci nejen v rámci Nansenovy nadace viz Brandes, D. *Die Wolga Republik: Eigenstaatlichkeit oder nationales Gouvernement?* In Rothe, H. (ed.) *Deutsche in Russland*. Köln–Weimar–Wien 1996, s. 114–117.

uzavřených v Rappalu nepřinesla žádné významné výsledky, ale obě strany prokázaly alespoň ochotu vést vzájemné rozhovory. Výsledkem této snahy byla prozatímní smlouva o československo-sovětských vztazích, která znamenala uznání bolševického režimu *de facto*.⁶

Další vývoj v navazování diplomatických styků ovlivnila celá řada událostí, jako například smrt V. I. Lenina a následné boje o moc ve vedení RKS (b), respektive VKS (b)⁷ ve dvacátých letech. Nemalý vliv měla také politika Kominterny, která se v Československu projevovala zejména skrze KSČ, nebo později počátky politických procesů v SSSR. Nicméně rostoucí pocit ohrožení Československa vedl ke snaze zlepšit vztahy i se Sovětským svazem jako s vojensky i ekonomicky strategickým partnerem. V roce 1934 uznalo Československo SSSR *de iure*. Sovětský svaz vstoupil téhož roku do Společnosti národů. O rok později, v

⁶ Olivová, V. *Politika Československa...*, s. 56–59, Olivová, V. *Dějiny První republiky*. Praha, 2000, s. 123–126, Kárník, Z. *České země...*, díl I, s. 356–258.

⁷ Ruská komunistická strana (bolševiků) od r. 1918, od r. 1925 pak Všesvazová komunistická strana (bolševiků).

květnu 1935, byla uzavřena smlouva o vzájemné pomoci, neútočení a spolupráci, která navazovala na smlouvu uzavřené s Francií.⁸

Vedle mezinárodní politiky ovlivňovala utváření obrazu sovětského SSSR v meziválečném Československu celá řada dalších přímo i nepřímo působících vnitřních i vnějších faktorů. K těm vnějším patřily zejména snahy sovětské propagandy o vytvoření pozitivně vnímaného obrazu, k vnitřním faktorům patřila činnost různých názorových skupin zabývajících se sovětským Ruskem a jejich snaha ovlivnit diskuzi okolo tématu. Mezi tyto skupiny patřila zejména početná ruská emigrace, veteráni československých legií a vedle KSČ i spolky a sdružení orientované svým zaměřením na Sovětský svaz.

Po nástupu bolševiků k moci a následné občanské válce se i u nás nacházela početná skupina ruských emigrantů. Částečně se jednalo o příslušníky inteligence, mezi nimi též některé tehdejší vědecké špičky, a ostatní elity, ať již vojenské nebo

⁸ Olivová, V. *Dějiny První republiky...*, s. 184–189, Kárník, Z. *České země v éře...*, díl II., s. 359–368, 473–478.

civilní. Politické elity u nás vesměs nezakotvily a pokračovaly ve své cestě dále na západ, kde se jednalo o případném zapojení velmocí do tehdy probíhající občanské války, později také o jejich vztahu k sovětskému Rusku, jeho bojkotu nebo uznání.⁹ I na našem území však došlo k jistým pokusům o zformování vojenských jednotek tvořených emigranty, které by se zapojily do občanské války na vlastní pěst nebo se účastnily případné intervence proti bolševickému režimu na straně západních mocností. Zůstalo však jen u pokusů.¹⁰

Ruská emigrace k nám přicházela v několika vlnách, názorově byla velmi roztržena, její pohled na bývalou vlast tudíž také nebyl jednoznačný. Českou veřejností mohl být tento pohled do jisté míry považován za neobjektivní právě z hlediska nezáviděníhodné situace, ve které se jeho nositelé ocitli. V Praze se

⁹ Svou roli též sehrála určitá regionálnost Prahy ve srovnání s dalšími centry ruské emigrace, jako byly Berlín, Paříž či New York. Viz Figes, O. *Natašin tanec*. Praha 2004, s. 444–490.

¹⁰ K pokusům o vytvoření vojenských útvarů z ruských emigrantů srov. Savický, I. *Osudová setkání*. Praha 1999, s. 135–138. Pohled „poúnorové“ historiografie nabízí např. práce Sedláček, J., Vávra, J. *Pro zemi milovanou*. Praha 1960.

sešla poměrně početná komunita ruských i ukrajinských emigrantů, začaly se vytvářet politické či kulturní kluby a spolky, objevovala se rusky psaná periodika. Později vznikly i četné vzdělávací instituce, jako například Ruská právnická fakulta, Ruská obchodní akademie aj. Působily zde osobnosti jako historik a bývalý vůdce ruských kadetů Pavel Miljukov, eseři Viktor Černov a proslulá „babička ruské revoluce“ Jekatěrina Breško-Breškovskaja, dále pak historik Alexandr Kizevetter, jehož žák Georgij Vernadskij, profesor moskevské univerzity zoolog Michail Novikov, který se v Praze stal rektorem Ruské lidové univerzity, literární teoretik Alfred Bem, básnička Marina Cvetajevová a mnozí další. Praha tak byla svého času nazývána „ruským Oxfordem“.¹¹

Činnost ruských emigrantů se odehrávala s podporou vládních kruhů, a to jak materiální, tak morální. Finanční příspěvky na ruskou emigraci v rámci tzv. *Ruské pomocné akce* byly však postupem času značně

¹¹ Savický, I. *Osudová setkání*. Praha 1999, str. 180–224. K situaci ruské emigrace např. Tejchmanová, S., *Rusko v Československu*. Jinočany 1993.

redukovány.¹² Masarykova snaha o vytvoření demokratického Ruska přetrvávala, i když postupem času byly plány na změnu režimu SSSR čím dál tím méně realistické. Na rozdíl od Karla Kramáře nebyl T. G. Masaryk zastáncem přímé intervence vůči sovětskému Rusku.¹³ Názorově nejbližší mu z ruské emigrace byli eseři. V pozdějších dobách byly Masarykovy snahy komplikovány jak výstupy české levice vůči „protisovětské politice“ Hradu a proti financování ruské a ukrajinské emigrace, tak i uznáním SSSR *de iure* ze strany světových mocností (Německo – v roce 1922, Francie – v říjnu 1924, Anglie a Itálie – v únoru 1924).

Vedle přímého působení názorů ruské a ukrajinské emigrace měly značný vliv na veřejné mínění i bezprostřední dojmy našich vojáků, kteří se během roku 1920 vraceli do

¹² V roce 1924 činil příspěvek v rámci Ruské pomocné akce 100 milionů korun, o deset let později již jen 3 miliony. Srov. Tejchmanová, S. *Rusko v Československu*. Jinočany 1993, s. 36–37.

¹³ Srov. Masaryk, T. G., Beneš, E. *Otevřít Rusko Evropě – dvě stati o ruské otázce v roce 1922*. Praha 1992 nebo Masaryk, T. G. *Světová revoluce*. Praha 1938.

Československa po ukončení svého působení v československých legiích v Rusku. Legie měly osobní zkušenosti s oběma stranami konfliktu, jak s Rudou armádou a bolševickými vyjednávači, tak s jejich „bílými“ odpůrci. Negativní obraz sovětské moci nebyl rozhodně jednoznačný. Mnozí příslušníci československého vojska na Rusi s bolševickou ideologií sympatizovali a vstoupili do řad Rudé armády, popřípadě se angažovali jiným způsobem.¹⁴ Čeští legionáři vytvořili po svém návratu z Ruska poměrně silnou vlivovou skupinu a československá veřejnost jejich názory snadno přejímala, ať už byla jejich názorová orientace jakákoliv. Početná byla ostatně také literatura, která se zabývala působením československých legií v bojích podél transsibiřské magistrály,¹⁵ ať už se

¹⁴ K problematice legií a jejich působení v Rusku z dobových prací za všechny Kratochvíl, J. *Cesta revoluce*. Praha 1928, Papoušek, J. *Rusko a československé legie v letech 1914–1918*. Praha 1932, nověji např. Sak, R. *Anabáze. Drama československých legionářů v Rusku /1914–1920/*. Jinočany 1996 nebo Savický, I. *Osudová setkání, Češi v Rusku a Rusové v Čechách 1918–1938*. Praha 1999.

¹⁵ Srov. Lehár, J., a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha 1998, s. 560–562.

jedná o beletrii,¹⁶ memoárovou či jinou literaturu.¹⁷

Rozvíjením vztahů se sovětským Ruskem se ve sledovaném období v Československu zabývala celá řada nejrůznějších občanských sdružení, spolků a institucí. Některé byly nadstranické, nebo tak na veřejnosti alespoň vystupovaly, část z nich měla silné politické vazby, zejména na levou, respektive ultralevou stranu politického spektra.

Mezi první organizace patřily Klub přátel sovětového Ruska, který působil v rámci pedagogického sboru Dělnické akademie, a Česko-ruská jednota snažící se o „nepředpojaté poznání Ruska“. Jiří Křesťan ve své studii udává, že aktivita Česko-ruské jednoty v průběhu dvacátých let slábla zejména díky tomu, že činnost spolku ovlivňovala členská základna z členů národně demokratické strany a také

¹⁶ František Langer, Josef Kopta, Rudolf Medek, Jaroslav Kratochvíl aj.

¹⁷ Za všechny Papoušek, J. *Rusko a československé legie v letech 1914–1918*. Praha 1932, nebo četné práce novináře Václava Chába. Tendenční zpracování legionářské literatury viz. Vávra, J. *Říjnová revoluce a občanská válka v legionářských pamětech a publicistice 1919–1936*. In Strnadel, J., a kol. *Příspěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků.*, díl 3, Praha 1976.

příslušníci ruské emigrace, kteří tehdy začali do spolku vstupovat.¹⁸ Vedle toho vznikaly zejména na počátku dvacátých let organizace, které se zabývaly humanitární pomocí obyvatelstvu na území Ruska. Bylo to například Ústředí československé dobrovolné pomoci hladovějícím v Rusku a na Ukrajině, Dělnický pomocný výbor pro proletářské Rusko, Československý ústřední pracovní sbor pro hospodářskou pomoc Rusku¹⁹ a další.

Kromě těchto organizací zaměřených na pomoc tamnímu obyvatelstvu se do dějin československo-sovětských vztahů v meziválečném období výrazněji zapsaly zejména dvě skupiny. Byla to Společnost pro hospodářské a kulturní sblížení s novým Ruskem, později

¹⁸ Jejimi členy byly například Otokar Fischer, Jan Slavík, Emanuel Rádl a její vytvoření podpořila i řada dalších osobností společenského života jako Leoš Janáček, Viktor Dyk, Alois Jirásek, Josef Svatopluk Machar, Jaroslav Kvapil a další. – Křesťan, J. KSC, Společnost pro hospodářské a kulturní styky se SSSR a obraz Sovětského svazu v prostředí české levicové inteligence (1925–1939). In Kárník, Z., Kopeček, M. (eds.) *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. II., Praha, 2004, str. 88.

¹⁹ Tamtéž, s. 86–87.

přejmenovaná na Společnost pro hospodářské a kulturní styky se SSSR (SHKS), a Svaz přátel SSSR (SP SSSR).

Společnost pro hospodářské a kulturní styky se SSSR byla založena v listopadu 1924, ustavující schůze se konala v lednu následujícího roku. Předsedou společnosti byl zvolen univerzitní profesor Zdeněk Nejedlý.²⁰ Společnost fungovala jako nadstranické sdružení, na rozdíl od SP SSSR, který byl víceméně satelitní organizací KSČ, ačkoliv tak na veřejnosti zprvu nevystupoval. To však neznamená, že by činnost obou seskupení byla striktně oddělena, zvláště když se díky předmětu jejich zájmu jejich cíle mnohdy shodovaly.

SHKS vyvíjela nejrůznější druhy aktivit. Vedle publikační a přednáškové činnosti, která propagovala sovětskou vědu, kulturu a hospodářství, byly touto společností

²⁰ Tamtéž, s. 88–89 – Mezi signatáři ustavujícího svolání k československé veřejnosti byli takové osobnosti jako například F. X. Šalda, Slavoboj Tusar, Josef Hora, František Langer, Jaroslav Seifert, Antal Stašek, Fráňa Šrámek, Emanuel Rádl, Karel Teige, Marie Majerová, S. K. Neumann, Ivan Olbracht, Jiri Weil, Bohumil Mathesius, Theodor Bartošek, Václav Kaplický, Jaroslav Kratochvíl a další.

pořádány i poznávací zájezdy do Sovětského svazu, dále byly organizovány delegace, často v rámci výročí významných událostí v SSSR, jako byla v první řadě „Říjnová revoluce“. Tak i první studijní výprava, která se do Sovětského svazu vydala v roce 1925, se měla zprvu zúčastnit oslav 200. výročí založení Akademie nauk v Leningradě, ale její odjezd zdržely technické překážky.²¹ Akce k různým výročím Sovětského svazu byly ostatně pořádány i v samotném Československu.

K přerušení činnosti SHKS došlo v letech 1930–1931. Po jejím obnovení začíná společnost v květnu roku 1931 vydávat časopis *Země sovětů*, další periodikum, revue *Praha–Moskva*, vycházelo v letech 1936–1939. Odpovědným redaktorem byl ze začátku Karel Teige, ale po sporech se Zdeňkem Nejedlým v otázkách týkajících se politických procesů se Zinověvem, Kameněvem a dalšími se funkce vzdal.²² Výrazným edičním počinem ze strany Společnosti bylo vydání řady *SSSR* –

²¹ Viz. Mathesius, B., a kol. *SSSR, úvahy, kritiky, poznámky*. Praha 1926, s. 348 a násl.

²² Křesťan, J., *KSČ, Společnost pro hospodářské a kulturní styky se SSSR...*, str. 105.

monografie ve druhé polovině třicátých let. Jednalo se o soubor studií (viz dále) zabývajících se jednotlivými aspekty Sovětského svazu, který poskytoval čtenářům všeobecný přehled o daném tématu.²³

Po obnovení své činnosti se SHKS opět zapojila do kulturních a společenských akcí na podporu SSSR. Došlo k rozšíření aktivit SHKS a navázání kontaktů například s Edvardem Benešem, politiky a novináři z okruhu Hradu.²⁴ Na rok 1935 připravovala Společnost pro hospodářské a kulturní styky velkolepou akci, kterou měl být Týden československo-sovětského přátelství. Ten se sice nakonec uskutečnil, ale o půl roku později, pouze regionálně a

²³ Monografie byly později zařazeny do sborníků *Sovětský svaz – hospodářství* (1935), *Sovětský svaz – umění* (1935–1936), *Sovětský svaz – organizace práce* (1936) a *Sovětský svaz – šestina světa* (1938), editory byli Zdeněk Nejedlý, Vladimír Procházka a Bohumír Šmeral.

²⁴ Křest'an, J., *KSČ, Společnost...*, str. 97 – SHKS se „po roce 1934 stala místem neoficiálních kontaktů mezi lidmi blízkými Edvardu Benešovi a sovětským vyslanectvím, jež podněty předávalo do Moskvy...Zdá se, že to byl především Hubert Ripka, neoficiální důvěrník Edvarda Beneše a Kamila Krofty, kdo našel v SHKS prostor pro svou tichou a skrytou diplomatickou aktivitu.”

pod patronací organizace jiné, tedy SP SSSR. V roce 1937 vydala SHKS sborník projevů *Československo Sovětskému svazu k 20. výročí*, kam přispěla na žádost členů SHKS celá řada politiků, vysokoškolských pedagogů, spisovatelů a dalších osobností československého veřejného života.²⁵ Činnost SHKS byla zastavena 16. března 1939. Jak dokazuje Jiří Křest'an: „SHKS se snažila udržet si po celou dobu své existence charakter nadstranické organizace, jejíž politické spektrum se dokonce do roku 1936 rozšiřovalo.“²⁶

²⁵ Nejedlý, Z., Gallas, J., Ripka, H. (eds.) *Československo Sovětskému svazu k 20. výročí. Sborník projevů. Společnost pro kulturní a hospodářské styky se SSSR*, Praha 1937. Autory příspěvků byly například takové osobnosti jako Bohdan Pavlů, Zdeněk Fierlinger, Petr Zenkl, Vilém Mathesius, Bedřich Hrozný, Albert Pražák, Silvestr Prát, Bedřich Václavek, Josef Hora, S. K. Neumann, Adolf Hoffmeister, E. F. Burian, František Halas, Vítězslav Nezval, Marie Majerová, Marie Pujmanová a jiní.

²⁶ Křest'an, J., *KSČ, Společnost pro hospodářské a kulturní styky...*, s. 93. Srov. také Sedláček, J., Vávra, J., *Pro zemi milovanou...*, str. 30, kde v duchu doby, ve které byla publikace napsána, autoři tvrdí, že „členy Společnosti byli i kapitalisté, kteří, přestože jim byl systém v SSSR cizí a nepřijatelný, snažili se přimět československou vládu k pronikání na sovětský trh... Obdobně i část kulturních pracovníků se zajímala hlavně o ruskou kulturu, o památky

Popírá i možnost financování organizace ze strany Sovětského svazu.²⁷ Archiv SHKS se však nedochoval, a tak by možným zdrojem informací mohly být jen archivy Ruské federace.

Mnohé z předchozího se o druhé organizaci říci nedá. O vytvoření Svazu přátel SSSR se jednalo v KSČ již delší dobu, od prvního Mezinárodního kongresu přátel SSSR v roce 1927 v Moskvě, který byl uspořádán k 10. výročí říjnového bolševického převzetí moci. Další kongres se konal v únoru roku 1930 v Essenu a v dubnu téhož roku došlo k ustavující schůzi Svazu. V květnu pak odjela do SSSR první dělnická delegace pod patronací SP SSSR, ve které se mezi jinými nacházel i Julius Fučík. Skupina cestovala přes Berlín, Fučík s kolegy nejprve pěšky přes československou státní hranici, protože jim státní orgány odmítly vydat pasy. Po návratu této delegace se její členové věnovali propagaci po republice, agitačním schůzím a publikační činnosti. Julius

minulosti a vztah sovětské vlády k nim. Těmto skupinám nešlo o obranu SSSR.“(!)

²⁷ Křesťan, J., KSČ, Společnost pro hospodářské a kulturní styky...s. 94 .

Fučík své postřehy ze SSSR shrnul ve známé sbírce reportáží *V zemi, kde zítra již znamená včera*, která vyšla v následujícím roce. Činnost SP SSSR byla pak na nějaký čas s platností od listopadu 1930 přerušena z důvodu, že Svaz „nedostal zákonným podmínkám o právu spolčovacím“. Po protestech byla jeho činnost povolena v dubnu následujícího roku.²⁸ V lednu 1932 přebíral řízení svazu fakticky Bohumír Šmeral, což znamenalo ještě výraznější utužení kontroly KSČ. V únoru pak poprvé vyšel měsíčník *Svět sovětů*, předcházela ho měsíčník pro německou veřejnost *Freund der Sowjets*, posléze přejmenovaný na *Sowjet Russland von heute*. Vedle toho vycházel pak ještě i *Věstník Svazu přátel SSSR*.²⁹

SP SSSR se, na rozdíl od SHKS, vždy snažil být co nejmasovější organizací s výraznou snahou o obsazení veřejného prostoru. Rozvíjel agitační a propagandistickou činnost, pořádal výstavy, propagační přednášky, promítání sovětských

²⁸ Sedláček, J., Vávra, Jos. *Pro zemi milovanou – Z bojů o československo-sovětské přátelství*, Praha 1960, s. 54–116.

²⁹ Vávra, J. *Sovětský svaz v písemnictví Československa 1936–1941*, Praha 1967, str. 96–101.

filmů, kulturní večery, vydával propagační tiskoviny. Delegáti, kteří se vrátili z cest po SSSR pořádaných pod záštitou Svazu přátel, se pak účastnili víceméně náborových schůzí po celé republice. Vedle toho organizoval Svaz oslavy nejrůznějších výročí SSSR, někdy ve spolupráci s jinými organizacemi. Činnost SP SSSR byla pak ještě jednou úředně zastavena v říjnu 1932, tentokrát podle zákona na ochranu republiky. Zároveň byly zabaveny veškeré písemnosti Svazu. K oficiálnímu obnovení působení SP SSSR došlo až po uznání SSSR *de iure* ze strany Československa v říjnu roku 1934. Jeho členové ale byli po dobu zákazu činnosti v kontaktu přes tiskový orgán, tj. *Svět sovětů*, který byl oficiálně registrován jako časopis na SP SSSR nezávislý. Toto periodikum organizovalo ve spolupráci s KSC i tzv. „radiokroužky“, jejichž náplní byl kolektivní poslech českého vysílání sovětského rozhlasu z Moskvy. To začalo v únoru 1932 a vysílalo vždy ve středu a v pátek.³⁰ Vedle toho se

³⁰ Rádiové vysílání opačným směrem organizoval v letech 1932–1934 na popud Jaroslava Papouška Jan Slavík v pravidelných rozhlasových komentářích. Vysílání bylo

členové organizovali ve čtenářských kroužcích okolo tohoto periodika.

Mezi další propagační akce na podporu SSSR patřil i příjezd delegace sovětských letců (srpen 1934) nebo návštěva 40 sovětských sportovců (říjen 1934) a navazující sportovní klání po celé republice pořádaná KSC, SP SSSR a sportovními organizacemi, jako byla Federace proletářské tělovýchovy, Dělnické tělocvičné jednoty a další. Tuto akci poněkud narušil incident v Košicích, při kterém byli někteří ze sovětských sportovců zatčeni pro účast na nepovolené demonstraci a následně vyhoštěni ze země³¹.

Obnovení činnosti Svazu provázely personální změny ve vedení, Bohumíra Šmerala nahradil Bohuslav Vrbenský. Šmeral působil v té době v rámci Kominterny v Moskvě.³² Prohlášení o obnově

ukončeno v souvislosti s uznáním SSSR *de iure* v roce 1934. Srov. Bouček, J. *Jan Slavík – Příběh zakázaného historika*. Praha 2002, s. 56–60.

³¹ Srov. J. Sedláček; J. Vávra *Pro zemi milovanou...*, str. 212 a násl.

³² Viz. např. Goldstücker, E. *Vzpomínky (1913–1945)*. Praha 2003, str. 102 – „Šmerala i Kreibicha brzy povolala Komunistická internacionála do Moskvy a pověřila je důležitými úkoly, přičemž jí šlo také – a snad

činnosti spolku podepsali například Adolf Hoffmeister, Václav Kaplický, Marie Pujmanová, Vítězslav Nezval, Zdeněk Štěpánek, Vladislav Vančura a další. Svaz se opět navrátíl ke své původní činnosti. V roce 1936 rozpoutala tato organizace větší kampaň kolem nové sovětské ústavy. Jednalo se zejména o publikaci brožur jako *Vzestup všeobecného blahobytu*, *Život sovětské mládeže* a zejména *Nejdemokratičtější ústava na světě*, kterou k vydání připravil Bohumil Vrbenský, autorem předmluvy byl Bohumír Šmeral.³³

Největší demonstrací skupin orientovaných na Sovětský svaz však byly oslavy 20. výročí SSSR v roce 1937. Probíhaly ve spolupráci s SHKS a jinými organizacemi. V květnu se uskutečnily akce k výročí podpisu smlouvy o spolupráci ČSR–SSSR, byla zhotovena tzv. *Zlatá kniha*, kam byly sbírány podpisy spolků, institucí i

hlavně – o to, aby oba byli drženi co nejdál od jejich domova, aby svým „sociálně-demokratickým zatížením“ nezpomalovali stalinskou „bolševizaci“ KSC.“ Srov. též Rupnik, J. *Dějiny KSC*. Praha 2002, s. 76–77.

³³ Vávra, J. *Sovětský svaz v písemnictví Československa 1936 – 1941*, Praha 1967, str. 21–22, Vrbenský, B. (ed.) *Nejdemokratičtější ústava na světě*. Praha, 1936.

jednotlivců pod zdravici Sovětskému svazu k jeho výročí, a konečně byl zhotoven i „národní dar“. Byla jím skleněná plaketa o rozměrech 2×3 metry od sochaře prof. Bendy s verši S. K. Neumanna a Josefa Hory. Dary předala delegace, která byla vyslána na oficiální oslavy do Moskvy, do rukou předsedy Všesvazového výkonného výboru SSSR Michaila Ivanoviče Kalinina.³⁴

Vedle toho vyšla i celá řada publikací k tomuto výročí, jako byl například *Manifest světového výboru přátel SSSR – dvacet let SSSR*, pod kterým byli vedle Bohumila Vrbenského podepsáni i zahraniční spisovatelé Romain Rolland a Lion Feuchtwanger. Z československé strany (ze strany SHKS) pak vznikl již výše zmiňovaný sborník *Československo Sovětskému svazu k 20. výročí*. Pomyslnou třešničkou na narozeninovém dortu bylo 1. vystoupení Alexandrovova pěveckého a tanečního souboru Rudé armády, které se uskutečnilo 25. září 1937 v Praze.

Kromě těchto nejvýznamnějších organizací působila

³⁴ J. Sedláček; J. Vávra *Pro zemi milovanou...*, str. 265 a násl.

ještě celá řada dalších úzce zaměřených spolků jako například Společnost přátel sovětského filmu, kontakty se sovětskými protějšky navazovaly skupiny, jako byl například Svaz proletářských bezvěrců a mnohé další. V opozici proti těmto uskupením stály některé ruské a ukrajinské emigrantské spolky,³⁵ z českých pak jmenujme alespoň předválečnou Českou ligu proti bolševismu, jejíž archivní materiály ze sledovaného období se bohužel nedochovaly.³⁶

1.2 Struktura práce, rozbor pramenů a literatury

Tato práce se na prvním místě věnuje sovětské propagandě, jejím obecným mechanismům a stručnému rozboru témat, která nabízel jeden z pramenů ke studiu sovětské propagandy – obrazový měsíčník *SSSR na strojke*, dále rozebírá možnost pohybu cizích státních

příslušníků na území Sovětského Ruska a vliv sovětských institucí, které se zabývaly zahraničními návštěvníky SSSR. Zde se jednalo o Všesvazovou společnost pro kulturní styky se zahraničím (VOKS – Vsesojuznoe občestvo dlja kulturnoj svjazi s zagranicej), založenou v roce 1925, a oficiální sovětskou cestovní kancelář Intourist, která měla po svém vzniku v roce 1929 výrazný podíl na utváření obrazu SSSR u značné části jeho návštěvníků.

Další části jsou věnovány některým okruhům témat, která byla zaznamenána v publikovaných meziválečných rusikách, dále pak tím, jak se k nim autoři ve svých dílech vymezovali. Jedná se na prvním místě o obecné dojmy z cest po sovětské říši, postřehy ze samého jádra SSSR, tedy dvou hlavních měst Moskvy a Leningradu. Dalším okruhem je obraz sovětské vlády jako elity a jejich nástrojů moci. Následuje konstrukce sovětského Ruska jako jistého idealizovaného „ráje pracujících“. Jako poslední téma je stručně rozebrána problematika vnímání SSSR v předvečer druhé světové války.

Hlavním pramenem k rozboru obrazu Sovětského svazu v očích

³⁵ Národní archiv (NA), fond č. 820, Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace v ČSR, „RUESO“, 1918–1945.

³⁶ Viz NA, fond č. 739, Česká liga proti bolševismu (1928–1937), 1944–1945, sig. 4/1, 5/1, a arch. pomůcka č. 734, *Česká liga proti bolševismu (1928–1937), 1944–1945*. zprac. Šťovíček, I., Praha 1971.

meziválečné československé veřejnosti je dobové písemnictví, které se daným tématem zabývalo, jakkoliv různě se k němu vymezovalo. V průběhu dvacátých a třicátých let byla o Sovětském svazu publikována nesčetná řada prací. Vzhledem k rozsahu této studie není možné zabývat se objemnou publicistikou, články a jinými literárními útvary zveřejňovanými v československých periodikách, jejichž počet byl značný.³⁷ Zbývající počet publikací zůstává i tak vysoký.³⁸

Kritériem pro výběr z tohoto souboru rusik byl pro tuto studii jejich autor, až na výjimky jeho provázanost s Československem, dále pak autorova osobní zkušenost (byť krátkodobá) se Sovětským svazem a také to, že práce byla publikována v meziválečném Československu, jehož veřejnost k ní tudíž měla přístup. I přesto nebylo možné kvůli celkovému objemu literatury a někdy i kvůli současné

nedostupnosti zpracovat všechna díla, která se tématem zabývala. Studie tak zůstává z tohoto hlediska pouze určitou sondou do této problematiky. Výhodou rozsáhlejších publikací oproti krátkým publicistickým útvarům je jejich komplexnost v pojetí daného tématu – autoři se povětšinou nezaměřovali pouze na jednu oblast sovětského života, ale snažili se popsat jimi vnímanou realitu ze všech možných úhlů.

Česká rusika, která byla pro tuto studii použita, by se dala rozdělit do několika skupin. Podle literárního žánru se jedná částečně o práce ve formě cestopisů, soubory postřehů a reportáží. Vedle toho však byly využity i některé útvary beletristické. Komparaci umožnily dobové sborníky a syntetické práce popisující sovětské zřízení na základě tehdy dostupných informací. Do této skupiny pramenů nebyla ovšem zahrnuta tzv. legionářská literatura, která je svým obsahovým a časovým zaměřením poněkud specifická, omezuje se na fázi bojů před a během občanské války a nepodává tudíž ucelenější obraz vnímání vývoje Sovětského svazu.

³⁷ „Počet těchto materiálů...nutno odhadovat na desítky až stovky tisíc.“ Vávra, J. Říjnová revoluce a SSSR v československé publicistice a reportážích 1918–1929. In Strnadel, J., a kol. *Príspevky k dějinám česko-ruských kulturních styků.*, díl 2., Praha 1969, s. 5.

³⁸ Jaroslav Vávra jej ve své práci odhaduje na více než dva tisíce. – Tamtéž, s. 5.

Jako zdroj informací o československých meziválečných rusikách či sovietikách sloužily bibliografie *Sovětský svaz v písemnictví Československa* a *Sovětský svaz v písemnictví Československa 1936–1941*.³⁹ Vedle toho je využitelná i bibliografie ve sborníku *10 let diktatury proletariátu 1917–1927*, jejímž autorem byl Julius Fučík.⁴⁰ Odkazy na jednotlivá díla je však možné najít na více místech – řada *SSSR – monografie*, kterou vydávala SHKS, dobový tisk, odkazy ve zkoumaných dílech či pamětníci.

Prameny samotné je možné dále setřídit podle charakteristiky autorů. Cest na východ se zúčastnil poměrně pestrý vzorek společnosti. Vedle jednotlivců, kteří do SSSR cestovali za poznáním, z diplomatických a politických důvodů (ať byly jakékoliv), za obchodem nebo za prací, byly do sovětského Ruska organizovány i

masové exkurze, později organizované turistické zájezdy. Delegace byly vysílány často na popud samotných sovětských orgánů, popřípadě je organizovaly československé politické strany, zejména ty levicové, nebo různé spolky a občanská sdružení, ať už náplň jejich činnosti a politická orientace byla jakákoliv. Skladba skupiny lidí, kteří cestu do SSSR ve dvacátých a třicátých letech absolvovali, byla různá také z hlediska kulturního či hmotného kapitálu.

Vedle známých osobností, jako například historiků Jana Slavíka, Jaroslava Papouška, divadelního teoretika Václava Tilleho, politiků Zdeňka Fierlingera, Bohumíra Šmerala, spisovatelů Josefa Kopty, Ivana Olbrachta, Marie Pujmanové, Marie Majerové, Petra Jilemnického, F. C. Weiskopfa, Gézy Včeličky, básníka Vítězslava Nezvala, malíře a literáta Adolfa Hoffmeistera a novinářů Václava Chába, Františka Klátíla, Egona Erwina Kische, Julia Fučíka, Jožky Jabůrkové, Emanuela Vajtauera a dalších, jsou zaznamenány postřehy například i katolického

³⁹ Běhounek, V., Riess, J. *Sovětský svaz v písemnictví Československa*. Praha 1936, Vávra, J. *Sovětský svaz v písemnictví Československa 1936–1941*. Praha 1967.

⁴⁰ Fučík, J. Bibliografie české literatury o SSSR a Říjnové revoluci. In Mach, J. *10 let diktatury proletariátu 1917–1927*. Praha 1927, s. 428–445.

kněze,⁴¹ účastníků delegace odborového ústředí,⁴² dělnických delegací,⁴³ delegací jednotlivých spolků zbývajících se Ruskem,⁴⁴ ale i účastníků běžné rekreace v SSSR.⁴⁵

U části autorů se setkáváme s předchozími zkušenostmi s Ruskem. Jedná se o bývalé zajatce a legionáře (Václav Cháb, Josef Kopta, František Kubka, Jaroslav Papoušek), ruské emigranty usazené v Československu (Naděžda Melnikovová-Papoušková) nebo o ty, kteří měli dřívější zkušenosti z pobytu v carském Rusku (Václav Tille, Karel Velemínský). Názorové spektrum autorů nebo jejich politická orientace je také široká. Vedle ultralevých intelektuálů, jako

⁴¹ Viz Mádle, J. *Orientem Sovětů. Cestopis katolického kněze komunistickým SSSR*. Nový Bydžov 1936.

⁴² Dundr, V., a kol., *Delegace Odborového sdružení československého v Rusku – Zpráva o poměrech hospodářských, zákonodárství a správě Sovětové ruské republiky rad*. Praha 1921.

⁴³ *Co viděla dělnická delegace v sovětském Rusku, Zpráva československé dělnické delegace o zájezdu do SSSR od 1.října do 12. listopadu 1925*. sest. Josef Kolský, Praha 1926 .

⁴⁴ Mathesius, B., a kol. *SSSR, úvahy, kritiky, poznámky*. Praha 1926.

⁴⁵ Např. Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR*. Brno 1937.

byli Šmeral, Olbracht, Fučík, Majerová, Pujmanová, Weiskopf, Kisch, Včelička, prohradně orientovaných, jako byl například Jaroslav Papoušek, a národního socialisty Klátilla figuruje například i lidovec a jeden ze zakladatelů spolků katolické mládeže Josef Mádle. Názory a postoje k sovětskému zřízení se u mnohých tvůrců v průběhu dvacátých a třicátých let značně měnily (Olbracht, Majerová, Weil), někdy doslova obrátily (Vajtauer).

Další možností, jak prameny rozdělit, je doba jejich vydání, respektive období, ve kterém návštěva sovětského Ruska proběhla. Tím se nabízí možnost komparace jednotlivých pramenů mezi sebou, skutečností, které popisují, a také možnost jejich srovnání s poznatky současné historiografie o vývoji bolševického režimu v Rusku. Podle tohoto principu lze některá zkoumaná rusika orientačně rozdělit do několika skupin.

První skupina, u které je takové srovnání možné, jsou práce, které byly publikovány kolem roku 1920. Jedná se o díla Bohumíra Šmerala *Pravda o sovětovém Rusku*, Ivana Olbrachta *Obrazy ze soudobého Ruska*,

Emanuela Vajtauera *Revoluce a diktatura proletariátu*, kteří byli v sovětském Rusku společně. Ze stejné doby pocházejí práce Bohuše Ausobského *Současné Rusko*, Jaromíra Nečase *Skutečná pravda o sovětském Rusku* a *Zpráva o poměrech hospodářských, zákonodárství a správě Sovětové ruské republiky* rad delegace Odborového sdružení československého v Rusku, které byly k sovětské skutečnosti o poznání kritičtější.

Kolem roku 1925 byla vydána *Zpráva československé dělnické delegace o zájezdu do SSSR od 1. října do 12. listopadu 1925*⁴⁶ a dílo Marie Majerové *Den po revoluci*, které následovala polemika v práci Jan Slavíka *Co jsem viděl v sovětském Rusku*⁴⁷ o rok později. Ve stejném roce vyšla zpráva delegace pod patronací SHKS SSSR, *úvahy, kritiky, poznámky*. O dva roky později vydal

⁴⁶ Práce vyšla v roce 1926.

⁴⁷ Název reagoval na práci Marie Majerové, respektive na její podtitul *Co jsem viděla v SSSR*, viz Bouček, J. *Jan Slavík – Příběh zakázaného historika*. Praha 2002, s. 49–50. V roce 1926 ovšem také vychází soubor reportáží Henriho Bérauda v české verzi s názvem *Co jsem viděl v Moskvě*, a tak název mohl reflektovat i toto dílo, ostatně jako četná další.

Slavík práci *Po druhé v sovětském Rusku*, ve stejné době navštívil SSSR Egon Erwin Kisch, jehož reportáže u nás vyšly v roce 1929 pod názvem *Caři, popi, bolševici*.

Dobré srovnání umožňuje soubor děl, vydaných na přelomu dvacátých a třicátých let. Vedle Kischových reportáží sem patří práce Franze C. Weiskopfa *Do XXI. století přestoupit* a Josefa Kopty *Cesta do Moskvy*, vydané roku 1928, Václava Tilleho *Moskva v listopadu*, Karla Velemínského *Rusko včera a dnes* a Naděždy Melnikové-Papouškové *Rusko zblízka i z dálky* z roku 1929. O rok později se na cestu do SSSR vydal Julius Fučík, výsledkem byla propagandistická sbírka reportáží *V zemi, kde zítra již znamená včera*. V podobném duchu se nesly poznámky Vojtěcha Linky *Český dělník v zemi pětiletky* z roku 1931. Opačného rázu byly reportážní postřehy Františka Klátily, které vyšly v témže roce pod názvem *Na chvíli v SSSR*. Ve stejném roce vyšel i avantgardní *Povrch pětiletky* Adolfa Hoffmeistera, o rok později pak *Pohled do nové země* Marie Pujmanové.

Další soustředění prací je patrné v období 1935–1937. Z roku 1935 pocházejí díla dvou účastníků Sjezdu sovětských spisovatelů *Dvě města ve světě* Gézy Včeličky a *Neviditelná Moskva* Vítězslava Nezvala.⁴⁸ Výsledkem studijní cesty Evžena Šterna byla práce *Kam spěje SSSR?* (1935). Svědectví o dalších delegacích československých literátů do Sovětské svazu z přelomu let 1934–1935 zachytily cestopisy Václava Chába *Cesta Sovětským svazem* (1935) a Františka Kubky *Menschen der Sowjetunion* (1936). Z roku 1936 pochází postřehy katolického kněze Josefa Mádle *Orientem Sovětů* (1936). Brožura Jožky Jabůrkové a Marie Švábové z roku 1937 *Nikde nelze radostněji žít* v sobě nese výrazné prvky sovětské obrazové propagandy.⁴⁹ V roce 1937

⁴⁸ Kromě obou zmíněných literátů se sjezdu, který se konal v roce 1934, z československé strany účastnili i Ilja Bart, Julius Fučík, Adolf Hoffmeister, Lubomír Linhart, Laco Novomeský a Petr Jilemnický.

⁴⁹ Obě autorky pocházejí z okruhu časopisu *Rozsevačka*. Jožka Jabůrková své zážitky z pobytu v SSSR zpracovala i do knížky pro děti *Evička v zemi divů*, která po svém vydání ve třicátých letech vyšla i po válce – Jabůrková, J. *Evička v zemi divů*. Praha, 1950. Spíše než pohled očima dítěte zobrazuje naděje,

vydal také Jiří Weil soubor reportáží *Češi stavějí v zemi pětileté*, která byla přijata kladně, následoval však román *Moskva – hranice* z pera stejného autora, který vyvolal mezi českou levicí vlnu emocí srovnatelnou snad jen s polemikami okolo knihy *Návrat ze Sovětského svazu* André Gida. Roku 1937 byla vydána též práce V. Nováka *Momentky z cesty po SSSR*.

Některé další prameny nelze do těchto skupin podél časové osy zařadit, jedná se buď o syntetizující práce, které se zabývaly celkovým vývojem v SSSR⁵⁰ od doby bolševické revoluce a celkovou sovětskou soustavou, dílčí prameny nebo díla obtížně srovnatelná s ostatními.⁵¹

Převážná většina autorů využitých reportážních či cestopisných celků pocházela z Československa. Z původně cizojazyčných pramenů byly zařazeny výše zmíněné reportáže E. E.

které do sovětského zřízení vkládala sama autorka.

⁵⁰ Jedná se o práce českého diplomata J. E. Šroma *V říši Stalinově*, Z. Fierlingera *Sovětské Rusko na nové dráze* a B. Palkovského *Za sovětskou civilizací*.

⁵¹ Jako například beletristická díla P. Jilemnického a J. Jabůrkové.

Kische, F. C. Weiskopfa a F. Kubky⁵² kvůli jejich vazbám na Československo a dvě práce André Gida *Návrat ze Sovětského svazu* a *Retuše k mému návratu ze Sovětského svazu*, které u nás vyvolaly bouřlivé reakce a polemiky znásobené ještě v té době probíhajícími debatami o moskevských procesech.⁵³ To však rozhodně neznamena, že by se další prameny podobného typu v zahraničních literaturách nevyskytovaly. Jejich zpracování však již přesahuje rámec této práce.

Utváření obrazu sovětského Ruska v meziválečném Československu probíhalo v určitých etapách, jednak v závislosti na historickém dění v Rusku samém, jednak v závislosti na vývoji v našem prostoru. Vnějších faktorů, které se na jeho utváření podílely, bylo více. Při zkoumání obsahové stránky jednotlivých rusik, která byla v tomto období publikována, překvapí určité

výrazné shody, co se týče výběru témat a popisovaných skutečností, ať již k nim zaujímal autor jakékoliv stanovisko. Shody jsou patrné, také pokud jde o oblasti a lokality, které bylo autorům umožněno procestovat. Zde vyvstává problematika možností „navštíveného“ a potenciálně „navštívitelného“. Tyto oblasti byly nejprve omezeny výhradně na centrální části Ruska a teprve postupně se částečně rozšiřovaly. Na tomto místě se samozřejmě nabízí otázka, jak velký vliv při této konstrukci obrazu sovětského Ruska, respektive SSSR, měly oficiální sovětské orgány, do jaké míry a jakým způsobem byla sovětská realita zkreslována a konstruována právě jimi, popřípadě které další vnější faktory tomu napomáhaly.

To, že se sovětská moc na utváření pozitivního obrazu sovětského Ruska výrazně podílela, je nesporné. Vedle kontrolních mechanismů, z nichž nejviditelnějším byla cenzura fotografických materiálů na hranicích, existovala i řada jiných skutečností, které jim tuto práci usnadňovaly, ať již to byla praktická nedostupnost určitých oblastí, jazyková bariéra či prostá rozdílnost

⁵² Kubkova práce *Menschen der Sowjetunion* byla sestavena na základě autorovy série reportáží v *Prager Presse*.

⁵³ K tématu diskuzí okolo prací A. Gida viz Cabada, L. *Intelektuálové a idea komunismu v českých zemích 1900–1939*. Praha 2000, s. 165–187. Dále pak i Pfaff, I. *Česká levice proti Moskvě 1936–1938*. Praha 1993, s. 87–121.

vnějších znaků – zvyků a oblékání návštěvníků ze Západu ve srovnání s místním obyvatelstvem.

Nemalý byl také vliv institucí, které se pohybem cizinců na území Sovětského svazu zabývaly, a v neposlední řadě také vliv sovětské agitace a propagandy. Jako pramen ke srovnání propagandistických témat, která ve zkoumaných rusikách rezonovala, byl v této studii využit obrazový měsíčník *SSSR na strojce* (viz dále).

Možnost komparace s reportážními a cestopisnými útvary z hlediska dostupných informací nabízejí československé meziválečné sborníky. Z těch je třeba uvést sborník *10 let diktatury proletariátu 1917–1927*.⁵⁴ V roce 1933 vyšel sborník *Šestina světa*, který se však přes určité přesahy zaměřil zejména na obecnou geografii a dějiny do roku 1917.⁵⁵ Od roku 1934 vycházela již zmiňovaná řada prací *SSSR – monografie*, nejprve

⁵⁴ Sborník vydalo Komunistické nakladatelství a knihkupectví, autoři některých statí jsou stejní jako u pozdější řady *SSSR – monografie*, jako J. Honzl, K. Teige, F. Pišek, dalšími autory byli např. J. Hora, J. Weil, J. Fučík, A. Hais, J. Dolanský.

⁵⁵ Savickij, P. N. *Šestina světa, Rusko jako zeměpisný a historický celek*. Praha 1933.

jako ediční řada v nakladatelství Pavel Prokop. Později byly jednotlivé studie zařazeny do sborníků *Sovětský svaz – hospodářství* (1935),⁵⁶ *Sovětský svaz – umění* (1935–1936),⁵⁷ *Sovětský svaz – organizace práce* (1936)⁵⁸ a *Sovětský svaz – šestina světa* (1938).⁵⁹

Z dosavadních prací o česko-ruských vztazích se utváření obrazu sovětského Ruska v meziválečném Československu věnoval Jaroslav Vávra ve své studii *Říjnová revoluce a SSSR v československé publicistice a*

⁵⁶ Obsahující studie *Plánovité hospodářství* (L. V. Dobecký), *Obchod a zásobování* (P. Schwarzkopf), *Družstevnictví* (L. Kopřiva), *Průmysl* (L. V. Dobecký), *Elektrifikace* (J. Řezníček), *Výzkumnictví* (L. V. Dobecký), *Doprava* (J. Nečas, P. Schwarzkopf), *Zemědělství* (J. Koťátko).

⁵⁷ Monografie *Sovětská literatura* (F. Pišek), *Sovětské divadlo* (J. Honzl), *Výtvarnictví v SSSR* (O. Mrkvička), *Sovětský film* (L. Linhart), *Sovětská architektura* (K. Teige) a *Sovětská hudba I, II* (Z. Nejedlý).

⁵⁸ Monografie *Odborové organizace* (R. Hájek), *Ekonomika práce* (P. Schwarzkopf), *Pracovní právo* (J. Ulrych), *Odborné kádry v SSSR* (B. Šmeral), *Sociální pojištění v SSSR* (E. Štern), *Zdravotnictví v SSSR* (J. Stuchlík), *Bytová otázka v SSSR* (J. Kroha).

⁵⁹ Monografie *Zeměpisný přehled* (P. Schwarzkopf), *Vznik a vývoj VKS(b)* (K. Kreibich), *Zahraniční politika SSSR* (J. Koťátko), *Národnostní otázka* (E. Podlipný).

*reportážích 1918-1929.*⁶⁰ Ačkoliv je tato práce po obsahové stránce bohatá, hodnotí zejména ideologickou správnost jednotlivých děl, i když jsou zde znát jisté posuny ve vnímání období stalinizmu spojené s předchozím pádem kultu osobnosti. Dalším nedostatkem je omezení časového rozsahu studie rokem 1929. Je otázkou, je-li to dáno kontroverzností událostí třicátých let nebo publicistiky, která se tímto obdobím zabývala. Od stejného autora pak pochází studie *Říjnová revoluce a občanská válka v legionářských pamětech a publicistice 1918-1938*,⁶¹ která se ovšem, jak už název napovídá, věnuje pouze legionářské problematice. V pounorové éře se utvářením československo-sovětských vztahů zabývala celá řada prací. Reprezentativním dílem v tomto směru je například kniha Jiřího Sedláčka a Josefa Vávry *Pro zemi milovanou – Z bojů o československo-sovětské přátelství*.⁶² Odráží se v ní zejména pohled doby, ve které byla

⁶⁰ Práce vyšla ve sborníku *Příspěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků 2*. Praha 1969.

⁶¹ Studie byla publikována ve sborníku *Příspěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků 3*. Praha 1976.

⁶² Byla vydána v Praze v roce 1960.

vytvořena, nicméně zejména k činnosti spolků zabývajících se SSSR je možné některá fakta využít.

Z novějších prací je třeba zmínit studii Ivana Pfaffa *Česká levice proti Moskvě 1936-1938*,⁶³ která se zabývá problematikou ohlasu moskevských procesů mezi českou veřejností a postojem jednotlivých politických a názorových směrů k nim. Z širšího pohledu se tématu věnoval Ladislav Cabada ve své práci *Intelektuálové a idea komunismu v českých zemích 1900–1939*.⁶⁴ Autor v ní popsal vývoj a problémy české levice v období od přelomu století do druhé světové války, názorové střety jak v politice, tak v kultuře. Zejména problematice činnosti spolků zabývajících se sovětským Ruskem se věnoval Jiří Křest'an ve své studii *KSČ, Společnost pro hospodářské a kulturní styky se SSSR a obraz Sovětského svazu v prostředí české levicové inteligence (1925–1939)*, která vyšla ve druhém svazku sborníku Zdeňka Kárníka a Michala Kopečka *Bolševismus, komunismus a*

⁶³ Práce vyšla v Praze v roce 1993.

⁶⁴ Vydána v Praze v roce 2000, nového vydání s jistými úpravami a dodatky se dočkala roku 2005 v Plzni pod názvem *Komunismus, levicová kultura a česká politika 1890-1938*.

radikální socialismus
v Československu. Okrajově se tématu
dotkl například též Martin Nechvátal v
knize *15. 5. 1921, založení KSČ*⁶⁵.

Problematikou vlivu
Všesvazové společnosti pro kulturní
styky se zahraničím na konstrukci
obrazu SSSR mezi francouzskou
inteligencí ve dvacátých letech se
věnovala Ludmila Stern v krátké
studii *The All-Union Society for
Cultural Relations with Foreign
Countries and French Intellectuals*.⁶⁶
Tématu vnímání SSSR západními
intelektuály byl nejnověji věnován
také příspěvek Jiřího Vacka na
konferenci *Jan Slavík – Život plný
střetů* pořádané ve dnech 29.–30. 4.
2008 Slovanskou knihovnou v Praze.⁶⁷

Na závěr je ještě potřeba zmínit
problematiku používání ruských názvů
a zkratk. U jmen ruských měst

⁶⁵ Nechvátal, M. *15. 5. 1921, Založení KSČ, ve službách Kominterny*. Praha, 2002, dále třeba
Rupnik, J. *Dějiny Komunistické strany
Československa*. Praha 2002.

⁶⁶ Stern, L. *The All-Union Society for Cultural
Relations with Foreign Countries and French
Intellectuals, 1925–1929*. In *Australian Journal
of Politics and History*, Vol. 45, No. 1, 1999,
pp. 99–109.

⁶⁷ Vacek, J. *Reportážní svědectví západních
intelektuálů o Sovětském svazu dvacátých a
třicátých let dvacátého století*.

uvádím v závorce jejich původní,
popřípadě současný název, jedná-li se
o pojmenování vzniklé v období
sovětského režimu. U zkratkových
názvů sovětských institucí uvádím při
prvním použití v závorce jejich plné
znění v přepisu z ruštiny, podařilo-li
se mi toto plné znění vyhledat.

2. Sovětská propaganda a její prostředky, časopis SSSR na strojke jako pramen ke studiu sovětské propagandy

*Lodi jdou, stroje jdou,
rotačka, film a vlak,
ulice do prsou
bije nás jako pták,
jak vítr.*

...

*Pracuje loď a stroj,
srdce jak strom bije.
Staletý stesk a boj
vede nás za ruku
do Leninie.*

kde jsi Leninia?...

(Josef Hora, *Leninia*)⁶⁸

Při utváření obrazu Sovětského svazu v meziválečném Československu, stejně tak jako v případě obecné konstrukce obrazu jakéhokoliv státu v zahraničí, na sebe narážely dva faktory. Jednalo se o často idealizovaný obraz, kterým se vládnoucí režim snažil prezentovat vůči domácí i zahraniční veřejnosti, a výslednou konstrukci obrazu u potenciální cílové skupiny či v cílové zemi, tedy v té, jejíž veřejností byla propaganda jistým způsobem recipována a přehodnocována. V rámci vlastní legitimizace má vládnoucí vrstva většinou snahu o to, aby její působení bylo vnímáno pozitivně jak doma, tak i

⁶⁸ Václavek, B. (ed.) *SSSR v československé poezii*. Praha 1936, s. 87.

v zahraničí, a to alespoň u určitých názorových skupin.⁶⁹

V případě předválečného SSSR bylo vytváření idealizovaného obrazu sovětského zřízení zjednodušeno takřka úplnou absencí konkurenceschopné politické opozice sovětského režimu, která by operovala s dostatečným informačním kapitálem, a to nejen uvnitř SSSR, ale i za jeho hranicemi. Oproti tomu vládnoucí sovětská moc měla na své straně téměř všechny výhody – takřka neomezené prostředky na propagandu (ať již se jednalo o finanční nebo lidské zdroje), kontrolu tiskových, zvukových a obrazových médií – koncentraci informačního kapitálu.⁷⁰ Díky tomu mohla názorově ovlivňovat

⁶⁹ Příkladem těchto snah v posledních letech jsou přípravy na olympijské hry konané pod hlavičkou světového míru a nemusí se nutně jednat jen o ty v roce 2008 v Pekingu. Dochází tím k určité legitimizaci režimu vládnoucího v pořadatelské zemi, ať již je jeho povaha jakákoliv. K legitimizaci (koncentraci symbolického kapitálu uznání) viz Bordieu, P. *Teorie jednání*. Praha 1998, s. 73–81.

⁷⁰ Bourdieu, tamtéž, s. 79.

poměrně široký okruh jak sovětské, tak i evropské veřejnosti, kde se i přes četné diskuze o povaze bolševického režimu vždy našli jeho zastánci.

V rámci působení sovětské propagandy v diskurzu evropské veřejnosti je třeba zmínit též zatím poměrně neprozkoumanou problematiku vlivových a názorových sítí. K těm vedle Kominterny a komunistických stran patřily i skupiny, které na veřejnosti často nepůsobily jako a priori politické a díky tomu mohly mít v některých ohledech větší vliv na pozitivní vnímání obrazu sovětského Ruska a tím i na legitimizaci bolševické moci. V Československu k těmto skupinám patřily například výše zmíněná Společnost pro kulturní a hospodářské styky s novým Ruskem (SKHS) a zpočátku i Spolek přátel SSSR (SP SSSR). Vedle toho však fungovala i četná další sdružení působící v nejrůznějších oblastech lidské činnosti, ve kterých nacházela

sovětská propaganda do jisté míry ohlas.⁷¹

Výrazný vliv měla také často opomíjená vysoká intelektuální a umělecká úroveň ztvárnění sovětské propagandy, na které se podílela již od jejích počátků celá řada (nejen) sovětských spisovatelů⁷², výtvarných umělců, divadelníků, filmařů, ale i vědců, často na světové úrovni.⁷³ Pomocí těchto intelektuálních elit byly

⁷¹ Vedle Spolku přátel sovětského filmu sem lze zařadit i spolky s ateistickým zaměřením, ale třeba i dělnické tělocvičné spolky (Federace proletářské tělovýchovy).

⁷² Z těch nesovětských jmenujme na prvním místě alespoň amerického novináře Johna Reeda a jeho „Deset dní, které otřáslý světem“.

⁷³ Někdy i bez ohledu na to, zda s režimem bezvýhradně vnitřně souhlasili, či nikoliv. Příkladem umělce, který se se sovětským režimem ideově rozešel poměrně záhy, je malíř Marc Chagall, autor obrazu „Mír chýším, válku palácům!“ Z vědců jmenujme za všechny alespoň I. P. Pavlova, jehož výzkumy i přes jeho nesouhlas s novým zřízením (komentovaný i ze strany zahraničních návštěvníků), byly prezentovány jako plody sovětské vědy. Na Pavlovově příkladě byla často demonstrována názorová svoboda v SSSR.

prezentovány oblasti a témata, ve kterých se sovětský režim snažil v očích světové veřejnosti vyniknout. Zároveň díky nim docházelo k navazování často přerušovaných kontaktů mezi zahraničními odbornými skupinami a intelektuálními vrstvami. Angažovanost sovětských intelektuálních elit však byla postupem času komplikovaná vzhledem k ideovému vývoji sovětského režimu, a to nejen v oblasti umění.⁷⁴

Sovětská umělecká avantgarda našla odezvu v širších vrstvách evropské umělecké veřejnosti a bylo na ni pohlíženo jako na jeden z projevů moderní, nově uspořádané společnosti. Pozitivně bylo vnímáno zejména sovětské výtvarné umění, divadlo, film a literatura. Avantgardní umělecké postupy našly své uplatnění i při ztvárňování politických témat spojených

⁷⁴ Vedle problémů s řízením sovětské umělecké tvorby ze strany vládnoucích vrstev docházelo k nátlaku i v jiných oblastech, jako byly například přírodní vědy (genetika). Viz Soyfer, V. *Rudá biologie*. Praha 2005.

s vítězstvím bolševického režimu jako určitým završením dějinného vývoje lidstva. Umělecká úroveň sovětské propagandy však postupem času klesala. To bylo způsobeno zejména tzv. kampaní proti kosmopolitizmu a formalizmu. Jednalo se o potlačení avantgardních směrů v sovětském umění vůbec, ať již se jednalo o výtvarné umění, divadlo či film, a jejich nahrazení oficiálním stylem socialistického realizmu. Tento proces ostatně vyvolal i mezi československou veřejností v průběhu druhé poloviny třicátých let celou řadu diskuzí o směru, kterým se sovětské umění ubíralo.⁷⁵

Sovětská propaganda jistě nebyla v první řadě zaměřená na zahraniční recipienty, ale pomáhala vytvářet legitimitu sovětské vlády zejména v rámci vnitřních poměrů a šířit její

⁷⁵ Srov. Figes, O. *Natašin tanec*. Praha 2004, s. 372–440. K diskuzi v Československu viz například Pfaff, I. Ohlas stalinské kampaně proti „formalismu“ v české levicové kultuře 1936–1938. In *Slovanský přehled*, 3/2002, s. 387–414. K tématu také Gromov, Je. *Stalin. Vlast' i iskusstvo*. Moskva, 1998.

ideologii mezi široké masy obyvatelstva. Její mechanismy se od uchopení moci bolševiky v roce 1917 vyvíjely. Vedle běžné agitace slovem byly do propagandy zahrnuty i další projevy – výtvarné umění, fotografie, film, dramatické umění aj. Ukázkový vzor komplexního prostředku sovětské propagandy a její určitý zjednodušený model, byť v tomto případě zaměřený výhradně „dovnitř“, představovaly bezprostředně po říjnové revoluci v roce 1917 propagační vlaky, které měly za úkol šířit myšlenky bolševizmu na ruském venkově.⁷⁶

Ve zhuštěné podobě tyto vlaky symbolizovaly obraz idejí sovětského režimu exportovaný z revolučních center na periferii. Zvenčí byly vyzdobeny propagandistickými nápisy a

⁷⁶ Těch bylo podle Bohumira Šmerala v roce 1919 pět (Lenin, Sverdlov, Říjnová revoluce, Rudý východ pro oblast Turkestánu a Sibiře, Rudý kozák zaměřený na Kubáň a Don) a spadaly pod Oddělení pro instrukční, propagační a agitační agendu Ústředního výkonného výboru strany. Šmeral, B. *Pravda o sovětovém Rusku. Denní záznamy z cesty do proletářské říše*. Praha 1920, s. 31.

obrazy. Zprvu avantgardní výzdobu nahradily později na žádost samotných agitátorů tradičnější lidové motivy. Součástí vlaku byla lékařská ordinace poskytující zdravotnickou osvětu a lékařskou péči, knihovna spojená s knihkupectvím, kinosál, ve kterém byly promítány propagandistické filmy doprovázené živou hudbou. Dále zde byla tiskárna, kde byla možnost vytvořit propagační letáky či noviny reagující na aktuální témata v navštívené oblasti. Soupravy byly též vybaveny radiotelegrafem kvůli příjmu nejnovějších zpráv z centra. Vedle toho měly vlaky i vlastní vozový park, který umožňoval agitaci pomocí automobilů i v lokalitách mimo hlavní trať. Vlákem cestovali političtí instruktoři jednotlivých státních komisariátů, případně i známá osobnost, například spisovatel. Kromě psaného slova a obrazu byly používány též zvukové materiály – gramofonové záznamy politických projevů, revolučních písní a pochodů.

Někdy vlakem cestovala i skupina divadelníků či orchestr.⁷⁷

Ve třicátých letech, kdy začala být k propagandistickým účelům využívána i letecká doprava, patřilo k podobně komplexním agitačním prostředkům obří osmimotorové dopravní letadlo *Maxim Gorkij*, poprvé použité v roce 1934. Na palubě neslo též tiskárnu a fotolaboratoř, které umožňovaly posádce vytvářet ve velkém objemu aktuální agitační tiskoviny, z letadla bylo zároveň možné vysílat na různých vlnových délkách, pomocí zesilovačů bylo možné oslovit přímo i diváky na zemi.⁷⁸

⁷⁷ Olbracht, I. *Obrazy ze soudobého Ruska III*. Praha 1920, s. 57–64, Šmeral, B. *Pravda o sovětovém Rusku.*, s. 32–36. Šmeral také uvádí, že jedním z agitačních pracovníků vlaku Rudý kozák byl i gymnaziální profesor z Čech. Obrazový materiál k propagačním vlakům viz Moynahan, B. *Rusko 20. století. Dějiny slovem i obrazem*. Praha 1995, s. 122–123. Autor na stejném místě též uvádí, že k propagandistickým účelům byly stejným způsobem využívány i parníky.

⁷⁸ Letoun *Maxim Gorkij* zdaleka nebyl jediným využitím letectví v rámci sovětské propagandy, k tomu se dají zařadit i četné rekordní dálkové lety, jako byl například

Tyto komplexní nástroje *agitpropu* (agitace a propagandy) tak představovaly určitý model, ve kterém byly zastoupeny prostředky, které sovětská moc ke své legitimizaci skrze propagandu využívala. Na prvním místě bylo psané slovo. Sovětská literatura v tomto směru svoji funkci plnila dokonale. Vybraní sovětské spisovatelé působili jak při svých zahraničních cestách, tak při četných besedách a sjezdech přímo v Sovětském svazu. U některých byla výhodou jejich světová proslulost a propojení s avantgardou (Vladimir Majakovskij), popřípadě předchozí nesouhlas se sovětským režimem a následné přehodnocení osobního postoje (Maxim Gorkij, Alexej Tolstoj).⁷⁹ Další skupinu tvořili autoři, kteří se dali považovat za přímý produkt nové sovětské literatury. U mnohých

let letounu *Křídla sovětů* na trase Moskva–Berlín–Řím–Londýn–Varšava–Moskva v roce 1929. Viz Včelička, G., *Dvě města na světě*. Praha 1935, s. 87–94 a tentýž *Dvě města na světě*. Praha 1950, s. 375, 380–382.

⁷⁹ Figes, O. *Natašin tanec...*, s. 399–403, 479–481.

z nich byla nespornou výhodou možnost zpětné vazby, kterou získávali od západních intelektuálů při vzájemných kontaktech. Tato reflexe se zpětně do jisté míry zřejmě při tvorbě témat agitpropu projevovала (Michail Kolcov, Ilja Erenburg).⁸⁰

Vedle psaného slova se v případě sovětského agitpropu setkáváme ve větší míře s promyšlenou prací s obrazem. Na vývoj obrazového ztvárnění propagandy měly nemalý vliv mobilizační kampaně první světové války, které jako jeden z prostředků používaly právě propagandistický plakát. Některé postupy a vzory byly přebírány takřka beze změn právě z tohoto období. Slavný plakát s rudoarmějcem ukazujícím na diváka a s textem „Ty zapisalsja dobrovolcem?“ z roku 1920⁸¹ tak má svůj předobraz v podobně

⁸⁰ Viz Lejbel'man, M. 65 ljet nazad byl rassstreljan Michail Kol'cov. In *Cascade Russian Newspaper*, 231, 232, 233/2005, Glanc, T. *Lexikon ruských avantgard*. Praha 2005, s. 84–88.

⁸¹ Autorem byl sovětský malíř, grafik a karikaturista Dmitrij Stachievich Moor, vl. jm. Orlov (1883-1946).

koncipovaném plakátu s lordem Kitchenerem vyzývajícím ke vstupu do britské armády, který pochází z roku 1914 (viz Obrazová příloha, obr. 1 a 2).

V sovětské propagandistické práci s obrazem se však výrazně uplatnily i nové přístupy, které do ní vnesli představitelé sovětské umělecké avantgardy. Výrazně se v tomto směru zapsali například žáci Kazimira Maleviče, konstruktivisté Alexander Rodčenko a El Lisickij. Ti se v průběhu druhé poloviny 20. a ve 30. letech věnovali vedle jiné výtvarné činnosti i práci s fotografickým materiálem – ideologické fotografii a zejména fotomontáží.⁸² Díky fotomontáží – spojení dvou a více fotografií v jednotný a obsahově nový celek – se sovětské obrazové propagandě otevřela celá řada dříve netušených možností (viz obr. 3, 4, 5, 6, 7). Vedle fotomontáží však byla využívána

⁸² El Lisickij – vl. jménem Lazar Markovič Lisickij Eliezer. Viz Glanc, T. *Lexikon ruských avantgard*. Praha 2005, s. 179–180, 237–238.

například i širokoúhlá panoramatická fotografie a jiné postupy.⁸³

Technika montáže se začala ostatně poprvé používat v sovětském Rusku i u jiného prostředku propagandy – u filmu. Jako první ji použil režisér Lev Kulešov. Řazením záběrů se autoři snažili touto metodou docílit kontrastů či nových asociací a ovlivnit tak filmového diváka. Tuto metodu od Kulešova převzali i další sovětské režiséři jako např. V. Pudovkin, S. Ejzenštejn, B. Barnet, D. Vertov.⁸⁴ Sovětský film měl v meziválečném období značný vliv. Filmy sice často procházely cenzurou, každá zahraniční premiéra však byla sledována s velkým zájmem. K těm nejzmiňovanějším v meziválečném Československu

⁸³ Se sovětskou propagandistickou fotografií a fotomontáží se setkáváme v československých meziválečných rusikách velmi často – za všechny v dílech F. Klátily, F. Kubky, G. Včeličky. Panoramatické fotografie jsou použity například i v předválečném vydání Fučíkovy práce *Vzemi, kde zítra již znamená včera*.

⁸⁴ Glanc, T. *Lexikon...*, s. 164–165.

patří snímky *Křižník Potěmkin*, *Říjen – Deset dnů, které otřásly světem*, *Generální linie* (režie S. M. Ejzenštejn), *Čapajev* (bratři Vasiljevovi), *Arzenál* (O. Dovženko), *Matka, Bouře nad Asii – Potomek Džingischánův* (V. Pudovkin), *Muž s kinoaparátem* (D. Vertov), *My z Kronštadu* (J. Dzigan).⁸⁵ V meziválečném období existoval v Čechách i Spolek přátel sovětského filmu, jehož archivní materiály se bohužel nedochovaly. Večery sovětského filmu však pořádal například i Spolek přátel SSSR.

Pro úplnost je třeba zmínit, že se sovětská propaganda nesoustředila pouze na text a obraz, ale snažila se také využít možností rádiového vysílání. Od února roku 1932 vysílal do Československa sovětský rozhlas česky každou středu a pátek. Skupinový poslech v

⁸⁵ K sovětskému meziválečnému filmu obecně Figes, O. *Natašin tanec...*, s. 385–393, k jeho reflexi v meziválečném Československu viz Linhart, L. *Sovětský film*. In Nejedlý, Z., a kol. (eds.) *Sovětský svaz – umění*. Praha 1935–36, s. 197–236, nebo Linhart, L. *Malá abeceda filmu*. Praha 1930.

„radiokroužcích“ organizoval například SP SSSR.⁸⁶ Rádiové vysílání opačným směrem organizoval v letech 1932–1934 na popud Jaroslava Papouška historik Jan Slavík v pravidelných rozhlasových komentářích. Vysílání bylo ukončeno v souvislosti s uznáním SSSR de iure v roce 1934.⁸⁷

Komplexním pramenem, který nám umožňuje srovnání oficiálních témat sovětské propagandy s těmi, která rezonovala ve zkoumaných československých meziválečných rusikách, je propagandistický časopis *SSSR na strojke* vycházející mezi světovými válkami v letech 1930–

⁸⁶ Témata byla např. Jak se stravuje Moskva, Na sovět. parníku, Jak se změnila tvářnost naší země, Večer Rudé armády – viz Sedláček, J. *Pro zemi milovanou...*, s. 207 a násl.

⁸⁷ Srov. Bouček, J., *Jan Slavík – Příběh zakázaného historika*. Praha 2002, s. 56–60, k tématu též příspěvek M. Sokolova *Ян Славик, русская эмиграция и радиовещание из Чехословакии на советскую Россию* na konferenci *Jan Slavík, život plný střetů* pořádané Slovanskou knihovnou 29.–30.4. 2008.

1941. Vydavatelem tohoto periodika bylo zprvu Státní nakladatelství SSSR (*Gosudarstvennoje izdatel'stvo* – GIZ, později Sdružení státních nakladatelství RSFSR – *Objediněnije gosudarsvennych izdatel'stv RSFSR* – OGIZ), později nakladatelství *Iskusstvo*. Jednalo se o velkoformátový fotografický měsíčník, který byl zaměřen na aktuální témata a problémy Sovětského svazu třicátých let. V první řadě tedy na témata, která byla jako aktuální prezentována ideologickou složkou mocenského aparátu sovětského státu zvláště směrem za hranice SSSR. Cílovou skupinou tohoto periodika měli být zejména (ale nikoliv pouze) zahraniční čtenáři, kterým se tímto způsobem snažil sovětský režim prezentovat výsledky své vlády.⁸⁸

Časopis proto vycházel v několika jazykových mutacích – kromě ruštiny i v angličtině

⁸⁸ *SSSR na strojke, USSR in Construction, UdSSR im Bau, URSS en construction*, Moskva: GIZ, OGIZ, Iskusstvo, 1930–1938.

(*USSR in Construction*), v němčině (*UdSSR im Bau*), ve francouzštině (*URSS en construction*) a posléze na sklonku třicátých let i ve španělské verzi. Z obsahového srovnání několika jazykových verzí stejného ročníku časopisu vyplývá, že se jednotlivé varianty od sebe lišily pouze v délce některých vysloveně ideologických pasáží a větší či menší přítomností propagandistických hesel. Více ideologicky podbarveného obsahu nacházíme ve variantě ruské. Jinak co do obsahové stránky byly jednotlivé jazykové verze převážně shodné.

Profesionální úroveň časopisu byla na svoji dobu velmi vysoká, ať již se jednalo o fotografie samotné, montáže nebo rozvržení jednotlivých tématických reportáží či celků. Autory obrazového materiálu byli vesměs fotografové a výtvarní umělci ve svých počátcích ovlivnění ruskou a posléze i sovětskou avantgardou. Z fotografů je třeba zmínit za všechny alespoň Maxe Alperta,

Arkadije Schaicheta, Borise Ignatoviče, Dimitrije Debabova, Georgije Zelmu, mezi autory fotomontáží patřily tehdejší sovětské umělecké špičky Alexandr Rodčenko, jeho manželka Varvara Stěpanová a El Lisickij (se kterým na některých dílech spolupracovala taktéž jeho manželka Sofie Lisická-Küppersová), kteří našli pod křídly časopisu své pole působnosti po Stalinově kampani proti konstruktivismu jako buržoaznímu uměleckému směru.⁸⁹ Autorem celkové podoby mnoha čísel prvních pěti ročníků byl Nikolaj Trošin. Autory příspěvků byli mimo jiné i sovětští spisovatelé Nikolaj Fadějev, Isaak Babel a Sergej Treťjakov. V redakční radě tohoto periodika zasedali spisovatelé

⁸⁹ Glanc, T. *Lexikon...*, s. 179–180, 237–238, 260. K fotografům viz stručné biografie na www.sovietphotographers.com a www.schicklerart.com, k časopisu například Kozloff, M. *Looking backwards on the USSR in construction.*, tamtéž, 12. 3. 2007. Práci některých autorů fotografií se zabývá i publikace Moynahan, B. *Rusko 20. století. Dějiny slovem i obrazem.* Praha 1995.

Maxim Gorkij, Michail Kolcov a vedle nich pak i politická elita (za všechny např. Grigorij Pjatakov, G. Griňko, J. Jenukidze, M. Kalmanovič, S. Urickij).⁹⁰

Časopis *SSSR na strojke* měl prezentovat sovětskou skutečnost jak směrem ven, tak i dovnitř tehdejšího SSSR. Jednotlivé zpracované tematické okruhy měly nasycit potenciální zájem zahraniční čtenářské obce o sovětskou skutečnost a vedle toho měly být pro vnitřní publikum spolu s celou řadou podobně zaměřených dílčích periodik důkazem úspěchu sovětského režimu a sovětského lidu. Tuto skutečnost dokládá jednak ruská verze časopisu, ale zároveň i to, že pro vnitřní centrum sovětské říše tento časopis žádné ideologické nebezpečí nepředstavoval, ba právě naopak. Nebyl jediným svého druhu a sovětský režim si

⁹⁰ Uvádění angažovaných osob v tiráži se později ukázalo problematické zejména v období procesů a čistek, a tak ve druhé polovině 30. let tiráž postupně mizí. Z výše uvedených osob se kromě M. Gorkého všichni stali oběťmi stalinského teroru v rozmezí let 1937–1940.

nemohl nechat ujít příležitost prezentovat úspěchy svého snažení zpracované na takto vysoké profesionální úrovni i sovětskému obyvatelstvu.

I v současné době působí vedle uměleckého provedení koláží, fotomontáží i samostatných fotografií impozantním dojmem i formát celého časopisu. Do některých čísel byly zakomponovány složené dvoj, někdy dokonce i čtyřstrany, kde bylo zamýšleného efektu často dosaženo použitím panoramatické fotografie nebo velkoformátových fotomontáží.⁹¹ Snímky byly vesměs černobílé nebo jednobarevné, což jim ovšem na působivosti neubíralo. U těch výraznějších zaujímala čtenáře jak zobrazovaná skutečnost sama, tak i její pojetí ze strany autorů (letecké snímky výsadku parašutistů,⁹² tankového útoku RA⁹³ – viz obr. 20, aj.). Jednotlivé snímky, montáže, popřípadě koláže často

⁹¹ Za všechny *SSSR na strojke*, OGIZ, Moskva, 1932, č. 10, 1933, č. 2, 1934, č. 7–8.

⁹² Tamtéž, 1935, č. 12.

⁹³ Tamtéž, 1938, č. 5–6.

doplňovalo jejich celkové rozvržení na stránce včetně zakomponování popisů či souvislejšího textu. U pozdějších ročníků však docházelo u některých čísel k jisté schematizaci.

Odhlédneme-li od uměleckých a profesionálních kvalit provedení vybraných čísel časopisu, představuje toto periodikum důležitý pramen zachycující témata, o kterých se sovětské vedení domnívalo, že mohou sloužit k propagaci SSSR v očích (nejen) evropské veřejnosti. *SSSR na strojce* byl v první řadě časopis propagandistický a tomu také odpovídá jeho celková forma. Jednotlivá čísla, popřípadě dvojčísla, byla v mnoha případech zaměřena na jedno dílčí zpracovávané téma (významný obor lidské činnosti, stavba, předmět, národnost, atd.). Okruhy těchto témat vycházely jednak z probíhajících sovětských pětiletok, vedle toho také z potřeby sebe prezentace SSSR jako nastupující dynamické industriální, zemědělské,

vojenské, vědecké a sportovní velmoci ve 30. letech 20. století.

Mimo to byla též patrná snaha představit sovětský režim jako nositele pokroku z centra do periferie k zaostalým národům SSSR, dobyvatele polárních pustin, podmořských hlubin a nadmořských výšek. V tomto směru se projevoval koncept určité vnitřní sovětské kolonizace. V neposlední řadě bylo v časopisu také z estetického hlediska využito krás přírodních a kulturních památek na celém tehdejší území Sovětského svazu. V některých ohledech reagoval časopis i na probíhající světovou hospodářskou krizi, popřípadě nástup nacizmu v Německu, a propagandisticky je využíval. Zde bylo uchopení tématu poměrně jednoduché – u nás dynamický hospodářský a společenský rozvoj, jinde stagnace či nesvoboda. Na mnoha místech byl též od prvních ročníků patrný stále se utuzující kult osobnosti, z počátku zejména v textové části.⁹⁴

⁹⁴ Za vrchol kultu osobnosti však lze považovat zejména poválečný ročník

To, že sovětská propaganda svůj vliv měla, vyplývá z reportážních prací evropských i mimoevropských návštěvníků sovětského Ruska ve dvacátých a třicátých letech. Shoda tematických okruhů popisovaných v jejich dílech a těch zobrazovaných ve sledovaném periodiku je v některých případech zarážející. Je vysoce pravděpodobné, že sovětská strana byla schopná poměrně hbitě reagovat, co se týče poptávky, neboť v redakční radě *SSSR na strojke* byly přítomny i sovětské intelektuální elity vázané určitým způsobem na organizace zabývající se pohybem cizinců na území SSSR. Tito lidé (jednalo se zejména o spisovatele M. Kolcova a M. Gorkého) se v prostředí zahraničních návštěvníků pohybovali poměrně často a byli tudíž schopni rozlišit, jaká témata se jeví jako aktuální z pohledu zahraničních návštěvníků

1949, zejména č. 12, které je celé věnované J. V. Stalinovi a oslavě jeho 70. narozenin – obsahuje celou řadu zobrazení legitimizujících Stalina jako jednoho z předních vůdců revoluce již od roku 1917.

Sovětského svazu.⁹⁵ Z tohoto hlediska se měsíčník *SSSR na strojke* jeví jako vhodný pramen tematických okruhů, které sovětský režim v rámci své propagandy nabízel.

Těchto tematických okruhů bylo několik. Prvním bylo představení SSSR jako rostoucí průmyslové a zemědělské velmoci. Sem patřilo zobrazení výstavby a chodu celé řady průmyslových odvětví (těžební, hutní, strojírenský, chemický, petrochemický průmysl). Tak jako na dalších místech u mnoha jiných témat i zde docházelo po čase k určitému schematizmu. Jednotlivá odvětví byla

⁹⁵ K tématu např. Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem*. Praha 1935, s. 76–90, Včelička, G. *Dvě města ve světě*. Praha 1935, s. 92–94, Nezval, V. *Neviditelná Moskva*. Praha 1935, s. 71 a násled., 120–123, Gide, A. *Retuše k mému návratu ze Sovětského svazu*. Praha 1937, s. 64. Michail Koľcov – od roku 1920 v tiskovém oddělení Lidového komisariátu zahraničních věcí, později též předseda zahraničního oddílu Svazu spisovatelů SSSR. Viz Lejbel'man, M. 65 ljet nazad byl rasstreljan Michail Koľcov. In *Cascade Russian Newspaper*, Baltimore, 231, 232, 233/2005, internet. příloha – www.kackad.com, 8. 6. 2008.

popisována vesměs od suroviny k finálnímu výrobku, často byl zakomponován i motiv výstavby a vývoje jednotlivých podniků či odvětví. Nechyběl zde často pohled do výzkumných center a zmínění perspektivních výhledů toho kterého oboru v rámci rostoucí sovětské výroby. Dále byly zobrazovány úspěchy sovětské výstavby, zejména gigantické stavební projekty jako Selmašstroj,⁹⁶ Dněprostroj⁹⁷ (a později Dněprokombinat),⁹⁸ Běломorkanal,⁹⁹ stalingradský Traktorzavod,¹⁰⁰ čeljabinská továrna na traktory ČTZ Staliněc,¹⁰¹ Uralmašstroj¹⁰² a jiné. Oproti tomu bylo téma zemědělství postaveno v této době vesměs na kontrastu souboje

⁹⁶ *SSSR na strojke*, OGIZ, Moskva 1930, č. 1, s. 36–39.

⁹⁷ Tamtéž, 1930, č. 4, s. 1–32, 1932, č. 10 – jedná se o číslo věnované uvedení komplexu do provozu, které obsahuje i slavnou montáž El Lisického s portrétem Stalina a rukou na spouštěcí páce, 1934, č. 3.

⁹⁸ Tamtéž, 1934, č. 3.

⁹⁹ Tamtéž, 1933, č. 12.

¹⁰⁰ Tamtéž, 1930, č. 5–6, s. 24–25.

¹⁰¹ Tamtéž, 1933, č. 8.

¹⁰² Tamtéž, 1932, č. 7.

starého a nového. Staré symbolizoval zejména pluh a ruční setba, popřípadě sklizeň, u sovětského zemědělství nastupovala technika a kolektivizace jako cesta k vyšším výnosům a zefektivnění zemědělské produkce.¹⁰³

S těmito tématy byl poměrně úzce spojen okruh, který by se dal zjednodušeně nazvat jako SSSR ráj pracujících. U každého ze zobrazovaných oborů a bylo vcelku jedno, zda se jednalo o těžký průmysl nebo zemědělství, bylo až příliš často popisováno zázemí dělnictva či rolnictva. Jednalo se většinou o místa společného stravování, zázemí jednotlivých podniků, jako byly jesle a výchovné instituce pro děti pracujících, vedle toho pak kulturní zařízení, sem patřil velmi často dělnický klub a čítárna. Dále byly zobrazovány i nemocnice a ozdravovny pro pracující. Důraz byl u některých institucí kladen i na podnikovou rekreaci, ať již na horách nebo u moře. Vedle obecného sociálního

¹⁰³ Tamtéž, 1930, č. 1, s. 40–45., č. 5–6, s. 9–17, č. 10–11.

zázemí byla na mnoha místech popisována vcelku vysoká materiální úroveň jednotlivých pracujících (často ve srovnání s jejich původním životním stylem).¹⁰⁴

Do tohoto okruhu patřil také na svou dobu unikátní fotografický cyklus Maxe Alperta týkající se Magnitostroje (výstavby hutního centra Magnitogorsku). Jednalo se o soubor, který zachycoval výstavbu z pohledu jednoho z jejích účastníků. Hlavním hrdinou tohoto cyklu byl negramotný vesnický mladík Viktor Kalmykov přijíždějící na místo výstavby průmyslového komplexu. Reportáž sledovala jeho vzestup po stránce pracovní, materiální i intelektuální. Kalmykov přichází z vesnice na místo stavby ve vesnickém oděvu, v láptích, pouze se svým kufrem. Sledujeme jeho vzestup z nekvalifikovaného dělníka na dělníka-specialistu (viz obr. 8 a,

¹⁰⁴ Tamtéž, 1930, č. 4, s. 30–31, *USSR im Bau*, 1931, č. 3., s. 22–24, č. 6, s. 36–37, 1932, č. 2, 11, 12, 1934, č. 3., 1937, č. 6, 7, 1938, č. 7 a rekreaci věnované č. 1/1936.

b). Z negramotného vesničana se stává gramotný úderník a člen strany (viz obr. 9 a, b, 14). Roste jeho materiální úroveň – ze stanu (a ještě předtím předpokládané vesnické roubenky) se Kalmykov dopracovává k vlastnímu bytu, zakládá rodinu, kromě práce si nachází čas i na zábavu (viz obr. 15 a, b). Spolu s všestranným růstem Viktora Kalmykova roste i Magnitogorsk (viz obr. 10 a, b, 12, 13). Důležitým aspektem celého cyklu bylo, že jeho hrdina měl jméno, umožňoval tedy čtenáři určitou identifikaci na rozdíl od většinou bezejmenných mas ostatních budovatelů socializmu.¹⁰⁵ To byl ostatně propagandistický mechanismus, se kterým bylo možné se setkat i v rámci obecně koncipovaného obrazu hrdiny.

To, že byl časopis *SSSR na strojke* orientován i na zahraniční čtenáře, je patrné také na tom, že na mnohých místech jsou zobrazováni zahraniční pracující,

¹⁰⁵ Tamtéž, 1932, č. 1, tématu samotného Magnitostroje, avšak bez Viktora Kalmykova, se týká i číslo 9, roč. 1930, s. 14–15.

ať již se jedná o odborníky na vedoucích místech či ve výrobě. Vedle jednotlivců (varšavský úderník V. Židek)¹⁰⁶ jde velmi často i o kolektivy (norští dřevorubci, komuna amerických dělníků v automobilce AMO aj.).¹⁰⁷

Další okruh publikovaných témat by se dal nazvat nástroje sovětské moci – obrana před vnějším i vnitřním nepřítelem. Rudá armáda byla reflektována na více místech, bylo jí ale také věnováno celé jedno zvláštní číslo časopisu. Armáda se hlásila k tradici ozbrojeného boje za sovětské Rusko od revoluce přes občanskou válku až do třicátých let (viz inscenovaný cyklus Georgije Zelmy). Jinak byl čtenáři prezentován výcvik vojáka jak teoretický, tak praktický, bojový i politický. Zobrazeny byly různé druhy jednotek i vojenských cvičení, včetně jednotek paradesantních, vojenské přehlídky i tehdejší ikony Rudé armády jako maršálové

¹⁰⁶ Tamtéž, 1932, č. 4.

¹⁰⁷ *USSR im Bau*, 1931, č. 6, s. 9, 36–37, 1933, č. 1.

Tuchačevskij, Buďonnyj, Vorošilov, Gamarnik a jiní. Cílem měl být doklad o tom, že je sovětská armáda plně připravena bránit výdobytky své vlasti (viz obr. 17, 18).¹⁰⁸ Kromě tohoto speciálního vydání se tématu věnovala i další čísla, popisující například bojové jednotky vytvořené z ostatních národů SSSR,¹⁰⁹ nebo armádní úspěchy při dobývání sovětských velehor (viz obr. 19). Téma bojové připravenosti se opakovaně objevovalo ve více či méně skryté formě i ke konci 30. let v návaznosti na rostoucí napětí ve světě (obr. 20).¹¹⁰

Boji s vnitřním nepřítelem sloužily podle podání tohoto periodika hlavně pracovní komuny a pracovní tábory. Pracovní komuny OGPU sloužily k disciplinaci a převýchově zejména bezprizorných dětí a mladistvých kriminálních. Reportážní cyklus zachycoval postup bezprizorných dětí od

¹⁰⁸ Tamtéž, 1933, č. 2, 1938, č. 5–6.

¹⁰⁹ Tamtéž, 1933, č. 11, s. 12–13, *UdSSR im Bau*, 1938, č. 3.

¹¹⁰ *UdSSR im Bau*, 1938, č. 3., *SSSR na strojke*, 1938, 5–6.

záchytných zařízení přes disciplinaci v pracovních komunách (výuka, hygiena, práce) až po jejich možné budoucí začlenění do společnosti. Vedle dětských pracovních komun existovaly i výrobní komuny mládežnické. Zde byl více kladen důraz na výrobu jako samotný zdroj disciplinace, posléze i na případné založení rodiny a zapojení převychovaného jedince do sovětské společnosti.¹¹¹

Vedle pracovních komun se tématem disciplinace nepřizpůsobivých jedinců zabývalo i číslo věnované výstavbě Bělomořsko-baltického průplavu (Belomorkanal). V tomto případě se také jednalo o převýchovu prací. Stavba průplavu byla sice zobrazována jako náročný budovatelský úkol, ale zároveň jako skutečnost nově formující charakteru delikventů (viz obr. 30). To měly dokládat jak jejich pracovní výkony překračující o x % stanovený plán, tak jejich osobní výpovědi

¹¹¹ Tamtéž, 1934, č. 4, zde je mj.

zobrazena i vzorová pracovní komuna OGPU v Bolševu, viz níže.

zachycené na stránkách denního tisku. Ty vesměs popisovaly nenásilné názorové obrácení delikventů a jejich zapojení do kolektivní práce. Nutno na tomto místě podotknout, že se jednalo výlučně o delikventy odsouzené za činy kriminálního, nikoliv politického charakteru. V tomto směru je poměrně zajímavá i skutečnost, že vedle úderníků z řad vězňů byla vyzdvižena zejména činnost špiček OGPU, na prvním místě tehdejšího zástupce velitele a jejího pozdějšího šéfa Genricha Genrichoviče Jagody (viz obr. 31). Mimo práce však zbýval delikventům stejně tak jako pracovníkům na civilních stavbách i volný čas, tedy možnost kulturního vyžití (kulturní kluby) a sebevzdělávání se (čítárny). Zde časopis nabízel poměrně zajímavý kontrast – idealizovaný obraz typu sovětského „chuligána“ před vstupem do nápravného zařízení a následné fotografie veselící se již převychované mládeže (viz obr. 29).¹¹²

¹¹² Tamtéž, 1933, č. 12.

Téma sovětské vědy a techniky bylo za hranicemi Sovětského svazu reflektováno poměrně významně. Jednalo se zejména o ty vědecké obory, které sovětský režim sám zdůrazňoval a jejichž některé představitele pak povýšil téměř na úroveň pravoslavných ikon. V přírodních a technických vědách se jednalo zejména o jadernou fyziku (A. F. Joffe), energetiku (A. A. Černyšev), letecké inženýrství (S. A. Čaplygin, A. N. Tupolev). Z lékařských věd pak o fyziologii s předrevoluční ruskou (posléze i sovětskou) legendou I. P. Pavlovem, neurologii (A. D. Speranskij). Z oblasti přírodních věd o tehdy ještě povolenou rostlinnou genetiku (N. I. Vavilov) a zejména šlechtitelství průmyslových plodin (odkaz V. I. Mičurina). Nicméně již v polovině třicátých let se v této oblasti objevil také T. D. Lysenko, nekompromisní průkopník teorie dědičnosti získaných vloh, tedy určitého druhu neo-lamarckismu a jedna z

nejtemnějších postav sovětské vědy vůbec.¹¹³

Vedle teoretické vědy zobrazoval *SSSR na strojkě* i vědu praktickou, cosi, co by se dalo nazvat „vědou v akci“. K tomuto tématu je možné zařadit okruh zabývající se výzkumem polárních oblastí. Sem patřily snahy o průzkum jak nejsevernějších oblastí pevninského SSSR, tak oblastí věčného sněhu a ledu, hledání možných cest Severním ledovým oceánem, geografický a meteorologický výzkum. Časopis zobrazoval jak činnost jednotlivých expedic, tak život na sovětských polárních stanicích, ale i záchranné akce – například Nobileho výpravy ze ztroskotané vzducholodi *Italia*, či sovětské expedice z výzkumné lodi Čeljuskin. Jako hrdinové tohoto oboru jsou uváděni zejména O. J. Šmidt, R. L. Samojlovič a další.¹¹⁴

¹¹³ Tamtéž, 1934, č. 6. K Lysenkovi a jeho úloze v sovětské vědě viz Soyfer, V. *Rudá biologie*. Brno 2005.

¹¹⁴ Tamtéž, 1933, č. 9, 1934, č. 10 – speciální číslo věnující se expedici a následné záchranné akci posádky z Čeljuskina.

Kromě toho by se do této oblasti „akční vědy“ dalo zařadit i hledání nových zemědělských plodin na všech kontinentech, alespoň tedy díky formě, kterou tyto expedice sovětský režim prezentoval. Šlo zejména o alternativní plodiny využitelné v nejrůznějších oblastech Sovětského svazu.¹¹⁵

S emancipací sovětské společnosti bylo úzce spojeno téma emancipace sovětské ženy. Ačkoliv emancipační hnutí vzniklo na Západě, sovětská propaganda si toto téma doslova přivlastnila. Ve zjednodušené podobě jej tedy představovala dualizmem západní žena – život v bídě, sovětská žena – život v materiálním i duševním blahobytu (viz obr. 21, 22).¹¹⁶ Vedle občanských práv (právo na ochranu zájmů ženy a dítěte, mateřskou dovolenou aj.), která byla šířena a zdůrazňována zvláště mezi neruskými národy Sovětského svazu, kladl časopis důraz na rovnoprávnost muže a ženy zejména co se týká

profesního života či zájmů. Sovětská žena byla tedy často zobrazována v poněkud netradičních rolích a oslavovány byly zejména průkopnice ženské angažovanosti v určitých oborech lidské činnosti. Vedle rekordmanky v průmyslové výrobě či v orbě (obr. 24) tak časopis představoval například i pilotky (obr. 25) nebo sovětské parašutistky.¹¹⁷

Přehlédneme-li výše zmíněnou disciplinaci bezprizorných dětí (a u nich do jisté míry také) byly děti jako takové zobrazovány jako budoucí naděje sovětského zřízení, tedy jako skupina, na kterou byla kladena veškerá dostupná péče bez ohledu na jejich původ či národnost. Jistým idealizovaným vzorem časopisu *SSSR na strojke* byl obraz poslušného a pilného dítěte – pionýra, jehož vzorem a cílem byli sovětské hrdinové (viz obr. 25) a který vyznával hodnoty sovětské společnosti a předával je i svému okolí, ať již se jednalo o

¹¹⁵ Tamtéž, 1933, č. 5.

¹¹⁶ Tamtéž, 1935, č. 6.

¹¹⁷ Tamtéž, 1937, č. 9–12, 1935, č. 12.

rodinu nebo například o zahraniční vrstevníky.¹¹⁸

Velkým tématem časopisu byly národy SSSR, i když v mnoha aspektech mělo jeho zpracování tendence ke značnému schematizmu. Základním modelem těchto reportážních celků byl střet, nebo ještě častěji spíše bezbolestné nahrazení tradičního, národního nebo etnického novým sovětským způsobem života. Významnou roli nehrálo to, zda cílová národnostní skupina sídlila ve stanu, jurtě nebo dřevěné chatrči, stejně tak bylo sekundární náboženství, popřípadě tradiční zvyky. Sovětská civilizace měla v těchto místech podobu likvidace tradičních hodnot v každodenním životě a jejich nahrazení hodnotami moderními. Do popředí se dostávala emancipace ženy (práce, zákonodárství) (viz obr. 27), technické inovace zejména v zemědělství (jakýmsi symbolem tohoto byl příslušník

¹¹⁸ Tamtéž, 1935, č. 6, 1937, č. 8 – číslo věnované reportážnímu cyklu o pionýru Igoru Fominovi a jeho družbě s dětmi ze Španělska, zmítaného občanskou válkou, v pionýrském táboře Artěk.

daného etnika na sovětském traktoru – viz obr. 28), šíření zdravotní péče, péče o dítě a osvěty, likvidace negramotnosti i u starších ročníků.¹¹⁹

Znakem modernity bylo buď nahrazení tradičního oděvu oblečením evropského stylu (lépe stylu evropské části Ruska), v jiném případě alespoň zdůraznění vlivu pokroku na životní styl (knihy, noviny, gramofon aj.) (viz obr. 26). Nositeli pokroku se po průkopnících z řad sovětské moci stávaly vesměs místní prověřené kádry, popřípadě mladé elity, vychované již sovětskými institucemi. Následovalo zapojení etnika do celkového plánu sovětské výroby. Plán byl ostatně plněn i v odlehlých oblastech SSSR alespoň exploatací místních zdrojů (rybolov, lov kožešinových zvířat atp.).¹²⁰

¹¹⁹ *USSR im Bau*, 1931, č. 10 – věnované Tadžikistánu, 1933, č. 10 věnované Turkmenistánu, 1933, č. 11 věnované Burjato-mongolské ASSR, 1936, č. 9 věnované Čuvašské ASSR, 1938, č. 3 věnované Kirgizské SSR.

¹²⁰ *SSSR na strojke*, 1932, č. 9, věnované Ojrotům, součástí je i reportáž s názvem

S popisem šíření civilizace mezi národy Sovětského svazu šel ruku v ruce i popis přírodního bohatství a krás těchto oblastí. Estetika přírody hrála v případě tohoto časopisu nezastupitelnou roli. Díky tomu se čtenáři mohli seznámit s odlehlými oblastmi SSSR, jako byly části Altaje a jiných velehor, Kamčatka¹²¹, Karélie, středoasijské oblasti. Na mnoha místech je patrné, že sovětský režim do jisté míry počítal s možným turistickým využitím těchto oblastí. Vedle panenských oblastí byly nicméně zobrazovány oblasti již běžně navštěvované jako Černomoří a oblasti sovětských veletoků.¹²²

Dalším tématem byl rozvoj sovětské infrastruktury – zejména elektrifikace a dopravy. Rozvoj elektrifikace se nesl v duchu uskutečňování Leninova hesla

„Kochajeva se vydává na cestu“ popisující opuštění tradičních hodnot u mladé ženy z této menšiny a její přerod v sovětského člověka (viz s. 24–31), dále číslo 11 z téhož ročníku věnované Jakutsku, r. 1934, č. 12 věnované menšinám na ostrově Sachalin.

¹²¹ Tamtéž, 1933, č. 5.

¹²² Tamtéž, 1933, č. 3, věnované oblasti Povolží.

„Komunismus – to je sovětská moc plus elektrifikace celé země“. Při zpracování tématu byla zdůrazňována zejména jedna z největších staveb Dněprostroj, tj. výstavba Dněprokombinátu – energeticko-průmyslového komplexu s jeho energetickým centrem Dněprogesem (hydroelektrárnou svázanou s přehradou na řece Dněpru).¹²³ Důraz na elektrifikaci však byl kladen i v mnoha dalších oblastech (průmysl, zemědělství, doprava, domácnosti).

Dopravním prostředkům bylo věnováno několik samostatných čísel časopisu v různých jeho ročnících, ať již se jednalo o automobilismus, letectví nebo železniční dopravu. Byl zobrazován rozvoj jednotlivých odvětví, inovace v oboru. Na periferii (a nejen tam) začínala většina reportážních celků výstavbou nových komunikací. To není pouze rysem reportáží o jednotlivých druzích dopravy, ale také tematicky odlišně zaměřených čísel časopisu. Jednalo se tedy zřejmě o téma

¹²³ Tamtéž, 1932, č. 10, 1934, č. 3.

značně aktuální i v jiných oblastech sovětského života. Reportážní cykly z oblasti sovětské dopravy obsahovaly taktéž podobné schéma, co se týká jeho vnitřní výstavby, nicméně využívaly plně jednotlivých možností toho kterého tématu. Na prvním místě stál většinou postup výroby konkrétního dopravního prostředku, zdůrazňováno bylo zejména to, že jej sovětský průmysl již je schopen vyrobit.

Sovětská strana se netajila, zejména v oblasti automobilového průmyslu, inspirací v zahraničí. V případě v té době největší sovětské automobilky AMO v Nižném Novgorodě (později Gorkij) jako předloha posloužily Fordovy závody v americkém Detroitu.¹²⁴ Propagandisticky byla využita též skupina amerických dělníků, která při stavbě sovětské automobilky spolupracovala. Vedle výroby byl kladen důraz i na vzdělávání nových automechaniků a řidičů, v tomto případě bylo také do jisté míry využito kontrastu mezi moderním a tradičním, zde se jednalo o

¹²⁴ Tamtéž, 1930, č. 9, s. 22–23.

automobil ve venkovském prostředí. Vedle vzdělávání budoucích uživatelů byl zobrazován také výzkum nových typů jak užitkových, tak osobních vozů. V jiném čísle byla propagandisticky využita expediční výprava sovětských automobilů po periferních oblastech Sovětského svazu.¹²⁵

V případě sovětského letectví existovalo několik oblastí, na které byl kladen zvláštní důraz. Letadlo užitě při výzkumu polárních krajin, jako pomocník v zemědělství (hubení škůdců, osev), jako moderní dopravní prostředek, ať již se jednalo o poštovní zásilky, suroviny nebo zboží. I v leteckém průmyslu byl zdůrazňován vývoj nových typů tohoto dopravního prostředku. Pokrok v tomto oboru byl spojen se známými jmény sovětských leteckých konstruktérů – A. N. Tupolev, Jakovlev a další. Výzkum se zaměřoval zejména na všestranně využitelné letouny vhodné jak pro nákladní, tak i

¹²⁵ Tamtéž, 1933, č. 1, 1936, č. 11, automobilová expedice viz *SSSR na strojke*, r. 1934, č. 2.

osobní dopravu. Vedle toho byl zobrazen praktický výzkum nových modelů v aerodynamických tunelech příslušných vědeckých institutů.¹²⁶ Tak jako v případě automobilového průmyslu byla část reportážního cyklu věnována výchově nových odborníků v oboru. Vedle mužů byl kladen důraz i na vzdělávání žen. Při zobrazení sovětské aeronautiky bylo využito i leteckých záběrů měst na hlavních dopravních trasách. Vedle civilního letectví byl kladen důraz i na rekordy v daném odvětví, sem patřily dálkové propagační lety do Ameriky, oblet Evropy, dálkové trasy po střední Asii nebo překonání světového výškového rekordu při cestě balonem do stratosféry.¹²⁷

V případě sovětských železnic byla struktura konstrukce obrazu oboru podobná jako v předchozích případech. Jednalo se

¹²⁶ Zmiňován byl zejména CAGI (Centralnyj Aero-Gidrodinamičeskij Institut).

¹²⁷ Tamtéž, 1932, č. 6 věnované letectví a r. 1934, č. 2 věnované mimo jiné stratosférickým letům.

o výstavbu nových tratí¹²⁸, inovaci vozového parku, výchovu nových kádrů. Vedle toho byl však také vlak zobrazován jako nejmasovější dopravní prostředek, u kterého byl důraz kladen na zlepšení dopravních podmínek vzhledem k předchozímu období – zejména ve srovnání s obdobím po občanské válce. Jednalo se o zlepšení vybavení tratí, zvýšení objemu přepravy, výstavbu nového zázemí pro cestující. Velkým tématem byla elektrifikace hlavních železničních tahů, včetně tras vedoucích v poměrně náročném terénu.¹²⁹

Na utváření obrazu diktatury proletariátu směrem dovnitř se podílela i sovětská média – tisk a rádiové vysílání. V časopisu *SSSR na strojke* jim též byl věnován prostor. U sovětských novin byla zobrazena výroba periodik téměř od stromu v lese po koncový článek, tedy čtenáře. Vše začínalo výrobou

¹²⁸ Tamtéž, 1930, č. 4, s. 33 a následující – budování turkeštansko-sibiřské dráhy (Turksib).

¹²⁹ Tamtéž, 1932, č. 8, 1938, č. 8.

papíru, pak tiskem, následoval popis distribuce čtenářům. Ta by se dala poněkud nadneseně popsat jako „noviny v letadle, automobilu, na koni, velbloudu, sobím a psím spřežení do celého SSSR“. Cílem bylo ukázat to, že sovětský tisk slouží jako prostředek komunikace a šíření ideologie i v málo přístupných okrajových oblastech sovětské země. Vedle toho byl zobrazován i tisk v jednotlivých národních jazycích – SSSR nebrání kulturní odlišnosti a zároveň se pomocí tisku podílí na utváření jazykově odlišných kultur, intelektuálních projevů v jednotlivých jazycích a s nimi spojené recepce ze strany čtenářů. Tisk byl také prezentován jako organizátor socialistické výstavby, jednalo se o nejrůznější tematicky zaměřená periodika z oblasti průmyslu a zemědělství. Mimo to byly prezentovány i hlavní tiskoviny – *Pravda*, *Izvestija* aj. Z hlediska propagandistické úlohy tisku je zajímavá skutečnost, že v zobrazení průběhu výroby tiskovin nebyla ani zmínka o tom, jak se připravovaly po obsahové

stránce. Není jasné, zda šlo o záměr, či zda autoři na tuto skutečnost pozapomněli z hlediska určité uniformity jednotlivých periodik. Přestože se režim snažil o obraz co nejpestřejší nabídky odborně zaměřených periodik, jejich vnitřní informační jednota byla dána existencí jediné oficiální sovětské tiskové agentury.¹³⁰

Téma sovětského rádiového vysílání bylo pojato podobně jako v případě tištěných médií. Na prvním místě celého odvětví stála výroba. Jednalo se jak o domácí radiopřijímače, tak veřejný a komunální rozhlas, který zprvu hrál v životě sovětského občana nepochybně větší roli. Shodný byl také obraz modernizace, kterou přinášel rozhlas odlehlým krajinám Ruska, ale také i neruským národům na periferii sovětské říše. Rozhlas též šířil informace o úspěšném budování socialismu, výsledcích jeho vědy a techniky – sovětští polárníci v něm referovali o svých úspěších při dobývání severních oblastí. Kromě toho však opět

¹³⁰ Tamtéž, 1931, č. 1–2, s. 16–30.

určitý pohled do zázemí vytváření vysílání chybí.¹³¹

Vedle periferie Sovětského svazu byla objektem sovětské propagandy samozřejmě také jeho centra. Kromě staronového hlavního města Moskvy měl zvláštní postavení Leningrad jako bývalé hlavní město, centrum kultury a svým způsobem i pomník revoluce. Při zobrazování tradičních center byl kladen důraz na postupující novou výstavbu, která nahrazovala původní zástavbu a urbanizaci předměstí, nikoliv tedy na architektonické památky. V případě Moskvy byl snad jedinou výjimkou Kreml jako centrum sovětské říše a národů SSSR. U novostaveb byl kladen důraz na to, že se jednalo o objekty využitelné pracujícím sovětským lidem – dělnické kluby, vzdělávací a zdravotnické instituce, úřady, kulturní centra, kina, divadla, nádraží a v neposlední řadě i obytné domy. Nešetrné kupení architektonických stylů bylo z fotografií patrné zatím pouze minimálně. Nicméně náhrada

¹³¹ Tamtéž, 1931, č. 1–2, s. 31–40.

starého novým byla patrná u všech zmíněných sovětských hlavních měst a je jedno, jestli se jedná o Moskvu, Charkov, Minsk, Tiflis (Tbilisi), Stalinabad, Ašchabad nebo Samarkand.¹³²

Leningradu bylo věnováno zvláštní číslo. V případě bývalého hlavního města, jak už bylo uvedeno výše, byla zdůrazněna jeho revoluční minulost. To byla ostatně pro čtenáře téměř jediná možnost, jak se seznámit s leningradskými kulturními památkami. Prim hrály samozřejmě ty, které byly nějakým způsobem svázány s historií bolševické revoluce. Mimo to byl však Leningrad představován jako průmyslové centrum s podniky, jako byla Putilovská zbrojovka – později závody Rudý Putilov vyrábějící sovětskou traktorovou techniku, závody přesného strojírenství a leningradské loděnice. V souvislosti s nimi byla zdůrazněna funkce Leningradu jako tradičního „okna do Evropy“ a tedy i přístavu, přes který proudila

¹³² Tamtéž, 1930, č. 7–8, s. 1–48, *USSR im Bau*, 1931, č. 9.

do světa část sovětského exportu. Stejně jako u ostatních městských center byla zmiňována nová výstavba. Lenigrad vedle toho hrál stále značnou roli v oblasti sovětské vědy a kultury.¹³³

Sport a fyzická kultura sloužily z hlediska propagandy hned několika účelům. Na prvním místě byl rozvoj sovětského sportu prezentován jako znak pokroku a lepší životní úrovně pracujícího lidu, který měl v sovětském zřízení více plnohodnotně využitého volného času než v dobách carského Ruska. Vedle toho byl sport v sovětském režimu také prezentován jako přístupný všem bez rozdílu, a to nikoliv jen v případě masových sportů, ale také u sportů, které jevíly do té doby jisté známky exkluzivity, jako například tenis nebo sporty motoristické. Další funkcí sportu z hlediska propagandy byl obraz sovětských občanů jako fyzicky připravených nejen ke sportovním výkonům, ale i k obraně SSSR v případě napadení země. Od roku 1931 byl položen základ

¹³³ *USSR im Bau*, 1931, č. 11.

organizovnému sovětskému sportu. Úspěchy na tomto poli byly spojeny s kampaní GTO (*Gotov k trudu i oboroně vlasti – Připraven k práci i obraně vlasti*).¹³⁴

Mimo kampaně GTO by se obraz sovětského sportu dal spojit se dvěma jinými hesly – „Sportovní vybavení miliónům!“ a „Pokořit rekordy buržoazního sportu!“ V souvislosti s masovou sportovní kampaní začala v Sovětském svazu výstavba sportovišť, stadionů a sportovních drah. Sport začal pronikat do továren, škol, kasáren, ozdravoven i kolchozů. (Tedy alespoň podle zobrazovaného rozšíření sportu v časopise *SSSR na strojke*). V rámci akce GTO byl kladen důraz zejména na bojovou připravenost, tedy sporty využitelné i v případě nasazení do válečných akcí – běh, plavání, skok do výšky, šplhání, hod granátem na cíl, cyklistika, běh na lyžích, běh v plynové masce, střelba a gymnastika. Výsadní postavení měl již výše zmíněný parašutismus. Začínala se také

¹³⁴ *SSSR na strojke*, 1934, č. 7–8.

prosazovat odvětví pro pozdější sovětský sport tradiční – sportovní gymnastika, lehká i těžká atletika, míčové hry, z nich zejména kopaná. Pozdější ikona sovětského sportu, tedy lední hokej, se zatím nacházel ve stadiu zrodu. Výkonným sportovcům byl určen titul Zasloužilý mistr sportu. Konkrétními tvářemi sportovních hvězd se začínala prezentovat zejména sovětská kopaná. K představení sportovních úspěchů sloužily tak jako v případě armády masové přehlídky sovětských sportovců.¹³⁵

Se sportem do jisté míry souviselo také téma využívání volného času vůbec. Jedním z hlavních míst, které bylo v SSSR spojeno s volným časem, byl park kultury a oddechu. Tato střediska byla místem, kde se realizoval odpočinek, ať již aktivní nebo pasivní. Návštěvník měl možnost sportovního vyžití – míčové hry, kolečkové brusle, plavání atp. Vedle toho byly parky místem různorodé kulturní produkce,

¹³⁵ Tamtéž, k sovětskému parašutizmu viz specializované číslo 1935/12.

hudební nebo divadelní. Speciální areály byly vyhrazeny dětem. V parcích bylo možné navštívit též nejrůznější atrakce – tradiční kolotoče, ruské kolo, ale také například i věž pro seskok padákem. Mimo tyto parky existovala též například vzdělávací centra jako tzv. Městečko vědy a techniky, pro mládež Palác pionýrů aj. Jinak byly ve volném čase využívány plavárny, další vodní sporty, sluneční lázně a restauranty. Večer pak následovaly cesty za kulturou – divadlem, kinem, tančírny a sovětským cirkusem.¹³⁶

Závěrečným tematickým celkem časopisu *SSSR na strojce*, který se však prolínal napříč všemi tématy, byla určitá konstrukce sovětského člověka jako hrdiny. Vzorových typů zde bylo zobrazeno několik. Začneme-li od nejnižší úrovně, pak se jednalo o tvrdě pracující sovětské dělníky a rolníky. Jejich hrdinstvím bylo zejména několikanásobné a někdy – alespoň z pohledu sovětské

¹³⁶ Tamtéž, r. 1934, č. 9, 1937, č. 8.

propagandy – téměř nadlidské překročení výrobního plánu oceněné titulem úderník. Vrcholu tato kampaň dosáhla v roce 1935, kdy horník A. G. Stachanov překročil údajně stanovený plán o neuvěřitelných 1300 % – odtud pozdější název „stachanovské hnutí“. V tomto konceptu hrdiny hrálo významnou roli to, že se jednalo vesměs o řadové pracovníky, kteří byli zobrazováni při práci samotné. Jejich příběh tak dostával konkrétní tvář a tím i lidský rozměr, což jistě mělo na účinek sovětské propagandy jak doma, tak v zahraničí, nemalý vliv. Zobrazování úderníků nebylo otázkou pouze jednotlivých odvětví průmyslu, ale i celých komplexních staveb, jako byl například Dněprostroj, Magnistostroj aj. Jak již bylo uvedeno, stavby Belomorkanalů a nápravné pracovní komuny v Bolševu byli představováni dokonce „napravení“ úderníci z řad vězňů a chovanců.¹³⁷

¹³⁷Mj. *SSSR na strojke*, r. 1937, 9–12. S připomínkami k nadhodnocenému objemu vykonané práce se můžeme setkat mj. u A.

Dalším typem sovětského hrdiny byl vědec a průzkumník, zejména vědec překonávající na vlastní kůži nesnáze a nástrahy prostředí. Sem je nutné zařadit sovětské polárníky, kteří v extrémních podmínkách často nasazovali své životy. Jejich příběh obsahoval akci, měl určitý punc dobrodružství. Byli tak pro sovětskou propagandu daleko přitažlivější než „tradiční“ vědci uzavření v experimentálních centrech. Do stejné kategorie by se pak dali ještě zařadit lidé překonávající různé výškové, hloubkové či dálkové extrémy, ať již s cepínem v ruce, v podmořském skafandru, stratosferickém balonu, automobilu nebo letadle.¹³⁸ Šlo o

Gida. Viz Gide, A. *Návrat ze Sovětského svazu*. Praha 1936, s. 23.

¹³⁸ *SSSR na strojke*, 1934, č. 2 s podtitulem *Pověst o třech bolševických vítězstvích* věnované úspěchům sovětského člověka pod vodou, na souši či ve vzduchu – jednalo se o tzv. Expedici podvodních prací zvláštního určení (EPRON), automobilovou expedici skrze poušť Karakum, dobytí Stalinova štítu (pik Stalina, později pik Kommunizma, nyní pik Ismail Samani), nejvyššího vrcholu SSSR, a

jedince, kteří se v ohrožení života ocitali bezprostředně. To a obdiv k neustálému posouvání hranic lidských možností z nich učinilo hrdiny i za hranicemi SSSR, bez ohledu na jejich využívání v rámci sovětské propagandy.

Dá-li se skupina sovětských hrdinských archetypů určitým způsobem hierarchizovat, pak by o pomyslný stupínek výš stáli příslušníci armády a vládnoucích struktur sovětského režimu. Sem by se dali zařadit tradiční váleční hrdinové a posléze maršálové Rudé armády, jako byli Buďonnyj, Tuchačevskij (do období čistek), Vorošilov. Vedle nich však vystupovaly i vedoucí kádry represivního aparátu (G. G. Jagoda). Na první místo v této kategorii by se dali zařadit členové vlády a špičky VKS(b) M. I. Kalinin, S. Ordžonikidze, S. Kirov, V. Molotov aj. Jedná se o jedince, kteří ještě nebo již nebyli kontroverzní, či patřili

bezprostředně mezi Stalinovy oblíbené.¹³⁹

Se značným odstupem nad nimi pak jako největšího hrdinu SSSR a vůdce světového proletariátu zobrazoval časopis J. V. Stalina. V průběhu zpracovaných osmi ročníků bylo možné sledovat určitý vývoj kultu osobnosti. Stalin postupně zaujímal místo coby vedoucí osobnost Sovětského svazu a většina úspěchů byla prezentována přinejmenším jako jeho částečná zásluha. Při zdůrazňování vedoucí úlohy J. V. Stalina byly s úspěchem využívány koláže a fotomontáže. Dílo výtvarníka El Lisického otištěné v říjnovém čísle ročníku 1932, které zobrazuje Stalina s rukou na spouštěcí páce Dněprostroje (jedná se taktéž o koláž), působí ostatně impozantním dojmem i po letech (viz obr. 7). S likvidací opozice zaujímá Stalin místo i jako druhý muž bolševické revoluce 1917 po V. I. Leninovi. Tento legitimizační postup je však na

rekordní let stratosférickým balonem „SSSR“.

¹³⁹ Například *SSSR na strojke*, r. 1937, č. 9–12.

sklonku třicátých let zatím méně patrný než v období po roce 1945.¹⁴⁰

Na závěr je tedy možné shrnout, že konstrukt sovětské reality, který představoval svět časopisu *SSSR na strojke*, se vyznačoval několika základními jevy. Problémy se v reportážních cyklech objevovaly pouze v okamžiku, kdy bylo třeba je překonat (a byly vzápětí také úspěšně překonány). Lidé působili vesměs šťastně a každé jejich snažení bylo korunováno úspěchem, zejména přinášelo-li to prospěch budování socialismu v SSSR. Důraz byl kladen na dynamický rozvoj a bylo vcelku jedno, o jakou oblast lidské činnosti se jednalo. Stagnace byla představována jako cosi patřící minulosti (carské Rusko) nebo jiným politickým systémům (hospodářská krize na Západě). Časopis se zdánlivě snažil nevyhýbat žádné oblasti sovětského života, dokonce ani již v té době poněkud kontroverznímu tématu

¹⁴⁰ Tamtéž, r. 1937, č. 9–12, 1938, č. 1, 2, 4, 1949, č. 12.

pracovních táborů a sovětského trestního systému. Tímto způsobem se snažil o určité předjímání možných sporů zobrazením alternativní reality, na kterou mohl recipient přistoupit.

Distribuční síť tohoto časopisu byla poměrně široká a na exemplářích zachovaných v současných fondech Slovanské knihovny v Praze je možné doložit, že výtisky docházely do tehdejšího Československa většinou s jedno až tříměsíčním zpožděním. Čtenář, který k časopisu přistupoval jako ke skutečné reflexi sovětské reality, mohl tedy jeho obsah považovat za více než aktuální.

Z hlediska obsahu představuje tento časopis cenný pramen, který umožňuje srovnat témata, která sovětská propaganda nabízela, s těmi, která skutečně rezonovala v reportážních či cestopisných pracích československých občanů o SSSR v meziválečném období. Tyto práce díky své autentičnosti (osobní zkušenost autora) pomáhaly k legitimizaci tohoto konstruovaného obrazu SSSR

v očích meziválečné
československé veřejnosti.

3. Pod kontrolou sovětů

...

*Ruce, které tisknete nyní
celého Ruska ruce jsou.
A bezměrné to dobrodiní,
kterým ty ruce sladké žhnou,
ruské země jest dobrodiní.*

...

(Josef Kopta, *Píseň o
ledoborci*)¹⁴¹

3.1 Pohyb na území sovětského Ruska

Důležitým faktorem, který ovlivňoval vnímání obrazu Sovětského svazu zahraničními návštěvníky snad nejvíce, byla problematika pohybu jednotlivců nebo skupin na jeho území. I přes zdánlivě volné cestování po SSSR, které zdůrazňovali zejména obhájci sovětského zřízení, existovala celá řada příčin a úmyslných či neúmyslných kontrolních mechanismů, které tento pohyb významně ovlivňovaly. Na druhou stranu není pravda, že by sovětské orgány musely nutně sledovat každého zahraničního návštěvníka po celou

¹⁴¹Václavek, B. (ed.) *SSSR v československé poezii*. Praha 1936, s. 52.

dobu jeho pobytu na území Sovětského svazu na každém kroku. Bylo to dáno právě také tím, že některé oblasti veřejného života byly pro jednotlivce nezařazeného do některé ze skupin sovětské společnosti prakticky nedostupné.

Problematiku pohybu na území Sovětského svazu lze rámcově rozdělit na dvě časová období – tj. před vznikem institucí, které se vlastním pohybem cizinců na území SSSR zabývaly, a po jejich vzniku. Mezi tyto instituce patřila vedle dalších zvláště Všesvazová společnost pro kulturní styky se zahraničím neboli VOKS (Vsesojuznoe obščestvo dlja kulturnoj svjazi s zagranicej), založená v roce 1925, a později zejména státní cestovní kancelář SSSR Intourist (či Inturist – Inostrannyj turist, zahraniční turista), založená v roce 1929.¹⁴² Vedle toho působily i další přidružené organizace, jako například tzv. Torgsin (Torgovl'ja s innostrancami, obchod s cizinci), který provozoval nejen síť obchodů pro cizince, ve kterých bylo možné platit valutami, ale umožňoval i oficiální dovoz humanitární pomoci ze zahraničí jak

¹⁴² Viz Nelson, J. N., (ed.) *Moscow. Past, present and future*. Moskva, 1934, s. 214.

od jedinců, tak od organizací a i možnost výpomoci například známým či příbuzným od zahraničních občanů.¹⁴³

Před založením výše uvedených institucí byl návštěvník sovětského Ruska (nebyl-li oficiálně pozván) odkázán na komunikaci se sovětskými úřady na vlastní pěst. Ke vstupu na území sovětského Ruska bylo potřeba vlastnit víza, případně jiná povolení ke vstupu vydaná oficiálními sovětskými místy. Nicméně většina návštěvníků měla cestu ulehčenou tím, že do země přicestovali na pozvání sovětských institucí či na návštěvu nejrůznějších akcí, jako členové oficiálních zahraničních delegací apod. Na pozvání jednotlivých institucí navštívili sovětské Rusko například Bohumír Šmeral, Ivan Olbracht, Emanuel Vajtauer, o něco později Marie Majerová, kteří se cesty zúčastnili na pozvání ruské sekce

¹⁴³ Viz NA, č. fondu 908, MZV–RPA, ka. 12 – Podpory čsl. příslušníkům, meziministerský výbor 1931–33, zpráva vyslanectví ČSR v Berlíně ze dne 14.9. 1933, materiál y Gessellschaft für Paketversand nach UdSSR Fast & Co. K Torgsinu viz i dále.

Kominterny (KI).¹⁴⁴ Z delegací to například byla Československá dělnická delegace, která přijela na pozvání Ústřední rady ruských odborových svazů v roce 1925.¹⁴⁵

V okamžiku, kdy se však návštěvníci rozhodli k vlastnímu postupu bez předchozího ohlášení, docházelo často k problémům a možným prodlevám již na hranicích, kterým někdy nezabránilo ani vízum získané na některém ze sovětských zahraničních zastupitelství. To je případ delegace Odborového sdružení československého, jejíž části byl nejprve vstup zamítnut a povolen teprve po 14 dnech po intervencích u sovětských úřadů v Petrohradě.¹⁴⁶

Udělování víz umožňovalo samozřejmě i později sovětským

¹⁴⁴ Srov. Šmeral, B. *Pravda o sovětovém Rusku. Denní záznamy z cesty do proletářské říše*. Praha 1920, s. 3–23, dále pak Majerová, M. *Den po revoluci. Co jsem viděla v SSSR*. Praha 1925, s. 32–55.

¹⁴⁵ Srov. *Co viděla dělnická delegace v sovětském Rusku, Zpráva československé dělnické delegace o zájezdu do SSSR od 1. října do 12. listopadu 1925*, sest. Josef Kolský, Praha 1926, s. 7–9, 15–17.

¹⁴⁶ Srov. Dundr, V. a kol. *Delegace Odborového sdružení československého v Rusku – Zpráva o poměrech hospodářských, zákonodárství a správě Sovětové ruské republiky rad*. Praha 1921, s. 3–9.

úřadům kontrolu zahraničních návštěvníků a případné zamezení vstupu u osob nežádoucích. To se stalo například historikovi Janu Slavíkovi, jemuž sovětská vláda po jeho návratu ze SSSR v roce 1932 další návštěvu již neumožnila.¹⁴⁷

Po svém založení vyřizovala pro většinu návštěvníků turistická víza cestovní kancelář Intourist. Vízum se vydávalo s platností na 30 dní, po uplynutí doby platnosti muselo být prodlouženo. Bylo též vázáno na určité vstupní a výstupní stanice. Cestujícím, kteří cestovali do Sovětského svazu za jiným účelem, vydávala víza sovětská vyslanectví, obchodní zastupitelství nebo konzuláty.¹⁴⁸ Vedle možných problémů s vízy sovětskými měly některé osoby potíže s udělením výjezdních víz československých, takže mimo oficiální turistické poznávací zájezdy byla cesta často na

¹⁴⁷ Bouček, J. *Jan Slavík – Příběh zakázaného historika*. Praha 2002, s. 57.

¹⁴⁸ Srov. *Mit Intourist in die Sowjetunion. Příručka Intouristu – Travemy, příručka k cestování do SSSR*, Praha 1932, zkrácená česká verze, s. 1 nebo *SSSR. Průvodce po Svazu sovětských socialistických republik*. Praha 1937, s. 502–503.

svém počátku problematická.¹⁴⁹ Zcela mimo tento okruh stojí administrativní problémy spojené s vycestováním do SSSR k dlouhodobému pobytu za prací ap.¹⁵⁰

Mezi další skutečnosti, které výrazně omezovaly pohyb na sovětském území, patřila i nutnost vlastnit povolení ke vstupu do vybraných budov, veřejných institucí, ale i do hotelů, v nichž návštěvníci bydleli, či kontrola dokumentů ze strany všudypřítomných vrátných.¹⁵¹ Kontrola dokumentů a propustek provázela nejen zahraniční návštěvníky, ale také sovětské občany na každém kroku, někdy měli s kontrolou problémy dokonce i oficiální představitelé bolševického

režimu.¹⁵² K tomuto typu regulace pohybu lze později také zařadit tzv. sovětské „vnitřní cestovní pasy“, které potřebovali sovětské občany při cestě mimo určité jim vymezené volně přístupné oblasti (např. okruh Leningrad – Moskva – Kyjev) po roce 1931.¹⁵³ Pro běžné sovětské občany bylo samozřejmě obtížné vycestovat i do zahraničí.

Při úvahách o tom, proč byl volný pohyb cizinců na území sovětského Ruska téměř znemožněn, je třeba zmínit také skutečnost, že v zemi fungoval víceméně od revoluce přidělový systém, na některé potraviny

¹⁴⁹ To se týká i případu B. Palkovského, který se zprvu pokoušel překročit hranice SSSR osobním automobilem, po neúspěchu byl nucen využít služeb sovětských železnic. Viz Palkovský, B. *Za sovětskou civilizací*. Praha 1936, s. 44–53.

¹⁵⁰ Srov. Fučík, J. *V zemi, kde zítra již znamená včera*. Praha 1947, s. 35 a násl. a další. K problematice vycestování za prací viz vzpomínky členů Interhelpa – Huňa, F. *Interhelpo – osada ve stepi. Vzpomínky*. Gottwaldov 1967, s. 18–24.

¹⁵¹ Srov. Weiskopf, F. *Do XXI. století přestoupit*. Praha 1928, s. 20–25, Včelička, G. *Dvě města na světě*. Praha 1935, s. 68–70.

¹⁵² Bohumír Šmeral popisuje jednu takovou epizodu s kontrolou dokladů, ze které ho vysvobodil až sám Lenin. Srov. Šmeral, B. *Pravda o sovětovém Rusku*. Praha 1920, s. 209–211. Že i Lenin měl zpočátku podobné problémy dokazuje ve své knize Robert Service. Viz Service, R. *Lenin*. Praha 2002, s. 322.

¹⁵³ Srov. Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR*. Brno 1937, s. 17. „...ale kdo chce jet z Leningradu do Gorkého (býv. Nižnij Novgorod), musí mít pas. A do pohraničních míst může jet vnitrozemský občan jen se zvláštním povolením v mimořádně nutných případech.“ Jedním z důvodů tohoto opatření bylo omezení volného pohybu pracovních sil po území SSSR. Srov. Malia, M. *Sovětská tragédie. Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917–1991*. Praha 2004, s. 211, k vnitřním pasům viz i Fitzpatrick, S. *Everyday Stalinism*. NY 1999, p. 120 a násl.

a zboží až do poloviny třicátých let. To znamenalo, že sehnat v Rusku životní potřeby bez toho, aby byl jedinec začleněn do jedné ze skupin napojených na tento distribuční systém, bylo pro zahraničního návštěvníka jednak velmi drahé, jednak krajně obtížné. V období tzv. NEPu, ale i po něm existoval vedle sítě státních obchodů i trh volný, ceny na něm byly samozřejmě několikanásobně vyšší, nicméně zabezpečoval nedostatkové zboží. Dostupnost základních životních potřeb v rámci sítě státních podniků měla jednak omezit odbyt nepmanů, dále pak znamenala zisk pro stát, v jehož zájmu bylo nutit sovětské občany, aby se zapojili do pracovního procesu, a tím získali přístup k levnému zboží. Stejně tomu bylo i v případě přepravních služeb a pohostinství. Toho byli zahraniční hosté a turisté ušetřeni, jestliže se pohybovali v rámci oficiálních cestovních organizací.¹⁵⁴ Oficiálně pozvaní návštěvníci měli většinu životních potřeb hrazenou ze strany vládní moci nebo státních institucí, a

¹⁵⁴ Srov. Fierlinger, Z. *Sovětské Rusko na nové dráze*. Praha 1932, s. 60–62.

tak se jen mohli podívat nad výši cen na volném trhu.¹⁵⁵

3.2 Pod křídly institucí – VOKS

V roce 1925 vznikla již výše zmíněná VOKS, tedy Všesvazová společnost pro kulturní styky se zahraničím (Vsesojuznoe obščestvo dlja kulturnoj svjazi s zagranicej). Ta se zabývala vedle propagační činnosti i zlepšením organizace návštěv zahraničních delegací či komunikací se zahraničními organizacemi a tím zároveň i zlepšením mediálního obrazu SSSR v zahraničí, použijeme-li moderního termínu. Posléze vedle delegací umožňoval VOKS i cesty jednotlivcům.¹⁵⁶

V Československu měla VOKS dobré kontakty zejména na Nejedlého SHKS. Již v první souhrnné zprávě delegace SHKS do SSSR narazíme na zmínky o systému organizování výpravy VOKSem a struktura této

¹⁵⁵ Viz Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR*. Brno, 1937, s. 5, Klátil, F. *Na chvíli v SSSR*. Praha 1931, s. 10.

¹⁵⁶ Vávra, J., Říjnová revoluce a SSSR v československé publicistice a reportážích 1918–1929. In: Strnadel, J., a kol., *Příspěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků*, díl 2., Praha 1969, s. 91.

cesty předznamenává další výpravy, které tato organizace v SSSR organizovala. Členy této první, dalo by se říci průkopnické cesty, byli vedle Zdeňka Nejedlého například Theodor Bartošek, Bohumil Mathesius, Jindřich Honzl, Josef Hora, Karel Teige a Jaroslav Seifert. Výprava se v sovětském Rusku zdržela celý měsíc, členové se zabývali podle svých slov studiem jednotlivých aspektů sovětského zřízení a veřejného života.¹⁵⁷

Z deníku účastníků výpravy vyplývá, že si je již bezprostředně na sovětské pohraniční stanici Něgoreloje vyzvedl zástupce VOKSu, který je pak provázel až do vnitrozemí a po celou dobu pobytu v Moskvě. V případě této výpravy se jednalo o sekretáře dr. Lipu Nimena, bývalého přidělnice sovětské mise v Praze, jehož nespornou výhodou bylo, že uměl česky.¹⁵⁸

Pod křídly VOKSu zprvu necestovali do Sovětského svazu běžní občané, ale zejména osoby společensky významné. U této první výpravy byla výjimečnost dána také

tím, že šlo o vůbec první cestu podobné skupiny z Československa na pozvání VOKSu. Tomu odpovídalo i přijetí a následující program pobytu. Na nádraží v Moskvě účastníky vítala pestrá skupina zástupců sovětských vědeckých a politických institucí, vedle nich i tehdejší tajemník československé mise v Moskvě J. E. Šrom. Během pobytu se část členů delegace například zúčastnila i schůzky u lidového komisaře osvěty Lunačarského. Výprava si sice vymohla, že po týdnu, který bude organizovat VOKS, bude její program individuální, přesto je patrné, že si VOKS organizaci zbytku pobytu zcela ujít nenechal. Je to také dáno tím, že se jednalo o program poměrně náročný, který obsahoval průměrně dvě až tři navštívená místa či akce za den s výjimkou krátkého údobí narušeného státním smutkem kvůli úmrtí Michaila Vasiljeviče Frunze, národního komisaře vojenství a námořnictví, a jeho následným pohřbem. Výprava byla k tomu rozdělena na několik skupin podle oblastí svého zájmu a „oblasti studia SSSR“. Je zřejmé, že takto nabitý program si nemohli členové delegace organizovat sami, potřebovali

¹⁵⁷ Viz zprávu výpravy Mathesius, B., a kol.: *SSSR, úvahy, kritiky, poznámky*. Praha 1926.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 348.

prostředníka přinejmenším v případě obstarávání vstupenek, zařizování povolení ke vstupu do jednotlivých institucí apod. Z programu také vyplývá, že se během pobytu účastnili několika akcí včetně slavnostního večera, které byly VOKSem pod patronátem jeho tehdejší předsedkyně Olgy Davidovny Kameněvové pořádány.¹⁵⁹

Při jedné z dalších akcí navštívili Sovětský svaz na pozvání VOKSu vedle Zdeňka Nejedlého i novinář a spisovatel Josef Kopta a divadelní teoretik Václav Tille. Bylo to u příležitosti 10. výročí listopadového bolševického převratu, kdy bylo do Moskvy pozváno na desítky nejrůznějších zahraničních delegací. Josef Kopta o tom píše: „Pohostinství společnosti sestávalo z volné jízdenky z hranic SSSR do Moskvy, z ubytování a stravování v průměrném hotelu, z volných lístků do některých divadel a všech museí a galerií a z volné jízdenky Moskva–hranice SSSR. K tomu náležela péče sekretáře společnosti o nás,... na něhož jsme se obraceli o lístky do divadla a o

přístup do těch míst, které nebyly v denním programu.“¹⁶⁰

Tento popis sice vypadá poměrně skromně, nicméně VOKS zařídil celé výpravě bohatý program a také návštěvu míst a akcí, na které se běžní návštěvníci SSSR (mimo sítě sovětských institucí) nemohli dostat. Vedle kulturních večerů společnosti, na které byla pozvána celá řada tuzemských i zahraničních intelektuálů a osobností, to byla například i návštěva slavností přehlídky a manifestace na Rudém náměstí v bezprostřední blízkosti špiček sovětského režimu.¹⁶¹

Individuální program jednotlivých účastníků byl opět v rámci možností přizpůsoben jejich zájmům. Václav Tille se tak dle své specializace věnoval divadlu a divadelnictví, což zahrnovalo návštěvu představení téměř každý den včetně setkání s některými známými osobnostmi sovětské divadelní režie, které měl možnost sledovat i při

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 349–359.

¹⁶⁰ Kopta, J. *Cesta do Moskvy*. Praha 1928, s. 10.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 99–108., též Tille, V. *Moskva v listopadu*. Praha 1929, s. 120–129.

práci.¹⁶² Pro účastníky, kteří neměli speciální požadavky, byl samozřejmě denní program zajištěn. V rámci společného programu byly pak jednotlivé zahraniční delegace sdružovány.¹⁶³ I při této výpravě se její členové měli možnost účastnit slavnostních akcí pořádaných VOKSem, při jednom večeru se setkali například s francouzským spisovatelem Henri Barbussem, bývalou sovětskou revolucionářkou, političkou a diplomatkou Alexandrou Kollontajovou a dalšími.¹⁶⁴

Ačkoliv obě výpravy navštívily SSSR s odstupem dvou let, lze na průběhu a programu obou cest najít mnoho společných znaků. Jedním z nich je, že nepřekročily rámec centra SSSR, a to doslova a do písmene, když program první výpravy byl zaměřen pouze na Leningrad, Moskvu a jejich nejbližší okolí, u druhé pak výhradně na Moskvu a okolí. Dále je přibližně shodné období pobytu a tudíž logicky i bezprostřední

¹⁶² Srov. Tille, V., *Moskva v listopadu...* – s Tairovem s. 97–100, s Granovským s. 152 a Mejercholdem 173–176.

¹⁶³ Tille, V. *Moskva v listopadu*. s. 48–55, s. 77–84.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 70–74. Viz také Kopta, J. *Cesta do Moskvy*. s. 206.

zkušenost s oslavami výročí bolševické revoluce 1917. Kromě toho lze zaznamenat stejný typ navštívených objektů a tedy i okruh poznaných skutečností. Vedle celé řady muzeí, výstavních prostor a galerií figuruje na seznamu navštívených objektů vždy škola, továrna, kde je při prohlídce kladen důraz na sociální zázemí dělníků, a věznice, v případě první výpravy (Mathesius a spol.) byl prohlídce sovětských nápravných zařízení věnován dokonce jeden celý den.

Cesty organizované VOKSem se rozhodně nestaly záležitostí masovou, byly určeny jen pro úzkou skupinu intelektuálů a jiných elit tehdejšího Československa. Tomu odpovídal i svým způsobem výjimečný program celého pobytu na území SSSR zaměřený zejména na tento typ návštěvníků, ke kterému patřily akce, kde se jednak setkávaly delegace podobného typu z ostatních zemí, jednak se zde měli účastníci možnost setkat s elitami sovětskými či s diplomaty v SSSR působícími.¹⁶⁵ Další skutečností je, že díky zaměření svého programu tyto výpravy

¹⁶⁵ Např. Hoffmeister, A. *Povrch pětiletky*. Praha 1931, s. 130–136.

nepřekročily rámeček samého jádra sovětské říše. Jestliže se k nim dostala fakta popisující realitu širšího centra, nebo dokonce sovětské periferie, musela již být nutně určitým způsobem „profiltrována“.¹⁶⁶

Zajímavé srovnání se v tomto případě nabízí zvláště u první delegace (Mathesius a spol.), která měla možnost se v Moskvě setkat se členy Československé dělnické delegace, která v SSSR pobývala na pozvání Ústřední rady ruských odborových organizací, tedy také nikoliv zcela volně, nýbrž pod ochrannými křídly jedné ze sovětských institucí. Členové této delegace se během svého pobytu podívali nejen do obou hlavních měst, ale část také na Ural do místních industriálních center (Perm, Sverdlovsk), část pak na jih, na Ukrajinu a do Gruzie. Zajímavostí může být fakt, že kromě celé řady institucí vykonala opět návštěvu v trestnici (nikoliv v Moskvě, ale v gruzínské metropoli Tiflisu – dnešní

¹⁶⁶ K tomu, jak VOKS ovlivňoval pohyb a informovanost francouzských intelektuálů v druhé polovině dvacátých let srov. Stern, L. The All-Union Society for Cultural Relations with Foreign Countries and French Intellectuals, 1925–1929. In *Australian Journal of Politics and History*, Vol. 45, No. 1, 1999, pp. 99–109.

Tbilisi). To vzbuzuje dojem, že se sovětský režim snažil záměrně negovat prosakující zprávy o poměrech v jeho trestním systému, i když ve dvacátých letech měla vrcholná forma teroru a „zlatého věku“ pracovních táborů Gulagu teprve přijít. Je zřejmé, že dělnická delegace měla jiné těžiště programu než výše zmíněné výpravy VOKSu. Zaměření na průmysl jí umožnilo podívat se v rámci sovětské soustavy za hranice jádra, do širšího centra říše, nicméně i zde je patrné, že celý program byl řízený sovětskou institucí.¹⁶⁷

3.3 Pod křídly institucí – Intourist

Jestliže VOKS nepůsobila jako masová organizace, u sovětské státní cestovní kanceláře Intourist tomu bylo přesně naopak. Intourist byl založen v roce 1929 Lidovým komisariátem

¹⁶⁷ Viz zpráva *Co viděla dělnická delegace v sovětském Rusku. Zpráva československé dělnické delegace o zájezdu do SSSR od 1. října do 12. listopadu 1925*. sest. Josef Kolský, Praha 1926. Zajímavě působí fakt, že jak delegace dělníků, tak první výše zmíněná delegace pozvaná VOKSem se v době svého pobytu setkaly. B. Mathesius setkání uvádí, J. Kolský ho ani slovem nezmiňuje.

zahraničního a domácího obchodu, Lidovým komisariátem cest a komunikací a Sovtorgflotem (Sovětskou obchodní flotilou). Po jeho založení začalo období hromadné turistiky do meziválečného SSSR. Do roku 1934 se Intourist rozšířil po celém světě, na jeho pobočky bylo možné narazit nejen v hlavních evropských metropolích, ale například také v USA, Uruguay, Jižní Africe, Palestině, Persii a Japonsku.¹⁶⁸ Oficiální zastoupení Intouristu v Československu zabezpečovala cestovní kancelář Travema se sídlem v Praze, později i Čedok.¹⁶⁹ Díky početným propagačním materiálům Intouristu si je možné udělat dobrou představu o tom, jaké pobyty a jaké služby tato společnost svým klientům při návštěvě Sovětského svazu nabízela. Vedle toho se jako

¹⁶⁸ Nelson, J. N., (ed.) *Moscow. Past, present and future*. Moskva 1934, s. 243.

¹⁶⁹ Travema podle svého propagačního materiálu sídlila v Jungmannově ulici, č. 38. Srov. *Mit Intourist in die Sowjetunion. Příručka Intouristu – Travemy, příručka k cestování do SSSR*. Praha 1932 a další informační materiál Intouristu v Sedláček, J., Vávra, J. *Pro zemi milovanou – Z bojů o československo-sovětské přátelství*. Praha 1960, s. 349–352. Vedle toho informace v průvodci SSSR. *Průvodce po Svazu sovětských socialistických republik*. Praha 1937.

informační materiál nabízí několik popisů cest samotných klientů této společnosti.¹⁷⁰

Klienti Intouristu si mohli zvolit z několika základních možností (dále rozdělených podle kvality nabízených služeb a dopravy), v jaké formě bude jejich cesta probíhat. Jednak cestovní kancelář nabízela několik typů klasických poznávacích zájezdů ve skupině, dále bylo možné po předběžné objednávce upravit program cesty pro skupinu specializovanou dle zájmů, zaměstnání atp. Pro movitější klienty se nabízela možnost individuální cesty naplánované dopředu. Kdo nebyl ani s touto možností spokojen, mohl si zvolit „otevřenou objednávku“ (*carte blanche, open order*) a zvolit si individuální program z nabídky Intouristu až na místě. V ceně zájezdu bylo zahrnuto ubytování v hotelích, plná penze, cesty vzduchem, po moři i po souši, sovětská víza a průvodcovské služby.¹⁷¹ Dopravu zajišťoval Intourist z hranic a po uplynutí zájezdu opět na hranice

¹⁷⁰ Viz práce F. Klátily, J. Mádle, V. Nováka, M. Pujmanové.

¹⁷¹ Nelson, J. N., (ed.) *Moscow...*, s. 214–218, 223.

SSSR, dopravu mimo území Sovětského svazu si cestující zajišťoval u jiného dopravce či cestovní kanceláře. Vedle toho začala kancelář později vyřizovat ubytování, leteckou, železniční, autobusovou a automobilovou dopravu a ostatní služby nejen pro turisty, ale i pro ostatní zahraniční návštěvníky, kteří se rozhodli navštívit krátkodobě SSSR.¹⁷²

Základní služby pro turisty byly podle kvality rozděleny do tří kategorií. V ceně exkluzivní první třídy (v dalších materiálech označena jako 1. kategorie nebo kategorie P), která byla určena pro jednotlivě cestující nebo cestující dvojice, byla zahrnuta cesta v nejlepší třídě dopravních prostředků, ať už se jednalo o vlakovou dopravu ve spacích vagónech nebo lodní kajuty první třídy, hotely první kategorie, jedno- nebo dvojlůžkové pokoje, plná penze v restauracích první kategorie, při exkurzích a přidružených výletech cesta osobními automobily, popřípadě drožkami, individuální průvodcovské služby, k dispozici tlumočnick, volný

¹⁷² *Mit Intourist in die Sowjetunion. Příručka Intouristu – Travemy, příručka k cestování do SSSR.* Praha 1932, s. 3, česká zkrácená verze – s. 1.

vstup do muzeí, galerií, divadel, kin a k tomu samozřejmě sovětská víza na cestu.¹⁷³

Turistická třída (2. kategorie nebo kategorie W), vhodná pro jednotlivce i skupiny, zahrnovala cestu tzv. „měkkou“ (bývalou druhou) třídou osobních vlaků, na lodích kajuty I. a II. třídy, ubytování v hotelích ve dvoj- až třílůžkových pokojích. Za příplatek mohl zákazník bydlet i individuálně. Dále byla v ceně zahrnuta plná penze v odpovídajících restauracích (jejichž kvalita ale podle zaznamenaných zkušeností výrazně kolísala). Exkurze a výlety byly skupinové, zahrnuty byly opět průvodcovské služby, k dispozici byl i tlumočnick. Při prohlídkách měst byly skupiny přepravovány automobily, při dalších výletech či exkurzích byla přeprava zabezpečována autobusy nebo tramvajemi. Vstup do muzeí,

¹⁷³ *Mit Intourist in die Sowjetunion. Příručka Intouristu – Travemy, příručka k cestování do SSSR.* Praha 1932, s. 4, Nelson, J. N., (ed.) *Moscow. Past, present and future.* Moskva, 1934, s. 215–216, SSSR. *Průvodce po Svazu sovětských socialistických republik.* Praha 1937, s. 502, Sedláček, J., Vávra, J. *Pro zemi milovanou – Z bojů o československo-sovětské přátelství.* Praha 1960, s. 351.

galerií, kin a divadel byl opět v ceně.¹⁷⁴

Speciální třída (3. kategorie, kategorie T) byla určená pouze pro skupiny počtu pěti a více osob, zahrnovala „jednoduché, skromné požadavky plně uspokojující služby“. Do těch patřila jízda v tzv. „tvrdé“ (bývalé třetí) třídě osobních vlaků, kde si cestující mohl za příplatek pronajmout matraci a čisté ložní prádlo. Na lodích byly pro tuto skupinu cestujících vyhrazeny kajuty 2. třídy po 2–4 osobách. Ubytování v hotelech a ubytovnách nižší kategorie v pokojích po 5–10 lůžkách, v pozdějších letech ve dvoj- až tří lůžkových pokojích, za příplatek i individuálně. V ceně byla dále zahrnuta plná penze, prohlídky měst tramvajemi nebo autobusy, volný vstup do muzeí, galerií a průvodcovské služby. Pro skupiny od pěti do dvaceti osob byl k dispozici i tlumočnick.¹⁷⁵

Vedle těchto tří kategorií bylo pro zájemce možné dojednat zvláštní služby, ať již formou výše zmíněné „otevřené objednávky“, která umožňovala pro zájemce víceméně

¹⁷⁴ Tamtéž.

¹⁷⁵ Tamtéž.

individuální plánování pobytu, ovšem v rámci sítě Intouristu, nebo předem objednaných služeb za příplatky. Individuální cestovatel si tak mohl vybrat např. počet nocí v hotelu, v penziónu, pronájem auta, tlumočnicka, průvodce, popřípadě exkluzivní pobyt s pronájmem vlastního apartmá ve špičkovém hotelu, soukromé limuzíny a osobního průvodce. Do této skupiny patřila i možnost pronajmout si vlastní vagón pro cestu po sovětských železnicích.¹⁷⁶

Mimo individuální služby pro jednotlivce byla v nabídce i možnost individuálních programů pro specializované skupiny návštěvníků SSSR. V rámci individuálně plánovaných skupinových zájezdů si ovšem kancelář vyhradovala právo spojit program několika nezávislých skupin v případě potřeby dohromady.

Každého turistu nebo turistickou skupinu očekával na hranicích a následně i po příjezdu do vybrané destinace zástupce Intouristu. Podle propagačních materiálů měla

¹⁷⁶ *Mit Intourist ...*, s.15, Nelson, J. N., (ed.) *Moscow...*, s. 222. Ten měl ostatně v rámci své cesty na sovětské útraty jako pozornost Svazu sovětských spisovatelů vyhrazen např. i A. Gide. Srov. Gide, A. *Návrat ze Sovětského svazu*. Praha 1936, s. 16.

kancelář pobočky na všech hraničních přechodech, přes které byl zahraničním návštěvníkům vstup do SSSR umožněn. Klient ukládal svůj pas a dvě fotografie kvůli registraci a povolení k pobytu při příjezdu do hotelu na pobočce Intouristu. Na jedné straně to jistě pomáhalo klientům kanceláře při administrativních problémech, na druhou stranu to však umožňovalo kontrolu jejich pohybu a místa jejich pobytu. Dalším kontrolním mechanismem byla při rozlehlosti území i již výše zmíněná třicetidenní turistická víza, kdy musel návštěvník SSSR požádat o jejich prodloužení minimálně dva dny před ukončením jejich platnosti.

Jedním z kontrolních mechanismů výsledného obrazu Sovětského svazu v zahraničí byla cenzura fotografických materiálů. Podle nařízení sovětských orgánů bylo třeba nechat si zaregistrovat fotografický přístroj, pomůcky a vybavení bezprostředně po vstupu do země u celních orgánů. Pořizování běžné amatérské fotografie bylo povoleno, platil zákaz fotografování nejen vojenských opevnění, ale i jiných strategických objektů, jako byly

mosty,¹⁷⁷ železniční dráhy, železniční stanice, pohraniční oblasti. Dále sem patřil zákaz pořizování fotografií z letadla. Turisté se měli ohledně omezení informovat na pobočkách Intouristu.

V systému cenzury obrazového materiálu však hrálo největší roli nařízení vyvolat všechny filmové a fotografické materiály ještě na území Sovětského svazu. Vyvolané filmy byly buď opatřeny pečeti vyvolávacího střediska Intouristu (kde se vši pravděpodobností určitý druh cenzury proběhl), nebo byly na hranicích podrobeny cenzuře ze strany sovětských pohraničních orgánů. Nevyvolané filmy mohly být v rámci Intouristu dodatečně vyvolány a zaslány, samozřejmě za příplatek, za klientem do místa jeho bydliště, nevyvolané filmy zjištěné při prohlídce na sovětských hranicích

¹⁷⁷ To, že byly mosty opravdu považovány za strategické objekty, dokládá ve své knize J. Mádle při vzpomínce na plavbu po Volze: „Kdykoliv jsme se blížili k mostu, všichni museli zmizet z paluby do kabin. Důvod? Snad je tu obava před aparáty nebo pumou.“ Viz Mádle, J. *Orientem Sovětů*. Nový Bydžov 1936, s. 103.

byly zabaveny.¹⁷⁸ I tak se ovšem podařilo některým návštěvníkům i přes přísnou prohlídku necenzurovaný materiál přes hranice Sovětského svazu provézt.¹⁷⁹ Povolení pro komerční pořizování fotografických a kinemografických materiálů v Sovětském svazu vyřizovala státní filmová společnost Sojuzkino.¹⁸⁰

K dalším zvláštnostem, se kterými se návštěvníci SSSR setkávali, patřila kontrola dovážených valut. Po ní bylo majiteli vydáno potvrzení o celkovém obnosu zahraniční měny, který do země dováží. To jim umožňovalo všechny dovezené finanční prostředky opět vyvézt v případě, že nepřekročili předpokládanou dobu pobytu. Návštěvníkům, jejichž pobyt se v Sovětském svazu odhadoval na dobu delší než dva měsíce, bylo doporučeno uložit peníze na účet Státní banky SSSR (což bylo ostatně jedině v jejím

zájmu). Zahraniční měna mohla být za sovětské rubly směněna pouze uvnitř hranic Sovětského svazu, dovoz a vývoz sovětské měny byl zakázán. Vedle toho se ovšem turistům doporučovalo zahraniční peníze za rubly vůbec neměnit, neboť „všechna oddělení Intouristu operují na základě cizí měny a celostátní síť obchodů Torgsin prodává zboží všech druhů za zahraniční měnu.“¹⁸¹ Intourist si vedle toho vyhrazoval právo neměnit zpět peníze směněné mimo jeho pobočky.

Torgsin (Torgovl'ja s innostrancami – Obchod s cizinci) byla organizace, která jednak provozovala síť obchodů pro cizince s běžným zbožím, jednak se přes tuto společnost daly vyvézt ruské starožitnosti a umělecké předměty do zahraničí. Ve svém inzerátu Torgsin nabízel turistům ke koupi staré i moderní obrazy, pravoslavné ikony až ze čtrnáctého století, šperky, porcelán, to vše bylo samozřejmě možné platit v cizí měně. Účet od zboží zakoupeného v Torgsinu sloužil zároveň jako vývozní povolení ze

¹⁷⁸ Nelson, J. N., (ed.) *Moscow...*, s. 220, *Mit Intourist ...*, česká zkrácená verze, s. 2.

¹⁷⁹ Srov. Mádle, J. *Orientem Sovětů...*, s. 210 a násl.

¹⁸⁰ Nelson, J. N., (ed.) *Moscow...*, s. 220. Vliv sovětských institucí na obrazový monopol z území Sovětského svazu je ostatně až na výjimky patrný i v samotných československých tiskovinách zabývajících se tématem.

¹⁸¹ Tamtéž s. 218–219. K celním a valutním předpisům viz *SSSR. Průvodce po Svazu...*, s. 503–505.

země.¹⁸² Je zřejmé, že po zestátnění církevních památek a zabavení majetku ruských emigrantů, byl Torgsin ideální cestou k vylepšení státního rozpočtu. Sloužil také jako prostředek pro vývoz starožitností za hranice Sovětského svazu. Jeho provázanost s Intouristem logicky vycházela ze stejné klientely. Vedle toho byl Torgsin ve třicátých letech využíván ze zahraničí k posílání materiální pomoci zahraničním občanům v SSSR z jejich mateřských zemí, které jinou cestou probíhalo často velmi obtížně.¹⁸³

Vedle materiálního zázemí nabízel Intourist svým klientům samozřejmě i možnost exkurzí a poznávacích zájezdů na mnohá

¹⁸² Tamtéž, s. 221 a 235.

¹⁸³ Srov. NA, fond č. 908, MZV-RPA, kart. 12, Podpory čs. příslušníkům v Rusku – meziministerský výbor, 1931–1933. Dopis Vyslanectví československé republiky v Berlíně Ministerstvu zahraničních věcí ze dne 14. 9. 1933. „Německý červený kříž tvrdí, že spolupráce s „Torgsinem“ v praxi se nejlépe osvědčila, poněvadž sověty sabotují každou pomocnou akci jinou cestou. Při prostřednictví „Torgsinu“ vydělávají na zboží a dostávají cizí valuty.“ Příložen též leták německé společnosti, která v zastoupení Německého červeného kříže pomoc s Torgsinem vyřizovala, kde je patrné, že Torgsin nabízel standardizovaná balení balíku s pomocí vč. jejich ceníku.

vybraná místa sovětské říše. V denním programu exkurzí nabízela kancelář slovy svého průvodce návštěvu „sociálních a vládních institucí, továren, novostaveb, škol, vězení, muzeí, nemocnic, klinik, uměleckých galerií, farem, bývalých kostelů a klášterů, pionýrských táborů, historických památek, parků, soudních dvorů, staveb nových ubytovacích prostor, dětských zařízení, paláců, sportovišť a celé řady dalších zajímavostí.“¹⁸⁴ Z tohoto výčtu si mohl vybrat každý zájemce o sovětský veřejný život a zřízení. Celá řada návštěvníků v té době přijížděla do SSSR se zájmem o to, jak diktatura proletariátu funguje v praxi, a Intourist se jim snažil nabídnout při exkurzích to, co sovětský režim považoval za úspěchy své vlády. Přesto i zjevní sympatizanti byli někdy přemírou prohlédnutých sociálních a jiných institucí zahlceni.¹⁸⁵

O to zajímavější byla nabídka Intouristu u jednotlivých poznávacích

¹⁸⁴ Nelson, J. N., (ed.) *Moscow...*, s. 217.

¹⁸⁵ Pujmanová, M. *Pohled do nové země*. Praha 1932, s. 44 „Intourist je náchylný ukazovat v nezřízeném počtu jesle a sanatoria a je výborné, že jich v Svazu tolik zřídili, ale i pro člověka s nepatrnou dávkou obraznosti stačí vidět dvoje, aby si ostatní představil“.

zájezdů do SSSR. Zákazník měl možnost vybrat si ze standardní nabídky celoročně provozovaných zájezdů, ze zájezdů sezónních nebo z mimořádných. Délka nabízených pobytů se pohybovala od pěti dní u nejkratší cesty po čtyřicetidenní zájezd. Okruh potenciálně navštívitelných míst zřejmě vyplýval z rozložení úřadoven Intouristu po SSSR. V roce 1934 měl Intourist pobočky ve dvaceti osmi městech Sovětského svazu. Nejkratší poznávací zájezdy se omezovaly na dvě tradiční centra Moskvu a Leningrad, případně na kombinovanou návštěvu obou míst. Do zájezdů tohoto užšího rozsahu byla zařazena i návštěva ukrajinských měst Charkova a Kyjeva.¹⁸⁶

K širšímu okruhu destinací pak patřily cesty parníkem po veletocích Donu a Volze a návštěva měst na nich ležících – Rostov na Donu, Nižnij Novgorod (později Gorkij), Stalingrad (dříve Caricyn, později Volgograd). Sem pak dále patřila letoviska a města na Krymu (Jalta, Oděsa, Sevastopol).

¹⁸⁶ Sedláček, J., Vávra, J. *Pro zemi milovanou – Z bojů o československo-sovětské přátelství*. Praha 1960, s. 349–350. V roce 1937 nabízel Intourist zájezdy v rozmezí 5–28 dní. Srov. SSSR. *Průvodce po Svazu...*, s. 499–500.

Dále se díky základní nabídce mohli klienti podívat na Kavkaz, do Gruzie, navštívit Tiflis (dnešní Tbilisi), starou vojenskou gruzínskou silnicí přes hory do Vladikavkazu (později Ordžonikidze) a do arménského Erivanu (současný Jerevan). V rámci těchto vymezených okruhů byla nabízena návštěva i dalších míst. Jednalo se kupříkladu o návštěvu Dněprostroje, obří přehrady s elektrárenskou soustavou a dalších divů sovětského průmyslu a zemědělství. Jeden zájezd z této standardní nabídky se ostatně věnoval pouze těmto cílům.¹⁸⁷

Kdo nebyl spokojen s nabízenými standardními zájezdy, mohl si vybrat z nabídky zájezdů speciálních. Sem patřily jednak horské túry v pohoří Kavkaz – alpinistické výstupy na Kazbek a Elbrus, výlety pěšky a na koňském hřbetě v oblasti Kavkazu – Suchumi. K nejdražším v této kategorii patřil zvláštní zájezd ledoborcem Malygin z Archangelsku kolem Země Františka Josefa a Nové země do Murmansku. Mezi dražší patřily i cesty zvláštními na trase

¹⁸⁷ *Mit Intourist in die Sowjetunion*. Příručka Intouristu – Travemy, příručka k cestování do SSSR, Praha 1932, s. 6–8.

Istanbul – střední Asie, nebo Moskva – Leningrad – střední Asie a zpět. Ve střední Asii byla nabízena návštěva Ašchabadu, Buchary, Samarkandu, Taškentu, Alma–Aty. Dražší specializované zájezdy nabízely návštěvu „industriálních gigantů pětiletky“ ve Sverdlovsku (Jekatěrinburgu), Čeljabinsku, Magnitogorsku, Kuzněcku, Novosibirsku.¹⁸⁸

Pro zájemce nabízel Intourist i lovecké výpravy do okolí Leningradu a Moskvy. Jednalo se zejména o lov ptactva a drobné zvěře. Zvěř byla cenově odstupňována, pro lovce byla možnost pronajmout si i loveckého psa.¹⁸⁹

Klient Intouristu se po Sovětském svazu pohyboval vlastně pouze v rámci sítě této cestovní kanceláře. Pod ni spadaly hotely, měla vlastní dopravní prostředky, průvodce, tlumočníky. Kancelář zajišťovala i veškeré druhy dopravy po SSSR

¹⁸⁸ Tamtéž, 10–12 a SSSR. *Průvodce po Svazu...*, s. 498.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 17. Obraz Sovětského svazu jako loveckého a rybářského ráje přinášel ve svých knihách po druhé světové válce Rudolf Luskač, který pracoval v SSSR ve dvacátých a třicátých letech jako lesní inženýr (díla *Revír bez hranic*, *Odkaz lovce tajgy* aj.).

včetně jízdenek na transsibiřský expres. Pobyty s výjimkou těch individuálně naplánovaných zahrnovaly plnou penzi, jídlo zákazník dostal ve vybraných zařízeních za stravenky, které obdržel od Intouristu. V zájmu služeb Intouristu bylo, aby zákazníci nemuseli utrácet peníze mimo jeho síť s přidruženými institucemi, jako byl Torgsin. Zahraniční návštěvníci také často na jiných místech nic nekupovali¹⁹⁰ a pokud ano, většinou je překvapila výška cen, kvalita zboží nebo jeho nedostatek, popřípadě fronty zájemců o ten který druh zboží momentálně nedostatečného. Klienti si všimli, že ceny, za které sovětská cestovní kancelář své služby poskytuje, jsou často nižší než na běžném trhu.¹⁹¹

¹⁹⁰ Pujmanová, M. *Pohled do nové země*. Praha 1932, s. 38–39. „Nekupovali jsme než cigarety, noviny a pohlednice.“ Nezval, V. *Neviditelná Moskva*. Praha 1935, s. 64–65. „Procházím jeden Torgsin ... zboží je rovněž za ceny odpovídající mezinárodním cenám.“

¹⁹¹ Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR*. Brno 1937, s. 7. „Když slyší, kolik jsme zaplatili za 30 dní pobytu v SSSR v režii cestovní kanceláře Intourist, upřímně se diví: To je opravdu velmi laciné. Vám jistě čítají pouze reální ceny. Kdybych si na příklad já tady v lodní restauraci dal tentýž oběd jako vy, zaplatím tři – až čtyřicát víc, než je hodnota kuponu, se kterým

Tento fakt zcela logicky připisovali snahám sovětského režimu po propagaci SSSR ve světě, někteří za tím viděli též snahy po importu valut do země a zisku z cizinců, kteří pobývali v Sovětském svazu dlouhodobě.¹⁹²

Rozbor toho, jak Intourist pečoval o své klienty a co jim nabízel, je důležitý z toho důvodu, že obraz Sovětského svazu, který se vytvářel ve třicátých letech v Československu, byl utvářen v neposlední řadě právě jím. Několik autorů zpráv o Rusku z té doby navštívilo SSSR právě s Intouristem. U některých dalších to můžeme předpokládat, nebo je alespoň zřejmé, že některých služeb organizací

platíte. Víte, náš stát potřebuje peníze, velmi mnoho peněz – a na vás nechce vydělávat.“ Také viz Mádle, J. *Orientem Sovětů*. Nový Bydžov 1936, s. 32 „...čítal-li Intourist denně 105 rublů na osobu, musím napsati, že pokládám českou výpravu více za propagační než výdělečnou.“

¹⁹² J. Mádle konstatuje, že Intourist zabezpečuje příliv valut do SSSR a v zájmu turistů dokonce vstupuje do konfliktu s úřady. Viz Mádle, J. *Orientem Sovětů...*, s. 28. Vedle něj i F. Klátil: „Rusko potřebuje dolary...shání je na všech stárnách a nepohrdne ani takovými příjmy, jaké mohou plynouti z kapes cizinců.“ Ne jejich návštěvách stát prodělává, ale cizinci žijící v SSSR „žijí za peníze víc než draze“. Viz Klátil, F. *Na chvíli v SSSR*, Praha 1931, s. 56.

zabývajících se pohybem cizinců na území Sovětského svazu využili.

Zprávu o svých cestách se státní sovětskou cestovní kanceláří podalo několik autorů. Jednalo se o novináře Františka Klátila v roce 1931 – dílo *Na chvíli v SSSR*, navštívený okruh Leningrad, Moskva, délkou několikadenní zájezd,¹⁹³ spisovatelku Marii Pujmanovou v roce 1932 – dílo *Pohled do nové země*, navštívená místa Moskva, Nižnij Novgorod (Gorkij), Leningrad, délka pobytu 14 dní.¹⁹⁴ Dále můžeme zmínit katolického kněze Josefa Mádle v roce 1936, dílo *Orientem Sovětů (Cestopis katolického kněze komunistickým SSSR)*, navštívené destinace Moskva, Gorkij (Nižnij Novgorod), Kazaň, Samara, Saratov, Stalingrad (Caricyn, Volgograd), Rostov, Ordžonikidze (Vladikavkaz), Tbilisi (Tiflis), Batumi, Suchumi, Novorossijsk, Jalta, Sevastopol, Oděsa, doba trvání – čtyři týdny. Posledním byl dr. V. Novák v roce 1937, práce *Momentky z cesty po SSSR*, navštívená místa Kyjev,

¹⁹³ Klátil, F. *Na chvíli v SSSR*. Mladé proudy, Praha 1931, s. 7–8.

¹⁹⁴ Pujmanová, M. *Pohled do nové země*. Praha 1932, s. 7.

Sevastopol, Jalta, Novorossijsk, Soči, Suchumi, Batumi, Tbilisi (Tiflis), Ordžonikidze (Vladikavkaz), Rostov na Donu, Moskva, Leningrad, doba trvání zájezdu 30 dní. Pujmanová a Klátil absolvovali cestu vlakem z Berlína společně s dělnickými skupinami Intouristu, Mádle a Novák v rámci turistických poznávacích zájezdů, kdy nebyli až na určité části programu přiřazeni k žádné skupině.¹⁹⁵

Výše popsaný vzorek československých klientů Intouristu není samozřejmě nikterak rozsáhlý, reprezentuje však skutečnost, která je právě na příkladu zájezdů Intouristu jasně patrná. Jde o rozsah oblastí Sovětského svazu, které bylo možno s touto společností navštívit. Shoduje se totiž až na výjimky s obecným rozsahem navštívených oblastí Sovětského svazu, který je ve většině zkoumaných meziválečných československých rusik zaznamenán. To znamená, že šlo nejen o oblasti přístupné turistům, ale též o okruh, který mohl běžný návštěvník

¹⁹⁵ Mádle, J. *Orientem Sovětů. Cestopis katolického kněze komunistickým SSSR*. Nový Bydžov 1936, s. 8. Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR.*, Brno 1937, s. 7 a násled.

Sovětského svazu v podstatě bez problémů procestovat. Přesahy v cestách (a tím i zisk osobní zkušenosti) za rámec tohoto okruhu nejsou příliš časté. Bylo to dáno samozřejmě také rozlohou Sovětského svazu, ale i nedostupností určitých oblastí díky restriktivním opatřením sovětského režimu. Vedle choulostivých míst spojených se sovětským trestním systémem byly pro mnohé návštěvníky prakticky nedostupné například i rozsáhlé oblasti sovětského venkova s výjimkou několika vzorových kolchozů a sovchozů, které ovšem byly většinou umístěny v malé vzdálenosti od velkých měst. Tato omezení ovšem v mnoha případech platila i pro samotné občany SSSR.¹⁹⁶

Omezeným rozsahem navštívených (a navštívitelných) oblastí byla konstrukce obrazu sovětského Ruska značně ovlivněna i v meziválečném Československu.

¹⁹⁶ Srov. Malia, M. *Sovětská tragédie. Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917–1991*. Praha 2004, s. 206. K hladomoru na Ukrajině a v Povolží v letech 1932–1933: „V závislosti na odhadu mu padlo za oběť šest až jedenáct milionů lidí. Ačkoliv šlo o jeden z největších zločinů století, ve třicátých letech o něm okolní svět ani mnozí sovětské občane nevěděli.“

Většina československých rusik bez ohledu na dobu vzniku popisuje oblasti samého jádra, nebo širšího centra SSSR a přesahy na periferii jsou takřka výjimkou. Část autorů tedy nabízí pohled pouze do středu Sovětského svazu, do dvou hlavních měst Moskvy a Leningradu – vedle výše zmíněných F. Klátily a M. Pujmanové sem můžeme zařadit B. Šmerala, E. Vajtauera, I. Olbrachta¹⁹⁷, obě výše zmíněné delegace na pozvání VOKS (v první Z. Nejedlý, B. Mathesius, K. Teige, J. Honzl, T. Bartošek, ve druhé J. Kopta a V. Tille), dále je zde možné uvést i A. Hoffmeistera, G. Včeličku, V. Nezvala. Ostatní autoři mohli zaznamenat zkušenosti s širším okruhem navštívených oblastí (tedy zhruba rozsah Ukrajina – pobřeží Černého moře – Kavkaz– Ural). Do této skupiny patří vedle výše zmíněných J. Mádle a V. Nováka jak obě delegace z dvacátých let, tj. Delegace odborového sdružení československého (V. Dunder a spol.) a Československá dělnická delegace (J.

¹⁹⁷ Reflektujeme-li Šmeralovo dílo *Pravda o sovětovém Rusku*, nikoliv pozdější zkušenosti v rámci Kominterny. U této trojice bylo však omezení pohybu způsobeno také probíhajícími boji v některých periferních oblastech Ruska.

Kolský a spol.), tak M. Majerová, J. Slavík, E. E. Kisch, V. Cháb, F. Kubka, V. Linka a další. Autorů, kteří zaznamenali zkušenosti s periferií Sovětského Ruska, je málo. Sem by se dali zařadit J. Fučík, P. Jilemnický a J. Weil, dále pak vzpomínky členů pracovní komuny Interhelpo, které ovšem byly publikovány až po 2. světové válce.¹⁹⁸

Omezený rozsah dostupných, potažmo navštívených oblastí vedl ke zkreslení reality. Konstrukce obrazu Sovětského svazu tak vycházela téměř výhradně z informací získaných v centru, mnohdy nepřesných, nezřídka zřejmě i záměrně zkreslených. I autoři, kteří se snažili o objektivní popis vnitřní situace Sovětského svazu, vycházeli často

¹⁹⁸ Do tohoto okruhu by se daly zařadit i zkušenosti pozdějšího akademika Františka Běhoučka v polárních oblastech, jedná se však o téma poněkud specifické. Nicméně oblast sovětských polárních výzkumů se právě díky záchraně zbytku Nobileho expedice těšila v meziválečném Československu zvýšenému zájmu, zejména osoba vůdce záchranné výpravy, profesora Samojloviče, se stala velmi populární. U J. Fučíka, J. Weila a P. Jilemnického vyvstává také otázka jejich předpokládané loajality ze sovětské strany, která se však ve Weilově případě ukázala být přinejmenším problematickou.

pouze z teoretických poznatků bez možnosti ověřit si své teorie v praxi. Mnozí levicoví intelektuálové tak viděli v diktatuře proletariátu jistou politickou avantgardu a toto přesvědčení v nich přetrvávalo právě proto, že neměli možnost zjistit skutečný dopad bolševické vlády na lid Sovětského svazu ve všech jeho důsledcích. S časovým odstupem a s lepší dostupností informací se proto nabízí otázka, jak konstrukt některých témat „mediálního“ obrazu Sovětského svazu v očích československé veřejnosti vlastně vypadal, na co se návštěvníci Země sovětů v tomto směru zaměřovali, jaké okruhy otázek je zajímaly a také to, co jim sovětský režim poskytl na jejich otázky jako odpověď.

4. Obecné dojmy a „dvě města na světě“

4.1 Obecné dojmy, příjezd, odjezd a cestování v Sovětském svazu

*V nadějích, které udržují nás
jdem za svým snem do země dělníků
kde zítřky naplněn až praská každý
klas
a země tančí v kovovém pokřiku.*

(František Halas, *Víra*)¹⁹⁹

Samotný příjezd do Sovětského svazu byl u většiny návštěvníků spojen s jistým očekáváním, ať již pozitivním, nebo negativním. Nástupní stanicí pro cestu do SSSR byl buď Berlín, nebo cesta vedla z Československa nejčastěji přes Varšavu. Do Sovětského svazu se v té době samozřejmě ve většině případů cestovalo vlakem. Nejčastěji využívaným pohraničním přechodem byl v tomto případě polsko-sovětský

¹⁹⁹ Václavěk, B. (ed.) *SSSR v československé poezii*. Praha 1936, s. 74.

přechod Stolpce–Něgoreloje.²⁰⁰ Kromě toho někteří využívali i námořní dopravu, později i leteckou přepravu na linkách Praha–Moskva a Praha–Kijev.²⁰¹

Prvním zaznamenaným postřehem ze sovětské půdy tak byla velmi často vstupní brána do SSSR ve stanici Něgoreloje, na které byl na vstupní straně nápis „Pozdrav proletářům Západu!“, popř. „Proletáři všech zemí, spojte se!“, na straně výstupní pak „Komunismus smete všechny hranice!“. U návštěvníků se vedle výzdoby celnice na sovětské straně jednalo většinou o první bezprostřední setkání se sovětskou propagandou, proto je tento dojem jako jistý iniciační rituál zaznamenan

²⁰⁰ Za všechny Tille, V. *Moskva v listopadu*. Praha 1929, s. 9–12. Vedle toho některé cesty vedly přes polsko-sovětský přechod Mohylany–Šepetovka nebo lotyšsko-sovětský přechod Ritupe–Ostrov. Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR*. Brno 1937, s. 5. Bohumír Šmeral cestoval v roce 1920 kvůli poškození trati za války na trase Narva–Jamburk automobilem a dále pak kus cesty drožkou. Srov. Šmeral, B. *Pravda o sovětovém Rusku*. Praha 1920, s. 12–15.

²⁰¹ Viz Fučík, J. *V zemi, kde zítra již znamená včera*. Praha 1932, s. 62 a násl., Hoffmeister, A. *Povrch pětiletky*. Praha 1931, s. 130–136, SSSR. *Průvodce po Svazu...*, s. 530.

ve více pracích.²⁰² Vstupní brána byla součástí trojitých drátěných zátarasů bránících volnému pohybu přes hranice, ke kterým později přibyly i strážní věže. Tato opatření hodnotili návštěvníci podle svého přístupu k SSSR – buď jako zábranu proti vnitřnímu, nebo vnějšímu nepříteli. Zatímco Josef Mádle si poznamenal, že nikdo nemůže utéci, Eduard Goldstücker později vzpomínal na přejezd polsko-sovětské hranice takto: „...a tu jsem poprvé uviděl drátěné zátarasy, které v té rovině lákaly oko až k obzoru. Usoudil jsem, že je postavili Poláci proti revoluci; opačná domněnka mě ani nenapadla.“²⁰³ Jedním z dalších často zmiňovaných počátečních postřehů byl obraz prvního spatřeného vojáka Rudé armády střežícího sovětské hranice. Komentáře se týkaly především

²⁰² Majerová, M. *Den po revoluci*. Praha 1925, s. 25., dále např. Mathesius, B., a kol. *SSSR, úvahy, kritiky, poznámky*. Praha 1926, s. 348, Pujmanová, M. *Pohled do nové země*. Praha 1932, s. 12, Weiskopf, F. *Do XXI. století přestoupit*. Praha 1928, s. 7. Jabůrková, J. *Evička v zemi divů*. Praha 1950, s. 27.

²⁰³ Srov. Mádle, J. *Orientem Sovětů...*, s. 10–27 a Goldstücker, E. *Vzpomínky (1913–1945)*. Praha 2003, s. 83. Stejný pohled jako E. G. měl i F. C. Weiskopf – Weiskopf, F. *Do XXI. přestoupit*, s. 7.

poněkud netradiční přilby stejnokroje Rudé armády, kterou mnozí přirovnávali k pokrývkám hlavy bohatýrů ruských bylin.²⁰⁴

Výstupní prohlídky ze strany polských orgánů byly prováděny ještě ve vlaku na polské straně, někteří cestující to považovali při odjezdu ze země za nadbytečné. Na sovětské straně po výstupu z evropských typů vagónů následovala prohlídka zavazadel v sovětské celnici. Po celní a pasové kontrole, při které byla dále vydávána registrační osvědčení o počtu dovezených valut a fotografických přístrojích, přestoupili cestující do sovětských vagónů a pokračovali v cestě do vnitrozemí. Vstupní celní prohlídka byla prý prováděna velmi taktně a celá procedura probíhala až na výjimky hladce.²⁰⁵ Sovětské celní úředníci se vzhledem k těm polským údajně chovali k cestujícím příjemněji.²⁰⁶

²⁰⁴ Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem*. Praha 1935, s. 25, Tille, V. *Moskva v listopadu*, Praha 1929, s. 12.

²⁰⁵ Včelička, G. *Dvě města na světě*. Praha, 1935, s. 25–27.

²⁰⁶ Srov. Mádle, J. *Orientem Sovětů...*, s. 10–27, Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem...*, s. 28, Tille, V. *Moskva v listopadu...*, s. 12–14, Weiskopf, F. *Do XXI. století...*, s. 8–10,

Návrat ze Sovětského svazu vypadal poněkud jinak než vstup. Před odjezdem utráceli cestovatelé zbylé rubly kvůli výše zmíněnému zákazu jejich vývozu. Výstupní prohlídky trvaly podstatně déle než ty vstupní, vlak byl stejně jako při vstupu vyklizen, vybrané osoby byly podrobeny důkladné osobní kontrole. Pohraniční orgány důkladně prověřovaly vyvolaný filmový materiál „obrázek za obrázkem proti světlu, zakázané, choulostivé vystříhly“. Vedle toho byla prováděna kontrola pasů, vyvážených valut, případně zboží zakoupeného na území SSSR. Poté, co byla provedena důkladná kontrola vlaku zevnitř i zevně za použití reflektoru, mohli cestující pokračovat k polským hranicím²⁰⁷.

Zejména pro zahraniční delegace, které do Sovětského svazu přicestovaly na pozvání oficiálních organizací, bylo zpravidla na sovětské straně přichystáno slavnostní přivítání, často i s živou hudbou, což logicky jejich vjem ze vstupu do země jen

Včelička, G. *Dvě města na světě*. Praha 1935, s. 23–27.

²⁰⁷ Mádle, J. *Orientem Sovětů...*, s. 210–214.

umocňovalo.²⁰⁸ Některé klienty Intouristu očekával na pohraniční zastávce zástupce společnosti, aby jim pomohl s vyřízením formalit a další cestou do vnitrozemí. Zákazníci této cestovní kanceláře měli taktéž pro své potřeby vyhrazen zvláštní vagón, do kterého neměli běžní sovětští občané přístup.²⁰⁹

Ti, kteří necestovali ve speciálně oddělených vagónech, začali získávat první bezprostřední zkušenosti se Sovětským svazem již při cestě do vnitrozemí. Kladně cestující hodnotili zejména velikost sovětských vagónů (vyšší, širší, prostornější), možnost noclehu i pro cestující třetí třídy. Za příplatek bylo možné objednat si i do vozů třetí třídy matraci a čisté ložní prádlo, zkušení sovětští cestující vyraželi na dlouhé cesty ložním prádlem již vybaveni. Lidé, kteří si zakoupili místenku, měli právo na místo k ležení během noční jízdy. Pozitivně byla též hodnocena ochota vlakového personálu a skutečnost, že vlaky i nádražní budovy měly zvláštní prostory pro matky

²⁰⁸ Srov. Kolský, J. (ed.) *Co viděla dělnická delegace v SSSR*. Praha, 1926, s. 16.

²⁰⁹ Mádle, J. *Orientem...*, s. 10–27.

s dětmi.²¹⁰ Rozporuplné bylo hodnocení čistoty sovětských vlaků, někteří je hodnotili kladně, ostatní negativně. K negativním dojmům patřila též značná přeplněnost vlaku lidmi, častá zpoždění jednotlivých spojů, nekvalitní strava a prostředí jídelních vozů.²¹¹ K dalším hygienickým problémům by se dala také přiřadit nemožnost otevřít okno, což bylo zdůvodňováno vysokou prašností sovětských tratí. Některým těmto potížím se samozřejmě cestující ve vyšších třídách nebo ve speciálních vagónech vyhnuli. Jeden z turistů dokonce udával, že v okamžiku, kdy nebyl k dispozici separátní vagón, posílal Intourist kvůli kvalitě jídla

²¹⁰ Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR*. Brno 1937, s. 20–23, Weiskopf, F. *Do XXI. století...*, s. 12–19.

²¹¹ „Čistota se zachovává přísně, vždyť jsou na nedbalé veliké pokuty.“ – Majerová, M. *Den po revoluci. Co jsem viděla v SSSR*. Praha 1925, s. 27–32, Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem*. Praha 1935, s. 30–34. „Máš po všech těchto cestách dojem, že tento národ je celý v pohybu...Na stanicích jsou všude tlačence a hádky o místa, staré zvonky zvoní do uší, dávajíce znamení, že vlak už chce jet dál, ale davy se kolébají pomalu a ještě pomaleji přidávají do tempa...několikadenní opoždění není nic, nad čím by se někdo dvakrát pozastavil. Špíny dost. A smradu.“

svého kuchaře s výpravou i běžným vlakem.²¹²

Vedle sovětských železnic využívali cestující jak k cestě do SSSR, tak k vnitrostátní přepravě i jiné dopravní prostředky. Můžeme tak zaznamenat zkušenost se sovětskou lodní dopravou, a to jak námořní, tak říční. Po moři se sovětskými linkami plavili zejména návštěvníci černomořského pobřeží, ale také cestující do Ruska z přístavů severní a západní Evropy. Zkušenosti se sovětskou lodní dopravou byly různé, její kvalita byla proměnlivá.²¹³ Někteří zahraniční návštěvníci si stěžovali na zpoždění a prodlevy při plavbě. Někdy byla negativně hodnocena i lodní kuchyně a pomalá obsluha. Zde je ovšem důležité zmínit, že na sovětských lodích byla zahraničním pasažérům vyhrazena pouze první nebo druhá třída. Zkušenost se dvěma nižšími třídami podává pouze jeden z autorů, který tvrdí, že ve třetí a

²¹² Mádle, J. *Orientem Sovětů...*, s. 10–27.

²¹³ Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR.*, Brno 1937, s. 25–29, Mádle, J. *Orientem Sovětů...*, s. 93–112, 156–197, Hoffmeister, A. *Povrch pětiletky.* Praha 1931, s. 43, 130–136, Fučík, J. *V zemi, kde zítra již znamená včera.* Praha 1932, s. 62 a násl., Weiskopf, F. *Do XXI. století...*, s. 49–53.

čtvrté třídě byl odporný „zápach z lodní kuchyně, šatů a těl cestujících“. Pasažéři těchto tříd údajně spali na zemi a strava byla ubohá.²¹⁴

Zkušenosti s automobilovou dopravou popisují téměř všichni návštěvníci SSSR. Počet automobilů se od revoluce s postupným rozmachem industrializace zvětšoval i v Rusku, ačkoliv automobilový provoz např. v Moskvě i ve třicátých letech značně zaostával za Prahou.²¹⁵ Převaha automobilů byla ve státním vlastnictví. Vedle toho zarážel i malý počet jízdních kol, která musela mít registraci, a také civilních motocyklů.²¹⁶ Automobily se používaly zejména k přepravě cestujících na kratší vzdálenosti, když nebyl ovšem automobil dostupný, nahradila ho drožka (izvoščik).²¹⁷

²¹⁴ Mádle, J. *Orientem Sovětů...*, s. 93. Oproti tomu hodnotí pozitivně kuchyni A. Hoffmeister, viz *Povrch...*, s. 32, a zázemí sovětských námořníků například G. Včelička ve své reportáži *V zemi hákového kříže*, viz Včelička, G. *Dvě města na světě.* Praha 1950, s. 142–148.

²¹⁵ Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem*, Praha 1935, s. 35–36.

²¹⁶ Novák, V. *Momentky...*, s. 31.

²¹⁷ A. Hoffmeister ovšem poukazuje na to, že taxislužba jako podnik provozovaný státem byla několikrát levnější než drožky. Srov.

Vedle již zmíněné dopravy na kratší vzdálenosti používal Intourist automobily jednak na některých horských trasách a jednak i při individuálních zájezdech. Ve velkých městech se jezdilo rychle, mimo města kvůli stavu silnic opatrně, nehodovost údajně nebyla nijak veliká.²¹⁸ Překvapením pro mnohé návštěvníky byl počet žen, které řídily nejen automobil, ale i jiné dopravní prostředky a stroje, včetně těžké užitkové techniky.²¹⁹

Ti, kteří si všímali značek automobilů, zaznamenali, že ze zahraničních automobilů jsou nejčastější americké fordky, lincolny, dále pak packardy a automobily zn. Rolls–Royce.²²⁰ Důvod spočíval

Hoffmeister, A. *Povrch pětiletky*. Praha 1931, s. 49, zkušenosti s izvoščiky viz Kopta, J. *Cesta do Moskvy*. Praha 1928, s. 49–55, Weiskopf, F., *Do XXI. století...*, s. 26–30.

²¹⁸ Tamtéž, s. 45 – „Slyšel jsem od každého, kdo o tom mluvil, že v Moskvě je automobilových neštěstí pramálo. Je to neuvěřitelné, ale říkají to i nepřátelé SSSR.“ Zde se ovšem nabízí otázka, nebylo-li tomu tak kvůli nižšímu počtu automobilů.

²¹⁹ Tamtéž, s. 46, Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR...*, s. 24, Štern, E. *Kam spěje SSSR?* Praha 1935, s. 50.

²²⁰ Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR...*, s. 23–24, Hoffmeister, A. *Povrch pětiletky...*, s. 49

v tom, že ruský automobilový průmysl zpočátku nevyvinul žádný vlastní automobil, později se v Rusku začaly vyrábět automobily některých zahraničních značek. Moskevská továrna AMO vyráběla zprvu jen nákladní automobily. S vlastní ruskou produkcí osobních automobilů se setkávali návštěvníci až na konci třicátých let. Jednalo se o automobily značky GAZ, M1 a ZIS. U posledně jmenovaného automobilu se jednalo o kopii amerického Lincolnu.²²¹ Jev, kdy sovětský průmysl kopíroval zahraniční výrobky pod vlastním sovětským názvem, byl ostatně častý i po 2. světové válce.

Někteří návštěvníci Sovětského svazu absolvovali v rámci svého programu i propagační vyhlídkové lety (Včelička a spol., V. Nezval).²²² S dálkovou leteckou dopravou měl z vybraného souboru cestovatelů osobní zkušenost pouze jeden, dr. V.

–, „Nikde jsem neviděl tolik rolls–royců, jako jednou večer na nábřeží v Moskvě.“

²²¹ GAZ (Gorkovskij avtomobilnyj zavod), M 1 – výrobek z moskevské automobilky a ZIS (Zavod imeni Stalina v Moskvě), srov. Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR*. Brno 1937, s. 23. ZIS byl nový název bývalé AMO.

²²² Včelička, G. *Dvě města...*, s. 87–92, Nezval, V. *Neviditelná Moskva*. Praha 1935, s. 104.

Novák. Ten absolvoval v roce 1937 pětihodinový let z Charkova do Moskvy. Zaznamenal především velký počet letadel na sovětských letištích i ve vzdušném prostoru (v Charkově pět startů za půl hodiny, při mezipřistání v Orlu sedm přistání za čtyřicet minut, na letišti v Moskvě kolem stovky vojenských i civilních letadel). Dále pak zaznamenal po cestě dvě vojenská letiště, u vesnic pak nouzové polní přistávací plochy. Přestože se pasažéři pokoušeli spatřit Moskvu ze vzduchu, kvůli zákazu přeletu civilních letadel nad městem se jim to však nepodařilo.²²³

Vedle toho měli zejména návštěvníci obou městských center, Moskvy a Leningradu, možnost poznat tamní městskou veřejnou dopravu. Fascinovaly je zejména moskevské tramvaje, které zaujaly svou stálou přeplněností a s tím souvisejícím bojem o místo ve voze, ale také poněkud nestandardním prodejem jízenek.²²⁴ Kromě tramvajů

²²³ Typ letadla ANT-9, dvoumotorový desetimístní dvojplošník, letová výška asi 800 metrů, letová rychlost 160 km/hod. Srov. Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR*. Brno 1937, s. 29–31.

²²⁴ „Elektrika přídrnčí, zazvoní a dvě stě lidí se zařatými pěstmi, nastraženými lokty, napjatou

bylo možné setkat se v ruských ulicích i s autobusy a trolejbusy, které mnozí hodnotili kladněji než tramvaje. Zvláštní kapitolou bylo moskevské metro, které bylo pro veřejnost zpřístupněno na jaře roku 1935. To samozřejmě jednak ulehčilo povrchové dopravě, jednak představovalo jednu z vlajkových lodí sovětské výstavby. Mělo nejen svou dopravní funkci, ale dokončení jeho stavby představovalo pro sovětský režim úspěch, který měl hodnotu zejména ideologickou. Proto se mu také dostávalo odpovídající pozornosti.²²⁵ Moskevské metro ostatně kladně hodnotili i zahraniční návštěvníci a shodovali se, že je to stavba na svou dobu ojedinělá jednak svou rozlohou, ale také výzdobou jednotlivých stanic i pohodlností

šíjí vrhne se na zadní vrátka vozů.“, srov. Hoffmeister, A. *Povrch pětilletky*. Praha 1931, s. 46–48. Při prodeji jízenek bylo nutno poslat po spolucestujících peníze přes celý přeplněný vůz tramvaje a pasažér stejnou cestou obdržel jízenku. To zmiňuje jak A. Hoffmeister, tak např. V. Novák, J. Slavík, E. E. Kisch, G. Včelička nebo J. Weil ve svém románu *Moskva–hranice*.

²²⁵ Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem*. Praha 1935, s. 37–39.

dopravy.²²⁶ Metro postavené přes četné technické obtíže přiblížilo staronovou metropoli alespoň v očích zahraničních návštěvníků více do Evropy.

Vedle dopravy se obecné postřehy zahraničních návštěvníků Sovětského svazu zaměřovaly na případné kulturní odlišnosti, životní úroveň v nově deklarovaném typu společnosti, u některých i na předpokládané nedostatky sovětského systému. V mnoha postřezích se objevuje vliv celkového autorova poměru k SSSR, ať již v jeho „ruském“ nebo „sovětském“ rozměru. Někteří zahraniční návštěvníci viděli v Sovětském svazu avantgardu společenského zřízení pod vládou proletariátu, jiní zejména možnost rozvoje zaostalého Ruska, další naopak úpadek společnosti. Většina návštěvníků se sice snažila podle svých slov o nestranné zobrazení sovětské skutečnosti, nicméně škála názorů sahala od bezvýhradného přijetí až po její ostrou kritiku. V reportážních celcích

²²⁶ Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR*, Brno 1937, s. 35. Pohled do zákulisí stavby metra nabízejí G. Včelička a J. Weil, viz Včelička, G. *Dvě města...*, 1935, s. 80–86, Weil, J. *Češi stavějí v zemi pětiletok*. Praha 1937, s. 23–29.

československých autorů tak také docházelo k občasným polemikám s dalšími díly.²²⁷

Jedním z prvním bezprostředních kulturních vjemů byl rozdíl v oblékání. Oblečení a obuvi si všímali i někteří mužští návštěvníci SSSR a snažili se na jeho základě srovnávat životní úroveň tamního obyvatelstva s tou československou. Obecné srovnání této úrovně po celé meziválečné období však bylo problematické zejména kvůli probíhající politice NEPu ve dvacátých letech, kdy bylo možné mimo oficiální distribuční síť sehnat za vyšší ceny leccos na volném trhu. Ten byl sice postupně potlačován, nicméně omezeně fungoval i nadále. Někteří zahraniční návštěvníci pokládali oblečení sovětských občanů za uniformní a nudné,²²⁸ jiní je srovnávali z hlediska ceny a dostupnosti, popřípadě je komentovali s tím, že se v SSSR vše vyvíjí a při postupující industrializaci není na

²²⁷ Například J. Nečas vs. B. Šmeral, I. Olbracht a E. Vajtauer, J. Slavík vs. Majerová, F. Klátil vs. J. Fučík .

²²⁸ Kopta, J. *Cesta do Moskvy*. Praha 1928, s. 39–45, Cháb, V. *Cesta Sovětským ...*, s. 57–60.

módu čas.²²⁹ To bylo umocněno i návštěvami sovětských textilních a obuvnických závodů.²³⁰ Ošacení a zejména pokrývka hlavy (klobouk) však zůstávaly jedním z vnějších znaků, které odlišovaly zahraniční návštěvníky od sovětských občanů.²³¹

Další často zkoumanou životní potřebou bylo jídlo. Toto téma bylo také provázáno s paralelní existencí volného trhu během NEPu, nicméně krátkodobí návštěvníci Sovětského svazu rozhodně netrpěli materiální nouzí a i z hlediska stravování o ně bylo vždy dobře postaráno. Problematickými se někdy jevily ceny jídla ve volném prodeji, někdy i kvalita a dostupnost určitých druhů potravin, ať již ve srovnání s Československem nebo ve srovnání s úrovní jídla určeného pro zahraniční návštěvníky v rámci organizovaného stravování, popřípadě sítě obchodů

²²⁹ Hoffmeister, A. *Povrch pětiletky*. Praha, 1931, s. 37–43.

²³⁰ Majerová, M. *Den po revoluci*. Praha 1925, s. 270–276, 280–282, Včelička, G. *Dvě města...*, s. 118–122.

²³¹ Moravec, F. *Špion, jemuž nevěřili*. Praha 2002, s. 97, Mádle, J. *Orientem...*, s. 189–191, Kopta, J. *Cesta...*, s. 40–41.

Torgsinu.²³² Vesměs pozitivně byla hodnocena úroveň stravování ve veřejných a podnikových jídelnách, které měli možnost návštěvníci SSSR navštívit.²³³ Mnozí zahraniční návštěvníci se nicméně stravovali zejména v restauracích a hotelích. Restaurace byly hodnoceny jako kvalitní, ale drahé.²³⁴ Sovětská strana se nicméně snažila podat i obraz zlepšující se životní úroveň obyvatelstva. S tou spojovala zejména rozvoj potravinářského průmyslu, který se též snažila před zahraniční veřejností prezentovat.²³⁵

²³² Mádle, J. *Orientem...*, s. 64–65, Gide, A. *Návrat ze Sovětského svazu*. Praha 1936, s. 21–22. A. Gide se rozčiloval, že hody pořádané na počest zahraničních návštěvníků sovětskou stranou „nejsou jen nesmyslné, ale nemorální-protisociální.“, srov. *Retuše k mému návratu ze Sovětského svazu*. Praha 1937, s. 45–46.

²³³ Kopta, J. *Cesta do Moskvy.*, s. 200, Hoffmeister, A. *Povrch...*, s. 31.

²³⁴ A. Hoffmeister k tomu dodával, že úroveň stravování byla proměnlivá a bylo potřeba vědět kam jít, popřípadě se stravovat s pomocí sovětských občanů doma. Viz Hoffmeister, A. *Povrch...*, s. 26–32.

²³⁵ Včelička, G. *Dvě města na světě*. Praha 1935, s. 110–117, Linka, V. *Český dělník v zemi pětiletky*. Praha 1931, s. 26 aj. Nicméně jako z říše snů působí tvrzení J. Jabůrkové a M. Švábové, že „Ve skvělých obchodech obsluhuje 280 000 přívětivých prodavaček zákazníky, jejichž nároky jsou den ze dne vyšší...A pro

Z hlediska bydlení a s ním spojené životní úrovně vzbuzovaly údiv zejména přeplněné společné byty v Moskvě a Leningradě (a u některých autorů i přetrvávající nízká úroveň bydlení na venkově). Ze sovětské strany však nebyla bytová krize ve městech zastírána a jako odpověď na tuto kritiku byla prezentována výstavba nových obytných čtvrtí na okraji metropole, stejně tak jako nových architektonických koncepcí komunálního bydlení, které měly řešit problém zvýšeného přílivu obyvatelstva do měst. Tyto návrhy sovětské bytové výstavby byly ostatně jako možné řešení československých problémů reflektovány i mezi odbornou veřejností.²³⁶ Jelikož většina návštěvníků pobývala v Sovětském svazu hlavně krátkodobě a zřídka v soukromí, zaznamenali vesměs humorné momenty, které

lepší pohodlí žen dodávají sovět. obchody polohotová jídla...Zboží je možné objednat telefonicky s donáškou až do domu.“ Srov. Jabůrková, J., Švábová, M. *Nikde nelze radostněji žít*. Praha 1937, s. 5–6.

²³⁶ Srov. Kroha, J. *Bytová otázka v SSSR*. In Nejedlý, Z., a kol. (eds.) *Sovětský svaz – organizace práce*. Praha 1936, s. 273–352, či sborník Macharáčková, M. (ed.) *Jiří Kroha (1893–1974)*. Brno 2007.

z přeplněnosti životního prostoru vyplývaly.²³⁷

K problematickým stránkám sovětské společnosti patřila z hlediska mnohých návštěvníků existence žebrajících bezprizorných dětí a ostatních žebráků, kteří byli soustředěni zejména kolem církevních staveb a na frekventovaných veřejných místech. Tento negativní rys byl vesměs v duchu argumentů sovětské strany hodnocen jako pozůstatek negativních důsledků občanské války, který se postupně snažil sovětský režim nenásilně řešit. Počet bezprizorných byl zdůvodňován jejich opakovanými útekami z výchovných zařízení.²³⁸ Tato péče o

²³⁷ F. Weiskopf problémy se zvoněním na konkrétní obyvatele bytů, srov. *Do XXI století...*, s. 93–95, G. Včelička soubor s vrátnými při hledání známého, viz *Dvě města na světě*, 1935, s. 68–70 a A. Hoffmeister rozhovor s bytnou přes dveře společné toalety, srov. *Povrch pětiletky*, s. 35, k bydlení obecně s. 17–25.

²³⁸ Slavík, J. *Co jsem viděl v sovětském Rusku*. Praha 1926, s. 10–12, Kisch, E. E. *Caři, popi bolševici*. Praha 1929, s. 176–191, Hoffmeister, A. *Povrch...*, s. 55–56, Klátil, F. *Na chvíli v SSSR*. Praha, 1931, s. 13, 62, Včelička, G. *Dvě města...*, 1935, s. 36–40, Nezval, V. *Neviditelná Moskva...*, s. 66–67, Kubka, F. *Menschen der Sowjetunion*. Praha 1936, s. 127–128. Liberální přístup k bezprizorným byl

mladistvé měla souvislost s koncepcí vytvoření nového sovětského občana převýchovou, se kterým bylo možné se setkat i v případě idealizovaného obrazu sovětského trestního systému všeobecně. Mezi navštěvované výchovné instituce pro mladistvé patřila zejména vzorová pracovní komuna OGPU v Bolševu (viz dále).²³⁹ V případě dospělých žebráků byla jako zdroj problému zdůrazňována zejména nepřizpůsobivost některých příslušníků bývalých vyšších tříd, kteří nebyli ochotni zapojit se do sovětské společnosti a nesli tedy následky v duchu hesla: „Kdo nepracuje, ať nejí!“²⁴⁰

Dalším negativně vnímaným jevem, který byl prezentován jako pozůstatek carského režimu, byl problém alkoholizmu. Ze strany sovětské vlády navazovaly pokusy alkoholizmus likvidovat na tzv. „suché

ukončen v polovině 30. let. Srov. Fitzpatrick, S. *Everyday Stalinism*. NY 1999, p. 151.

²³⁹ Včelička, G. *Dvě města...*, 1935, s. 55–67, Hoffmeister, A. *Povrch...*, s. 67–75, E. E. Kisch popisuje zkušenosti s moskevským systémem záchytu bezprizorných, srov. *Caři, popi, bolševici...*, s. 177–186.

²⁴⁰ Včelička, G. *Dvě města...*, 1935, s. 105–109, Nezval, V. *Neviditelná Moskva...*, s. 129.

zákony“ ještě z dob carského Ruska (z roku 1914). Pod vlivem přebujelé ilegální výroby alkoholu a černého trhu s ním však sovětské orgány postupně od prohibice ustupovaly a snažily se dostat trh s alkoholem pod svoji kontrolu. Rok po skončení prohibice popisoval rozmach alkoholizmu v Sovětském svazu Jan Slavík.²⁴¹ Přestože ve dvacátých letech nebylo tažení proti černému trhu příliš úspěšné, na počátku třicátých let se již zřejmě podařilo potlačit nejmarkantnější projevy alkoholizmu alespoň na veřejnosti.²⁴² S prevencí ostatních závislostí se setkal z vybraného vzorku autorů pouze E. E. Kisch, který navštívil ústav pro mladistvé narkomany. Podle jeho slov se jednalo vedle alkoholiků zejména o závislé na kokainu a opiových preparátech.²⁴³

I u kritiků SSSR byly pozitivně vnímány snahy o likvidaci negramotnosti obyvatelstva, ať se jednalo v první řadě o venkovské

²⁴¹ Srov. Slavík, J. *Co jsem viděl...*, s. 11. Zaznamenal stížnosti, že „muži pijí jako předtím, akorát dráž.“

²⁴² Kisch, E. E. *Caři, popi...*, s. 187, Klátil, F. *Na chvíli...*, s. 59–61, Štern, E. *Kam spěje SSSR?*, s. 12.

²⁴³ Kisch, E. E., tamtéž, s. 186–191.

obyvatelstvo či neruské národnosti Sovětského svazu.²⁴⁴ Byl to ostatně jeden z bodů, který prosazovali bolševci již od počátku své vlády. Vzdělání samotné a školský systém tak byly z různých úhlů hodnoceny v mnoha meziválečných rusikách, ať již se jednalo o reportáže nebo syntetizující práce.²⁴⁵ Vedle základního vzdělání se sovětský režim snažil prezentovat zejména specializované školy, přístupné širokým masám obyvatelstva.²⁴⁶ Vedle toho zdůrazňoval také možnost pracujících doplnit si vzdělání v případě nekvalifikovaných sil v rámci takzvaných rabfaků (rabočije fakultěty).²⁴⁷ Problematickou zůstávala úroveň „dělnických“ specialistů, mnozí z nich absolvovali vyšší vzdělání ve zkráceném studijním

²⁴⁴ Velemínský, K. *Rusko včera a dnes*. Praha 1929, s. 129–135, Weiskopf, F. C. *Do XXI. století...*, s. 41–43.

²⁴⁵ Např. Majerová, M. *Co jsem viděla...*, s. 183–186, Tille, V. *Moskva v listopadu*. Praha 1929, s. 61–70, Šmeral, B. *Odborné kádry v SSSR*. In Nejedlý, Z., a kol. (eds.) *Sovětský svaz – organizace práce*. Praha 1936, s. 145–184.

²⁴⁶ Kisch, E. E. *Čaři, popi...*, s. 65–69, Štern, E. *Kam spěje...*, s. 66–72.

²⁴⁷ Fučík, J. *V zemi, kde zítra již znamená včera*. Praha 1932, s. 246–256.

programu a na jejich odborných kvalitách to bylo výrazně znát.²⁴⁸

Vedle likvidace negramotnosti hodnotila část návštěvníků SSSR pozitivně také odluku církve od státu a boj proti náboženství jako přežitku minulosti. Některé z nich však zarážela agresivní propagandistická kampaň, kterou i přes deklarovanou svobodu vyznání sovětská strana prováděla. Vedle obrazové protináboženské propagandy budilo pozornost zejména civilní využívání mnohých bývalých církevních staveb, ať již jako skladů, míst využití volného času (restaurace, kino) nebo jako protinábožensky zaměřených muzeí. Zmiňované stále funkční kostely tak skýtaly obraz útočišť „starého“ světa náboženství obkopeného pozůstatky starého řádu v podobě žebráků.²⁴⁹

Mnoha oblastmi sovětského života se prolínala deklarovaná

²⁴⁸ Problémem vlivu těchto kádrů na sovětské přírodní vědy se zabývá Soyfer, V. *Rudá biologie*. Brno 2005. Jednu z nejzářivějších kariér zaznamenal v tomto směru N. M. Sisakjan, který přestože byl ve svých 14 letech negramotný, o 14 let později již zastával funkci profesora MGU. Srov. tamtéž, s. 133.

²⁴⁹ Weiskopf, F. *Do XXI. století přestoupit*, s. 39–41, 63–67, Včelička, G. *Dvě města...*, s. 33–34 a 95–109.

emancipace žen. Zahraniční návštěvníci SSSR komentovali především vyšší počet žen zapojených do pracovního procesu, zejména na těch místech, kde se s nimi měli možnost běžně setkat – řidičky městské dopravy, průvodkyně, dělnice v průmyslu, vysoké státní úřednice. Pozitivně byl vnímán také procentuálně vyšší počet vysokoškolsky vzdělaných žen. Vedle toho zaujímaly též ženy působící v oblastech vyhrazených ve středoevropském prostoru donedávna až na výjimky pouze mužům, jako byly armáda (důstojnictvo), letectví, parašutismus.²⁵⁰

Problematickým se jevil zejména proces zpříšňování dříve liberálních rodinných zákonů a zejména pak zákaz potratů v roce 1936. Po revoluci deklarovaná volná sexualita, volné svazky i rozluky manželských párů a vstřícná potratová politika byly postupem času omezovány, zejména kvůli negativním jevům (neúplné rodiny, opuštěné děti). To byl jeden z problematických aspektů vztahu zejména ženské části československé meziválečné levice k SSSR vůbec. Dřívější příznivá sovětská potratová

²⁵⁰ Srov. např. Štern, E. *Kam spěje...*, s. 50–51.

politika a „volné“ manželství byly interpretovány jako projev osobní svobody člověka v Sovětském svazu. Zvláště pro časopis *Rozsevačka* a okruh autorek kolem něj bylo toto téma v jeho počátcích jedním z těch klíčových a postup sovětského režimu v této oblasti jejich snahy značně poškodil.²⁵¹

4.2 Dvě města na světě – Moskva a Leningrad

...

*Jdu jako duch Rudým náměstím
kol Leninova hrobu.*

*Tvé srdce bije. Je časoměr
a měří dobu.*

(Josef Hora, *V Moskvě*)²⁵²

...

Město na Něvě. Metropol básníků.

²⁵¹ Srov. *Rozsevačka*, 1926–1928, ke kampani za potraty v roce 1931 srov. NA, fond č. 874, PP 1931–1940, ka. 1234, sig. P87/33, č.j. 15 – komunistická agitace mezi zaměstnanci Všeobecné nemocnice, březen 1931. K rodinné politice v SSSR viz Fitzpatrick, S. *Everyday Stalinism*. NY 1999, p. 139–163, jako dobovou reflexi viz Melniková-Papoušková, N. *Rusko zblízka i z dálky*. Praha 1929, s. 92–108, Štern, E. *Kam spěje...*, s. 52–55.

²⁵² Václavek, B. (ed.) *SSSR v československé poezii*. Praha 1936, s. 43.

*Na tvých zdech psala šavle rudé verše.
Místo slov lásky duněla tu děla.
Byla to revoluce.*

Tot' vše.

(Jaroslav Seifert, *Město
Leninovo*)²⁵³

Nejnavštěvovanějšími místy Sovětského svazu byla dvě jeho největší města – Moskva a Leningrad. Díky tomu patřila tato městská centra k jakýmsi výkladním skříním SSSR. Mnozí českoslovenští návštěvníci, kteří neměli možnost spatřit ze Země sovětů kromě těchto dvou center nic jiného, měli potřebu vydat o této své návštěvě svědectví. Tento fakt též do jisté míry nahrával sovětské propagandě při jejích pokusech o konstrukci nereálného obrazu. Nikdo z meziválečných návštěvníků Sovětského svazu si ostatně nestěžoval, že by až na výše zmíněné propustky do veřejných budov a institucí byl jeho pohyb v rámci dvou hlavních center (s pochopitelnou výjimkou moskevského Kremlu) nějak omezován.

V roce 1919 bylo přesunuto administrativní centrum zárodku nově

ustavené sovětské říše z bývalého carského hlavního města Petrohradu do Moskvy. Po Leninově smrti došlo k zániku názvu bývalého hlavního města, čímž byl zároveň zaveden trend ve změnách jmen mnoha tradičních center ruské říše na názvy související se sebepropagací sovětského režimu, konkrétněji s kultem předních revolucionářů, popřípadě jinak angažovaných osob. Obrazně řečeno, Moskva zvítězila nad Petrohradem v boji o prvenství mezi sovětskými městy. V praxi ovšem přesunutí centra do Moskvy znamenalo pro Petrohrad, od roku 1924 tedy Leningrad, období ne-li úpadku, tak přinejmenším stagnace. Počet obyvatel Petrohradu se v letech občanské války a hladomoru snížil ze dvou milionů na šest set tisíc, mnoho budov zůstalo neobydlených a chátralo. Moskva naopak začala plnit roli nového centra sovětského Ruska. Začala zde probíhat výstavba nových budov, škol, kulturních objektů, modernizace starých a výstavba nových bytů, infrastruktury a inženýrských sítí.²⁵⁴ Vedle toho však také souboj o tvář moderní sovětské architektury, která v mnoha směrech

²⁵³ Tamtéž, s. 41.

²⁵⁴ Nelson, J. N., (ed.) *Moscow. Past, present and future*. Moskva, 1934, s. 22.

kopírovala vývoj v jiných sovětských uměleckých oborech – od avantgardy ve dvacátých letech k sporům o „formalismus“ v umění.²⁵⁵

Jednou z hlavních postav, která stála za modernizací Moskvy ve třicátých letech, byl Nikolaj Alexandrovič Bulganin, který se v roce 1931 stal předsedou moskevského sovětu.²⁵⁶ Do budoucna počítal sovětský režim s další elektrifikací a plynifikací, novými formami dopravy, parky, stavbou nových letišť. Stavbou, které byla tradičně věnována velká pozornost, bylo již výše zmíněné moskevské metro. Došlo k částečné rekonstrukci některých památek, mimo to však byly některé historické objekty zcela zlikvidovány. Vedle Iberské brány spolu s kaplí Iberské Panny Marie u Rudého náměstí to byl chrám Krista Spasitele, na jehož místě měl vyrůst vrchol sovětského monumentálního stavitelství, nový Palác sovětu.²⁵⁷

²⁵⁵ Srov. Teige, K. *Sovětská architektura*. In Nejedlý, Z., a kol. (eds.) *Sovětský svaz – umění*. Praha 1935–36, s. 237–300.

²⁵⁶ Viz Fidler, J. *Za víru, vládce a vlast. Ruští a sovětské maršálové*. Brno 2005, s. 67–69.

²⁵⁷ Tille, V. *Moskva v listopadu*. Praha 1929, s. 45, Klátil, F. *Na chvíli v SSSR...*, s. 29–35.

Ten se měl stát do budoucna největší stavbou sovětské monumentální architektury. Podle plánů měla samotná budova měřit 415 metrů a na jejím vrcholu měla být umístěna Leninova socha o výšce 80 metrů. Největší sjezdový sál pro 20 000 osob měl být vysoký 100 metrů. V celé obří budově by mohlo podle propočtů být ubytováno na 26 000 lidí najednou. Na soutěžních projektech obří stavby se podíleli architekti světových jmen, jako například Francouzi Le Corbusier, Perrier, Němci Mendelsohn, Gropius, Pelzig a Američané Lamb, Urban a Hamilton.²⁵⁸ Definitivní vítězný náčrt z roku 1934 byl dílem V. A. Ščuka, V. G. Gelfreicha a B. M. Jovana. Podle K. Teigeho znamenal definitivní vítězství moderního akademizmu nad avantgardou v sovětské architektuře. Gigantická stavba se ovšem nakonec neuskutečnila, a tak bylo i bourání původního chrámu zbytečné. Nicméně projekt zůstal do druhé světové války živý jako obraz budoucích sovětských plánů.²⁵⁹

²⁵⁸ Nelson, J. N., (ed.) *Moscow...*, s. 144.

²⁵⁹ K def. projektu viz Teige, K. *Sovětská architektura*, s. 239, 283–288. Chrám byl po

Zatímco Moskva procházela bouřlivým stavebním vývojem, Leningrad zůstával dlouhou dobu v jejím stínu jen jako bývalé centrum, místo, kudy historie již prošla. Nicméně zašlá sláva někdejšího „okna do Evropy“ byla stále přitažlivá. Cizince sem lákal jednak zájem o památky z období carské vlády a o místa spojená s ruskou kulturní tradicí, ale také zájem o události, které stály na začátku vlády bolševiků. Vedle průmyslového zázemí byla v obou sovětských metropolích zdůrazňována místa spojená s revolučním děním, které stálo na počátku převzetí moci sovětským režimem. V Leningradu šlo o místa všeobecně známá, ať již se jednalo o Zimní palác, Smolnyj, Auroru či pietní místo vzpomínek na věznění mnoha revolucionářů v Petropavlovské pevnosti.²⁶⁰

V Moskvě byly reflektovány boje ve středu města (Kreml), předchozí nepokoje v dělnických

pádu sovětského režimu v devadesátých letech opět obnoven.

²⁶⁰ Pozn. o střelbě na Zimní palác viz. Slavík, J. *Co jsem viděl v sovětském Rusku*. Praha 1926, s. 42. Melniková-Papoušková, N. *Rusko zblízka i z dálky*. Praha 1929, s. 223–231, Klátil, F. *Na chvíli...*, s. 14–23, Včelička, G. *Dvě města na světě*, s. 123–137.

čtvrtích (Krasnaja Presňa)²⁶¹ či návštěva Muzea revoluce, které svým obsahem mělo shrnovat dějiny revolučního hnutí v Rusku od jeho počátku po vítězství bolševiků. V případě Muzea revoluce byla pro mnohé návštěvníky z Československa pikantní zvláště expozice týkající se bojů Rudé armády s našimi legiemi podél transsibiřské magistrály.²⁶²

V kontrastu k památkám na později zmytizované počátky sovětského režimu působily ve dvacátých a třicátých letech minulého století na návštěvníky sovětského Ruska také upomínky na éru předchozí, to znamená na dobu carského Ruska. Vedle carských a šlechtických staveb, na kterých se sovětský režim snažil ukázat zejména bohatství a přepych, ve kterém žila bývalá ruská elita v porovnání s bídou vesnických mužiků, to byly zejména památky církevní. Stav většiny z nich byl po dlouhou dobu značně neutěšený. Duchovněji založení lidé těžce nesli zejména využívání

²⁶¹ Majerová, M. *Den po revoluci. Co jsem viděla v SSSR*. Praha 1925, s. 40–41, Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem*. Praha 1935, s. 45–52.

²⁶² Kopta, J. *Cesta do Moskvy*. Praha 1928, s. 185–195, Tille, V. *Moskva v listopadu*. Praha 1929, s. 138–140.

bývalých církevních staveb pro světské účely, například jako ubytovací a skladové prostory, dále pak i katastrofální stav některých pohřebišť ap.²⁶³ Naproti tomu kladně hodnocen byl oficiálně vyhlašovaný trend tolerance náboženského vyznání, což ovšem bylo v praxi značně problematické. Sovětský svaz sice na jednu stranu oficiálně toleroval náboženské vyznání svých občanů, ať bylo jakékoliv, na druhou stranu nevybíravou propagandou o likvidaci náboženství usiloval.²⁶⁴ Zrušení církevních objektů pak stát vysvětloval odklonem věřících od jejich víry, tudíž jejich nadbytečností.

Vedle historických památek byly častým cílem návštěv průmyslové objekty. V Leningradě to byly v první řadě Putilovské závody –

²⁶³ Mádle, J. *Orientem Sovětů. Cestopis katolického kněze komunistickým SSSR*. Nový Bydžov 1936, s. 31 a násl.

²⁶⁴ Zkušenost s protináboženskou kampaní popisuje například Jan Slavík, Josef Mádle, ale také Václav Cháb, kteří navštívili bývalý klášter v Kyjevě, po revoluci přetvořený na protináboženské muzeum. Výrazněji si projevů militantního ateismu všiml v celém svém díle právě katolický kněz Mádle, nicméně je rozporuplně hodnotí i levicovní autoři jako Marie Pujmanová. – Pujmanová, M. *Pohled do nové země*. Praha 1932, s. 69–73.

z bývalé zbrojovky byly po válce vytvořeny železárny a strojírny vyrábějící vagóny, tramvaje, později traktory. Tyto továrny znamenaly pro návštěvníky pohybující se pouze na území dvou velkoměst jedinečnou šanci získat alespoň nepatrný kontakt se sovětským průmyslem.²⁶⁵

Zejména u návštěvníků, kteří měli zkušenost z cesty pouze do těchto dvou sovětských metropolí, je pak nejvíce patrný rys jistého povyšování poznanych lokálních skutečností na realitu všeobecně platnou pro celý Sovětský svaz. (To však bývá obecně častý problém u cestovatelů, kteří v rámci své cesty zavítají zejména do centra.) Tento dojem mohl být ještě umocněn vybranou skladbou navštívených míst, která mohla návštěvníkům připadat dostatečně reprezentativní na to, aby o svých poznatcích měli potřebu podat určitou výpověď.

K tomu přispívala částečně i sovětská strana. Za exkurzemi do různých objektů se skrývala snaha uspokojit zájemce o celou řadu oblastí života v SSSR pouze v oblasti dvou

²⁶⁵ Klátil, F. *Na chvíli...*, s. 14–28, Včelička, G. *Dvě města...*, s. 110–122, Pujmanová, M. *Pohled do nové země*, s. 51 a násl.

městských center. Na půdě průmyslu to z často navštěvovaných míst byly již výše zmíněné Putilovské železářny a strojířny v Leningradu, v Moskvě například Elektrozavod nebo AMO, pozdější Stalinovy automobilové závody vyrábějící nákladní automobily, strojířny Srp a kladivo a mnohé další. K těmto exkurzím patřila nezbytně také letmá zkušenost s často zmiňovanou oporou režimu, tj. sovětským dělnictvem.²⁶⁶

Ze strany cestovatelů byla kladně hodnocena činnost sovětského odborového hnutí, vedle toho byl zdůrazňován aspekt, že sovětská továrna patří dělníkům a jimi je také řízena, tzn. že i vedení závodu pochází z řad dělnictva a může být v případě pochybení nebo nespokojenosti s činností vyměněno. Mezi nejčastější otázky pokládané ze strany návštěvníků patřily vedle dotazů na výši platů (zprvu shodných pro všechny, později diferencovaných) zejména při setkání se staršími dělníky otázky na rozdíl kvality života a práce v období carské vlády a po ní. Dále

²⁶⁶ Majerová, M. *Den po revoluci*. Praha 1925, s. 266–276, Kisch, E. E. *Caři, popi, bolševici*. Praha 1929, s. 27–38, 83–89, Klátil, F. *Na chvíli v SSSR*. Praha 1931 s. 17–19, Pujmanová, M. *Pohled do nové země*. Praha 1932, s. 54.

možnost dalšího vzdělávání dělníků a s tím spojený pracovní postup. Vzhledem k neustálým turbulencím na úrovni profesních elit („buržoazní odborníci“, „nepřátelé režimu“, „zahraniční specialisté“) umožňovaly sovětské továrny možnost postupu přímo závratného. Vzájemná nepochopení při diskuzích mezi dělnictvem a návštěvníky pak vycházela částečně z malé informovanosti sovětských dělníků o situaci dělnictva československého, o celkové politické situaci v zemích západní Evropy, dílem pak i díky vlivu propagandy na sovětské veřejné mínění.²⁶⁷

Obě hlavní města, bývalé i soudobé, tedy sloužila jako výkladní skříně bolševického režimu. V těchto centrech pohyb mimo obvyklých opatření omezen nebyl. To ostatně ani nebylo záměrem. Jednotlivé zajímavosti, instituce a navštěvované objekty vedle svého běžného účelu také přispívaly k utváření obrazu sovětského zřízení v zahraničí. To platilo v první řadě pro Moskvu, v níž se některé futuristické vize

²⁶⁷ Klátil, F. *Na chvíli v SSSR...*, s. 17–21, 84–86. Kopta, J. *Cesta do Moskvy*. Praha 1928, s. 57–68.

realizovaly, některé nikoliv. Nicméně jak moskevské metro, tak nikdy nevybudovaný Palác sovětů sloužily v zahraničí zejména k propagaci minulých a možných budoucích úspěchů bolševické strany a vlády.

*ted' poděkování vám aspoň posíláme,
vám, mrtvý lenine, jenž slovo učinil
jste tělem
a říši člověka tu zahájil,
vám, živý staline, jenž roztříštil jste
čelem
vše to, čím včerejšek vám do budovy
bil...*

(S. K. Neumann, *Poděkování
Sovětskému svazu*)²⁶⁸

Téměř všichni návštěvníci sovětského Ruska ve svých pracích již od těch prvních nějakým způsobem reflektovali vedení země, její politické, tedy zejména stranické elity. Šlo o skupinu, která utvářela nový systém, na který mnozí současníci pohlíželi jako na politickou avantgardu. Zpětně se tento přístup hodnotí obtížně, v té době nebylo téměř nic známo o rozsahu trestního systému, bouřlivé diskuze mezi evropskou levicí se vedly pouze o politických procesech ve třicátých letech.

K určité mytizaci sovětských vůdců ovšem také přispívali sami zahraniční návštěvníci. Někteří měli možnost setkat se s nimi osobně,

5. Moc, kontrola, disciplinace

5.1 Mocenské elity – strana a vláda

...

²⁶⁸ Václavek, B. (ed.) *SSSR v československé poezii*. Praha 1936, s. 75.

někteří pouze „na dálku“, někteří vůbec. Poslední skupina si tím důkladněji všímala propagandy kolem bolševických vůdců, později pouze vůdce. Přístup k bolševickým špičkám byl jistě daleko snazší v dobách bezprostředně po revoluci, kdy se jednotlivé struktury sovětské moci teprve utvářely. S postupným vývojem režimu jsou i v dílech zabývajících se Ruskem patrné rysy tehdejších bojů o moc po Leninově smrti a vyvrcholením tzv. „období kultu osobnosti“ ve třicátých letech.²⁶⁹

Člověkem, který jako první pronikl výrazněji do zákulisí RKS(b), byl Bohumír Šmeral. Během svého pobytu v Moskvě a v Petrohradě v roce 1920 se měl možnost setkávat s celou řadou členů bolševické „staré gardy“, včetně těch nejvyšších. Bylo to dáno také tím, že se v Moskvě účastnil akcí Kominterny, za další pak skutečností, že Šmeral patřil k nejvýraznějším osobám československé levice. V Moskvě se ovšem musel mimo jiné kát ze své orientace na Rakousko během světové

války. Ve svých postřezích uvádí setkání jak s Vladimírem Iljičem Uljanovem – Leninem, tak v té době s plnoprávními členy vedení RKS(b) Trockým, Zinověvem, Kameněvem, Bucharinem, Radekem a mnohými dalšími. Příznačné je, že se ve Šmeralových zápiscích nikde neobjevila výraznější zmínka o pozdějším prvním muži sovětské říše, o Stalinovi. Vedle záznamu obsahů rozhovorů s jednotlivými čelními bolševiky nabízel Šmeral čtenářům i fyzický popis, bezprostřední osobní vjem. Zákulisí měl možnost poznat velmi důkladně, on sám měl přístup takřka všude. Vedle toho cestoval na oslavy vítězství bolševické revoluce s mnohými z nich, takže měl možnost poznat je opravdu zblízka, to znamená, že se čtenář z jeho práce mohl dozvědět i nějakou osobní zajímavost či neformální informaci.²⁷⁰ Omezenější zkušenosti měli Ivan Olbracht a Emanuel Vajtauer, kteří byli se Šmeralem v Moskvě ve stejnou dobu.²⁷¹

²⁶⁹ Tille, V. *Moskva v listopadu...*, s. 126, Kopta, J. *Cesta do Moskvy...*, s. 91–96, Šrom, J. E. *V říši Stalinově*. Praha 1929, s. 227–263, Klátil, F. *Na chvíli v SSSR...*, s. 77–81, Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem...*, s. 66–70.

²⁷⁰ Šmeral, B. *Pravda o sovětovém Rusku. Denní záznamy z cesty do proletářské říše*. Praha 1920, s. 23–56, 115–121, 129–141, 209–228.

²⁷¹ Olbracht, I. *Obrazy ze soudobého Ruska*, díl II., Praha 1920, s. 7–62.

Další návštěvníci již neměli možnost bezprostředního setkání s takovou plejádou stranických špiček jako Bohumír Šmeral a jeho spolucestovatelé.²⁷² Bylo to dáno jednak menší významností jejich návštěv, vedle toho také pak bojem ve vedení strany po Leninově smrti, kdy se Stalin dostával na výsluní moci a se svými odpůrci si nemilosrdně vyřizoval účty. Vedle jeho osoby pak samozřejmě záře dřívějších špiček bolševické revoluce s výjimkou Lenina pohasínala. Po „starých“ bolševických kádrech nastupovaly s průběhem čistek nové, v zahraničí méně známé.

Zkušenosti dalších návštěvníků se vesměs omezovaly na kontakt s bolševickými elitami v rámci nejrůznějších společenských večerů, přehlídek a jiných podobných akcí. Zejména na společenských večerech pořádaných VOKSem měli pozvaní

²⁷² Nebereme-li v potaz diplomatická jednání a oficiální delegace zejména v průběhu třicátých let, popřípadě jednání v rámci Kominterny, o kterých účastníci vesměs reportážní/cestopisné svědectví nepodávali. Výjimku tvoří snad jen Marie Majerová, která se zúčastnila sjezdu Kominterny v roce 1924. Srov. Majerová, M. *Den po revoluci. Co jsem viděla v SSSR*. Praha 1925, s. 32–50.

možnost poznat a prohodit několik slov s celou řadou osobností nejen ze sovětské politiky, ale také z oblasti vědy a kultury. Do této kategorie patří například i zkušenost Václava Tilleho a Josefa Kopty z oslav desátého výročí listopadové revoluce, kdy si mohli sovětské elity prohlédnout z bezprostřední blízkosti pod tribunou, ze které sledovali defilé vojsk a pracujícího lidu na Rudém náměstí v Moskvě.²⁷³ Později ve třicátých letech měli obdobné možnosti V. Nezval, G. Včelička a další.

Poněkud jinou zkušenost s elitami bolševiků představovaly státní pohřby. Jan Slavík přinesl ve své práci dojmy z pohřbu zakladatele Čeky Felixe Edmundoviče Dzeržinského v roce 1926. Ve svých postřezích zaznamenal, jak se sovětské elity začaly pomalu oddělovat od běžných občanů. Nejen co se týče bezpečnostních opatření, ale také místa posledního spočinutí po boku svého vůdce u kremelské zdi. První delegace SHKS v rámci VOKSu se zúčastnila pohřbu komisaře vojenství a námořnictví Michaila Vasiljeviče

²⁷³ Tille, V. *Moskva v listopadu*. Praha 1929, s. 120–128, Kopta, J. *Cesta do Moskvy*. Praha 1928, s. 91–108.

Frunze, kvůli tryzně za něj musel ostatně být pozměněn i program jejich pobytu v Moskvě.²⁷⁴

V oblasti těchto posmrtných kultů Sovětského svazu stojí v popředí činovníků pohřbených u kremelské zdi mauzoleum V. I. Lenina. Je to místo, které navštívil nebo se pokusil navštívit snad každý z tehdejších návštěvníků Moskvy. Delegace měly přednostní právo vstupu, ostatní návštěvníci zaznamenávali průběh čekání v často nekonečných frontách.²⁷⁵ Zejména u levicově založených návštěvníků vyvolávalo mumifikované tělo často vlnu emocí.²⁷⁶ Provizorní mauzoleum zprvu dřevěné později nahradila mramorová budova. V souvislosti s mauzoleem se objevuje častý obrázek během oslav na Rudém náměstí známý i z pozdějších dob – davy zdravící živé vůdce stojící na hrobě vůdce již mrtvého.

²⁷⁴ Slavík, J. *Co jsem viděl...*, s. 16–20, Mathesius, B. a kol., *SSSR, uvahy, kritiky, poznámky...*, s. 355–356.

²⁷⁵ Slavík, J. *Co jsem viděl v sovětském Rusku*. Praha 1926, 13–16, Tille, V. *Moskva v listopadu...*s. 27–28.

²⁷⁶ Klátil, F. *Na chvíli v SSSR*. Praha 1931, s. 106–111, Majerová, M. *Den po revoluci...*, s. 153–158.

Vedle těchto oficiálních setkání vnímali návštěvníci skrytou realitu sovětské politiky, zákulisní boje o moc a nástup kultu osobnosti. Přímyými účastníky jednoho z posledních (ne-li posledního) veřejných vystoupení opozice v čele s Trockým proti Stalinovi se stali V. Tille a J. Kopta. Během oslav revoluce v roce 1927 pozorovali na Tverské třídě projev této opozice, který se sestával z vyvěšení transparentů, provolávání hesel a rozdávání letáků mezi lid a následnou bouřlivou reakci jejich odpůrců. Druhý den se k nim donesly zprávy o údajných nepokojích na moskevských předměstích.²⁷⁷ Vystoupení opozice bylo načasované právě do období oslav revoluce, kdy byly moskevské ulice plné lidí. Výsledek protestu byl ovšem mizivý. Jiné podobné zážitky u dalších cestovatelů nezaznamenáváme. Příslušnost k některé z názorových a posléze opozičních frakcí sice tu a tam při rozhovorech vysvitla na povrch, ale byla většinou následována ujištěním, že se nositel těchto názorů ze svých prohřešků kál. Při prohlídce sovětských vězeňských zařízení měli

²⁷⁷ Tille, V. *Moskva v listopadu...*s. 126, Kopta, J. *Cesta do Moskvy...* s. 91–96.

návštěvníci možnost hovořit s prohřešivšími se opozičníky, ti však pocházeli kromě příslušníků carských struktur většinou ze starší opozice menševické, nikoliv z dob pozdější názorové skupiny kolem Trockého.²⁷⁸

Výrazným rysem vývoje sovětské vnitřní politiky od poloviny dvacátých let je vzestup osoby Josifa Visarionoviče Stalina do popředí sovětského Ruska. S tím je spojeno i jeho vnímání v československých rusikách z tohoto období. V hodnocení jeho osoby ze strany autorů se projevují dva prvky. Jde o dobu, kdy byla práce napsána, a samozřejmě také názorovou orientaci autora, tedy o to, jestli se i přes způsob likvidace opozice a uchopení moci od Stalina neodvrací a bere jeho politiku jako nutné zlo na cestě k světlé budoucnosti SSSR.

Vzhledem k tomu, že málokdo z autorů zaznamenal bezprostřední zkušenost se Stalinovou osobou, konstruoval se jeho obraz zejména na základě propagandy, písemných projevů a veřejných vystoupení. Proto

²⁷⁸ Kisch, E. E. *Caři, popi, bolševici*. Praha 1929, s. 149–153, *Co viděla dělnická delegace v sovětském Rusku*, sest. Josef Kolský, Praha 1926, s. 116–121.

spektrum postojů k němu sahá od obdivu až ke skepsi. Postupy sovětské propagandy vedoucí k zbožštění vůdce zaživa vyvolávaly u části návštěvníků zjevné rozpaky, jiní zaujímali střizlivější postoj s tím, že Stalinově vládě je třeba dát čas a hodnotit ji až podle výsledků. K zajímavým postřehům patří reflexe vizuálních projevů propagandy, jako byla obří zobrazení vůdce na každém kroku, stejně tak jako využívání jeho jména. Někteří si všímali nastupujících proměn historických skutečností ve Stalinův prospěch, jako zejména na obrazech týkajících se revolučních okamžiků.²⁷⁹ V tomto procesu došlo postupně k popření role ostatních představitelů bolševického režimu při jeho vzniku a utváření a vytvoření obrazu vlády Stalina bezprostředně a právoplatně navazující na období vlády Leninovy. Vedle toho je zajímavý i postřeh, že od jisté doby se v tisku Stalinovo jméno objevovalo napsané pouze velkými písmeny.²⁸⁰

²⁷⁹ Klátil, F. *Na chvíli v SSSR....*, s. 77–82. Klátil konstatoval, že Trockij je revolucionář a jako takového ho státní režim ve stadiu konsolidace nepotřebuje. Při rozhovorech s dělníky shledal, že o případu Trockého nechtěl mluvit.

²⁸⁰ Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem*. Praha 1935, s. 66–71.

Celkový dopad Stalinovy vlády na Sovětský svaz nebyl v období mezi světovými válkami znám. Negativně v zahraničí proto působily zejména oficiální zprávy o politických procesech a čistkách ve třicátých letech. Samozřejmě bez možnosti srovnání reálného rozsahu represí a jejich dopadu na obyvatelstvo s výjimkou několika oficiálních procesů s bývalými elitami sovětského režimu. V souvislosti s procesy zaznamenalo stísněnou náladu sovětské veřejnosti několik autorů ve svých reportážích, nejsuggestivněji však tuto atmosféru zachytil Jiří Weil ve svém románu *Moskva – hranice*.²⁸¹

5. 2 Nástroje moci – Rudá armáda a policie

...
vám, *avantgardo dělníků a vzpůrců,*
kteří jste činy zdvihli k vítězství,
vám, *generace hrdinů a tvůrců,*
jimž *socialismus už na čele se stkví,*
a tobě *lide dělný, jenž jsi chápal*

²⁸¹Srov. Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR*, Brno 1937, s. 12–13 – jednalo se o stísněné ovzduší v Moskvě po popravě maršála Tuchačevského, Cháb, V. *Cesta...*, s. 102–104 – autor zaznamenal vlnu procesů po zavraždění S. Kirova v roce 1934. Viz Weil, J. *Moskva–hranice*. Praha 1937, 384 s.

a nepřemožitelná jsi už zed',
kdyby snad žoldák žraloků se sápal
špinavou tlamou na tvou mladou pleť,
vám poděkování a lásku vám,
kéž zněly by jak zvony,
vždyť já ne sám, jsou už nás miliony...

...

(S. K. Neumann, *Poděkování Sovětskému svazu*)²⁸²

Pro mnoho občanů Československa představovalo první kontakt se sovětským režimem setkání s vojáky Rudé armády. To se týkalo v první řadě čs. legií, jejichž příslušníci se účastnili bojů právě se složkami Rudých gard podél transsibiřské magistrály. Vedle toho ale i první dojmy jednotlivých návštěvníků sovětského Ruska byly spojeny se sovětskými vojáky střezícími hraniční pásmo (jak již bylo uvedeno výše), později se všudypřítomnou armádou pohybující se v rámci sovětského veřejného prostoru. Armáda také zabezpečovala i ostrahu strategicky důležitých objektů. Sovětské vojáky a dojem z nich zaznamenává ve své práci snad každý návštěvník SSSR. Jejich vzhledu, oblečení i výstroje si všimají jak

²⁸²Václavek, B. (ed.) *SSSR v československé poezii*. Praha 1936, s. 75–78.

bývalí legionáři, tak lidé prohlašující se za pacifisty. Někteří návštěvníci hodnotili budování armády jako projev sovětského militarizmu, další v něm viděli právoplatné přípravy na potenciální ohrožení země zvenčí. Po uzavření československo-sovětských smluv se začalo ve druhé polovině třicátých let projevovat vnímání Rudé armády jako strategického spojence a tedy i určité záštity před nebezpečím, a to i ze strany bývalých čs. legionářů.²⁸³

Vedle setkání s řadovými vojáky na ulici v dopravních prostředcích a jinde přispívala k vytváření obrazu sovětské brané moci u zahraničních návštěvníků i celá řada slavnostních přehlídek či reprezentativních akcí, na kterých měli tyto návštěvníci možnost spatřit některé špičky Rudé armády. Velkolepé vojenské přehlídky probíhaly tak jako v pozdějších letech v rámci státních oslav zejména na Rudém náměstí v Moskvě. Účastníci zaznamenali během jedné z nich

²⁸³ Kopta, J. *Cesta do Moskvy*. Praha 1928, s. 69–78, Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem*. Praha 1935, s. 25–27, 101–108, Pujmanová M. *Pohled do nové země*. Praha 1932, s. 52–54, Hoffmeister, A. *Povrch pětiletky*. Praha 1931, s. 59–66 a další.

zejména přítomnost dvou složek armády vedle pěchoty. Jednalo se o dělostřelectvo a jízdu, v tomto případě jednotku kubánských kozáků, která přihlížející fascinovala simulovaným jízdním útokem po dláždění Rudého náměstí za zvuku plukovní hudby, která byla také na koních. Jízda obecně se ostatně až do druhé světové války, kdy se plně projevila její zastaralost, stala jakousi ikonou sovětských ozbrojených sil. V době modernizace armády ve třicátých letech začal být kladen důraz i na další typy vojsk, z nichž bylo v pramenech nejvíce zmiňováno letectvo, paradesantní jednotky a dělostřelectvo.²⁸⁴

I když sovětský režim již od počátků zdůrazňoval rovnost všech a k tomuto faktu mělo přispět po revoluci i zrušení veškerých armádních hodností a vyznamenání,²⁸⁵ někteří vojenští velitelé se stali v jistém smyslu legendami i za hranicí SSSR. Vesměs všichni si své ostruhy vydobyli během bojů v občanské

²⁸⁴ Srov. Klátil, F. *Na chvíli v SSSR...*, s. 68–72. F. Klátil tvrdí v roce 1931, že Sovětský svaz doplňuje výzbroj z Německa.

²⁸⁵ Byla obnovena v roce 1935. – viz Fidler, J. *Za víru, vládcu a vlast. Ruští a sovětské maršálové*. Brno 2005, s. 14.

válce. K těmto tvářím Rudé armády by se dali zařadit jeden z velitelů Rudé jízdy a posléze maršál Sovětského svazu Semjon Michajlovič Bud'onyj, pozdější maršál a lidový komisař obrany Kliment Jefremovič Vorošilov a maršál Michail Nikolajevič Tuchačevskij popravený během čistek v roce 1937. Z nich je nejčastěji zmiňován právě Semjon Bud'onyj, jednak kvůli své vojenské pověsti během operací z dob občanské války na Krymu, za další také díky tomu, že jako živoucí legenda se mnoha společenských večerů účastnil právě on.²⁸⁶

Zkušenosti z působení v Rudé armádě za sebou měli také četní sovětští spisovatelé a jejich díla inspirovaná tímto obdobím tvořila vesměs jakousi literární opozici k československé legionářské literatuře. Sem patřili zejména Vsevolod Ivanov, Isaak Babel, Konstantin Fadějev, Alexandr

²⁸⁶ Kubka, F. *Menschen der Sowjetunion*. Praha 1936, s. 51–59, Cháb, V. *Cesta sovětským svazem...*, s. 101–109. Srov také Fidler, J. *Za víru...*, s. 65–67. Bud'onyj se sice později během druhé světové války ve velení neosvědčil, nicméně ze slávy mu to ani v našich zemích příliš neubralo.

Tarasov-Rodionov, Dmitrij Furmanov a další.²⁸⁷

Také díky literárnímu a filmovému zpracování svých osudů se mezi ikony sovětské armády zařadil i další z velitelů jízdních oddílů tehdy ještě formující se Rudé armády Vasilij Ivanovič Čapajev.²⁸⁸ Film byl ostatně již od svých počátků používán jako jistá forma propagace sovětské armády a jejích úspěchů, často docházelo i k pozměňování historických skutečností.²⁸⁹ Nicméně film *Čapajev* hodnotil například přímý účastník bojů na opačné straně, tedy v řadách československých legií, Václav Cháb kladně.²⁹⁰ Vedle tohoto obrazu počátků Rudé armády si jeden z autorů všimá ve třicátých letech snahy vyretušovat zásluhy L. D. Trockého o její vybudování.²⁹¹

²⁸⁷ Srov. Pišek, F. *Sovětská literatura*. In Nejedlý, Z. a kol. (eds.), *SSSR – monografie. Sovětský svaz – umění. Praha 1935–36*, s. 1–80. Některé autory zmiňuje např. Kubka, F. *Menschen der...*, s. 75–94 či Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem...*, s. 84–89.

²⁸⁸ Film *Čapajev*, rež. S. a G. Vasiljevovi, Lenfilm, 1934 – předloha D. Furmanov.

²⁸⁹ Tille, V. *Moskva v listopadu*. Praha 1929, s. 84–94.

²⁹⁰ Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem*. Praha 1935, s. 95–99.

²⁹¹ Klátil, F. *Na chvíli v SSSR...*, s. 68–72.

K obrazu sovětské armády patří také formování jejího důstojnického sboru. Do něj byli zprvu, ať již pod hrozbou represí, či dobrovolně, zařazeni i bývalý příslušníci vedení carské armády. Poddůstojnickou minulost v carské armádě měl za sebou ostatně i Semjon Bud'onnyj, bývalým carským důstojníkem byl Michail Tuchačevskij. Fakt, že tyto staré kádry spolupracovaly s novým režimem, byl zmiňován ve zkoumaných pramenech vícekrát. Postupem času se však důstojnický sbor začal obnovovat, začaly do něj pronikat kádry nové, tedy vojáci, kteří na starý režim vazby neměli, často ti, kteří bojovali na straně bolševiků již ve velmi útlém věku, popřípadě nové dělnické kádry. Sem se dá zařadit i vznikající typ nového důstojníka s důkladnou agitační průpravou sovětského režimu. Vedle ideologické loajality byl kladen důraz také na fyzickou připravenost. Do této doby lze zařadit i počátky armádou organizovaného sportu. Dají se tu zmínit například výstupy důstojnictva na nejvyšší horu Kavkazu Elbrus, jak o nich informuje jeden z autorů.²⁹²

²⁹² Tamtéž, s. 105–108.

Do obrazu nově utvořeného ozbrojeného sboru zapadaly i zmínky o službě žen v Rudé armádě, kterou reflektovaly zejména návštěvnice SSSR. Propagandisticky vhodným se jevilo zdůrazňovat skutečnost, že ženy začaly v sovětských ozbrojených složkách působit bezprostředně po bolševické revoluci během občanské války. Nebyla to pravda, v ruské armádě ženy sloužily již dříve – viz například ženský Prapor smrti sloužící na frontě při poslední ruské ofenzivě v červnu 1917 či První petrohradský ženský prapor při obraně Zimního paláce.²⁹³ Tento konstrukt však měl doplňovat obraz zrovnoprávnění žen a mužů v sovětské společnosti. Na konci třicátých let se vytvářel nový obraz ženy, obraz ženy–rekordmanky. Příslušnice slabšího pohlaví v sovětské armádě působily v paradesantních oddílech, létaly na

²⁹³ Olbracht, I. *Obrazy ze soudobého Ruska*. Praha 1920, s. 16, Majerová, M. *Den po revoluci. Co jsem viděla v SSSR.*, Praha 1925, s. 312–314, dále např. i Klátil, F. *Na chvíli v SSSR....*, s. 74. Ženský Prapor smrti založila M. Bočkarevová, která v carské armádě sloužila již od r. 1914. Srov. Figes, O. *Lidská tragédie*. Praha–Plzeň 2000, s. 396, 402.

letadlech a sbíraly v těchto oborech světové rekordy.²⁹⁴

Vedle armády působily ženy i v další instituci, která se orientovala na obranu SSSR. Osoviachim (Obščestvo sodějstvija oboroně, aviacionnomu i chimičeskomu stroitelstvu) se zaměřoval na protiletickou a protichemickou obranu země před potenciálním útokem. K přípravě civilního obyvatelstva využívala četných protiletických cvičení. O těch ostatně informují i někteří českoslovenští návštěvníci.²⁹⁵

Jiné bezprostřední zkušenosti s cvičeními branné moci nikdo nezaznamenal. Vojenských cvičení se příslušníci naší armády počali účastnit až po podepsání spojeneckých smluv.²⁹⁶ Vojenské manévry probíhaly

zjevně v utajení, stejně tak, jako byly utajené četné vojenské objekty. K ochraně strategických míst patřil také již výše zmíněný zákaz fotografování zejména komunikací a pořizování záběrů z letadla. Dalším bezpečnostním opatřením byla ostraha strategických objektů, jako byly továrny, a to buď vojskem nebo stráží sestavenou z dělnictva.

S další ozbrojenou složkou sovětského režimu, ať již nesla název Čeka (Črezvyščajnaja komissija – překlad celého názvu zní Všeruská mimořádná komise pro boj proti kontrarevoluci, sabotáži a spekulaci), GPU (Glavnoje Političeskoje Upravlenije – Hlavní politická správa), OGPU (Objediněnnoje Gosudarstvennoje Političeskoje Upravlenije – Sjednocená státní politická správa) nebo NKVD (Narodnyj Komissariat Vnutrennych Děł – Lidový komisariát vnitra), získávali návštěvníci zkušenost zejména při běžných kontrolách osobních dokladů. Negativní zkušenosti se přes špatnou pověst těchto složek ve zkoumaných pracích neobjevují. Naopak, při hraničních kontrolách hodnotili cestovatelé přístup příslušníků těchto orgánů

²⁹⁴ Jabůrková, J., Švábová, M. *Nikde nelze radostněji žít*. Praha 1937, s. 18. – Autorky uvádějí například rekord v seskoku z 7923 metrů bez kyslíkového přístroje, další žena dosáhla v letadle rychlosti 218 km v hodině ap. Je však třeba uvést to, že i v oblasti aviatiky měly své předchůdkyně v ženách sloužících v ruské armádě v letech 1914–1917.

²⁹⁵ Mádle, J. *Orientem Sovětů*. Nový Bydžov 1936, s. 188 a násl.

²⁹⁶ Papoušek, J. *Je Československo výpadní branou bolševismu?* Praha 1936, s. 41 a násl., Moravec, F. *Špion, jemuž nevěřili*. Praha 2002, s. 89 a násl.

víceméně kladně, při nesnázích byli informovaní, ochotní cizincům pomoci.

Jediným, kdo se pokusil o jakousi prověrku bezpečnostního systému Sovětského Ruska, byl Bohumír Šmeral. Při procházce po Moskvě se podle svých slov snažil chovat záměrně podezřele a také dosáhl toho, že ho jeden z všímavých sovětských občanů zaznamenal, zavolal milicionáře a Šmeral byl předveden na místní stanici. Chovali se k němu údajně korektně a když se prokázal všemocnou propustkou podepsanou sovětskými orgány, byl propuštěn.²⁹⁷ V této epizodě je nicméně ukryta skutečnost, že k utváření kontrolního systému přispívali mnozí sovětští občané, nemuselo jít vždy o placené spolupracovníky. Jedním z důvodů, proč nikdo nezaznamenal negativní zkušenost s orgány vnitřní bezpečnosti SSSR, je patrně fakt, že chování těchto složek k cizincům (pokud se nejednalo o podezřelé ze špionáže) bylo poměrně vstřícné. Přesto se kolem této organizace

²⁹⁷ Šmeral, B. *Pravda o sovětovém Rusku. Denní záznamy z cesty do proletářské říše*. Praha 1920, s. 228–238.

s prohlubováním čistek a politických procesů vytvořil určitý závoj tajemného, nevyřčeného.²⁹⁸ Vedle těchto útvarů fungovala nezávisle ještě kriminální policie a milice, starající se o veřejnou dopravu. Dojmy z rozhovoru s moskevským policejním ředitelem nabídl E. E. Kisch.²⁹⁹

5.3 Zabitý zločin?

...
*že s nečistým se nemazlíte kazem,
korupce není vaší moci tmel,
že studní traviče jste vyhubili rázem
a ze žurnálů hnali lháře drzých čel,
a když vás navštíví teď tohle zvíře,
by doma mohlo lépe zkrucovat a lhát,
že usmíváte se jen v dobré míře:
je ze světa, kde podvodem lze nejvíc
vydělat!*

(S. K. Neumann, *Poděkování
Sovětskému svazu*)³⁰⁰

Stejně jako víceméně celá činnost složek vnitřní bezpečnosti SSSR zůstával pro krátkodobě

²⁹⁸ Weil, J. *Moskva – hranice*. Praha 1937, s. 48–49, 64–65.

²⁹⁹ Kisch, E. E., *Caři, popi, bolševici*, s. 225–231.

³⁰⁰ Václavek, B. (ed.) *SSSR v československé poezii*. Praha 1936, s. 75–78.

pobývajících cizince utajen i rozsah sovětského trestního systému. Utajeno zůstalo i to, že mimo Běloomořsko-baltického kanálu vznikla i celá řada dalších významných staveb socialismu díky práci vězňů v rámci systému táborů nucených prací, respektive zůstala utajená realita těchto táborů a pracovní podmínky v nich. O táborech zvláštního určení, později GULAGu, nikdo z letmých návštěvníků Sovětského svazu svědectví nevydal.³⁰¹ Ze sovětské strany jim však byla nabídnuta jiná alternativa v podobě vzorových sovětských věznic a pracovních komun, do kterých měli zahraniční návštěvníci možnost přístupu a kde jim byl umožněn volný pohyb. Bylo jim též dovoleno komunikovat podle libosti s vězni, ptát se jich na jejich provinění, na zacházení a prohlédnout si zázemí těchto vzorových věznic.

³⁰¹ Karel Velemínský ve své práci kritizoval sovětskou stranu, že (podle pověstí) nevyřadilo stále zatýkání politických odpůrců, tajné administrativní odsuzování a vypovídání na Sibiř a do „oblastí Ledového moře“, ale přisuzoval to pozůstatkům carského systému. O lepší úroveň věznic ho však přesvědčila podle jeho slov návštěva jedné z nich. Srov. Velemínský, K. *Rusko včera a dnes*. Praha 1929, s. 184–185.

Vzorové sovětské věznice navštívilo (vesměs pod patronací některé z organizací, které se staraly o jejich pobyt na území SSSR) nezávisle na sobě několik autorů meziválečných cestopisů zabývajících se SSSR. Patří sem zejména spisovatelé a novináři Josef Kopta, Egon Erwin Kisch, Julius Fučík, Adolf Hoffmeister, Géza Včelička, divadelní teoretik Václav Tille, Karel Velemínský, ale zmínky o návštěvě vězeňského zařízení najdeme i ve zprávě jedné z dělnických delegací do Sovětského svazu.³⁰² Díky srovnání těchto pramenů je možné vytvořit obraz trestního systému, který jim sovětská strana nabízela.

Vedle mužské věznice Lefortovo, kterou navštívili E. E. Kisch a Julius Fučík,³⁰³ patřily mezi cíle exkurzí věznice v Sokolnikách u Moskvy a ženské nápravné zařízení v Taganském klášteře (první delegace VOKS),³⁰⁴ zařízení opět pro ženy v Novospaském klášteře (opět E. E.

³⁰² Srovnej Kolský, J. (ed.) *Co viděla dělnická delegace v SSSR*. Praha, 1926, s. 116–121, 129–130.

³⁰³ Kisch, E. E. *Caři, popi, bolševici*. Praha, 1929, s. 149–153, Fučík, J. *V zemi, kde zítra již znamená včera*. Praha 1932, s. 372–382.

³⁰⁴ Mathesius, B., a kol. *SSSR, úvahy, kritiky, poznámky*. Praha 1926 s. 351.

Kisch),³⁰⁵ dále pak vězení v Tbilisi (delegace československého dělnictva)³⁰⁶ a pracovní komuna v Bolševu u Moskvy (A. Hoffmeister, G. Včelička a někteří jeho kolegové).³⁰⁷ Josef Kopta a Václav Tille navštívili blíže nespecifikovanou věznici u Moskvy,³⁰⁸ Karel Velemínský v Moskvě.³⁰⁹ V práci Vojtěcha Linky bližší údaje ohledně exkurze nejsou.³¹⁰

Společným rysem těchto zařízení bylo, že měla poměrně bohaté zázemí pro vězně – vedle knihoven, čítáren a hudebních síní se objevoval i biograf, vězeňský klub, tělocvična. Návštěvníkům byla umožněna prohlídka právě těchto společných prostorů. K věznici vedle toho patřily také dílny nebo byla její součástí továrna. Sovětský režim deklaroval, že vězně je potřeba naučit znovu

³⁰⁵ Kisch, E. E. *Caři, popi...*, s. 153–158.

³⁰⁶ Kolský, J. (ed.) *Co viděla...*, s. 116-121.

³⁰⁷ Hoffmeister, A. *Povrch pětiletky*. Praha 1931, s. 67–75, Včelička, G. *Dvě města na světě*. Praha 1935, s. 55–67.

³⁰⁸ Kopta, J. *Cesta do Moskvy*. Praha 1928, s. 111–117, Tille, V. *Moskva v listopadu*. Praha 1929, s. 77–84.

³⁰⁹ Velemínský, K. *Rusko včera a dnes...*, s. 184.

³¹⁰ Linka, V. *Český dělník v zemi pětiletky*. Praha 1931, s. 24–25.

pracovat, a tím jim umožnit návrat do společnosti.³¹¹ K tomu měla v očích zahraničních návštěvníků sloužit právě tato zařízení. Není divu, že zejména levicovní intelektuálové byli vizí těchto vzorových institucí nadšeni. Například Julius Fučík ve své sbírce reportáží nazval kapitolu o sovětském vězeňství nadšeně *Zabitý zločin* – „To není kriminál, to je nemocnice... Práce zvítězila nad kapitálem, zvítězí i nad zločinem! To je heslo. Metoda sovětského vězení. Práce.“³¹² Trpkou příchuť těchto slov si za hranicemi SSSR v té době uvědomovalo jen málo lidí.

K dalším rysům vzorových sovětských věznic patřila vězeňská samospráva, která rozhodovala o prohrěšcích vězňů a doporučení jejich podmíněného propuštění. Jednání o možném propuštění před soudní komisí byla pro zahraniční zájemce taktéž přístupná. Vzorová pracovní komuna v Bolševu údajně fungovala na principech samosprávy řízené vězni, systému vzájemného ručení

³¹¹ To nebyla ostatně záležitost výhradně vzorových věznic, V. Nezval líčil práci jako metodu použitou v „profylaktoriu“ – instituci pro nápravu prostitutek. Srov. Nezval, V. *Neviditelná Moskva*. Praha 1935, s. 114–116.

³¹² Fučík, J. *V zemi, kde zítra již...*, str. 375.

mezi vězni a principu práce. Chovanci za práci dostávali plat, z něhož přispívali na komunu, v rámci komuny mohli po určité době vstupovat do manželství. Komunu vedlo šest pedagogů, jinak sami chovanci. Vedle léčby prací se chovanci vzdělávali a ve svém volném čase mohli rozvíjet svůj talent například i v uměleckých dílnách.³¹³

Srovnání „pokroku“ v oblasti sovětského vězeňství vzhledem k tomu předrevolučnímu nabízely exkurze do starých carských vězeňských institucí, jako byla například Petropavlovská pevnost v Leningradě, kterou režim přebudoval na jakési muzeum odporu proti carskému režimu, nebo sbírky

v moskevském klubu bývalých politických vězňů a deportovaných.³¹⁴

Při prohlídce vzorových vězeňských institucí bylo návštěvníkům celkem běžně dovoleno s uvězněnými komunikovat. Zajímavým momentem je, že se jednalo vesměs o vězně uvězněné za kriminální prohřešky, kteří ovšem měli i podle pozdějších zjištění v sovětských věznicích výsadní postavení oproti vězňům politickým. S politickou opozicí se v rámci těchto vzorových věznic sice setkávali také, jednalo se však o „starou“ opozici, tedy zejména o bývalé exponenty carského režimu, častým příkladem byli členové bývalé carské tajné policie, které i přes klidný život v novém sovětském režimu dohnala jejich minulost v podobě odhalených archivních materiálů dovědčujících jejich vinu.³¹⁵ K další skupině patřila opozice z doby revoluce, zejména tzv. eseri, tedy členové bývalé Sociálně revoluční strany, která nejprve s

³¹³ Komuna byla založena na popud F. Dzeržinského v roce 1924, chovanci byli ve věku 16–25 let, údajně v té době byla jednou ze šesti obdobných v SSSR. Srov. Hoffmeister, A. *Povrch pětiletky...*, s. 68–75. Hoffmeister tvrdí, že v továrně komuny pracovalo 1600 chovanců, G. Včelička o čtyři roky později udává již 3100 členů pracujících ve čtyřech továrnách. Jen po dostavbě Belomorkanalů údajně do komuny přibýlo 1500 členů. Autor také zmiňoval recidivistu, který mj. prošel i táborem na Solověckých ostrovech. Srov. Včelička, G. *Dvě města na světě*. Praha 1935, s. 55–67.

³¹⁴ Včelička, G. *Dvě města...*, s. 129–131, Klátil, F. *Na chvíli...*, s. 26–27, Kisch, E. E. *Caři, popi, bolševici...*, s. 108–112.

³¹⁵ Kopta, J. *Cesta do Moskvy...*, s. 121–126, veřejný proces s bývalou udavačkou carské Ochranky zaznamenal Kisch, srov. *Caři, popi, bolševici...*, s. 102–108.

bolševiky spolupracovala, ale později byla zatlačena do opozice.³¹⁶

Ze zaznamenaných rozhovorů s těmito politickými vězni byl sice místy patrný nesouhlas se sovětským zřízením, zejména u eserů, převažoval však určitý druh sebekritiky, zvláště u vězňů, kteří se v minulosti zapletli výrazněji s carským režimem službách. U bývalých agentů carské Ochranky byl trest za jejich prohřešky často změněn z trestu smrti na věznění. To mělo zjevně demonstrovat mírnost sovětského trestního systému. Nutno říci, že s pozdější opozicí režim tolik slitování neměl.³¹⁷

Fenomén trestu smrti, ačkoliv existoval po celou dobu od revoluce, objevuje se v československých rusikách zejména po prvním velkém veřejném politickém procesu. Jednalo se o tzv. Šachtinský proces s podezřelými ze sabotáží v sovětském těžebním průmyslu. V procesu figurovali i zahraniční specialisté a zcela veřejně byl přístupný i zahraničním médiím, takže se stal prvním, o kterém získala evropská veřejnost širší povědomí. Tento proces hodnotil zcela pod vlivem propagandy

³¹⁶ Kolský, J. (ed.) *Co viděla...*, s. 116–121.

³¹⁷ Srov. Kopta, Kisch, Kolský, tamtéž.

jako pozitivní zásah vůči nepřítelům sovětského zřízení například Julius Fučík.³¹⁸ Od doby Šachtinského procesu vstoupil trest smrti i oficiálně do sovětského veřejného prostoru a stísněná atmosféra kolem pozdějších větších procesů ve třicátých letech byla vnímána bezprostředně i zahraničními návštěvníky SSSR.³¹⁹ Velké politické procesy s bývalými exponenty bolševického režimu se tak staly ve třicátých letech mezi evropskou veřejností tématem více diskutovanějším než skutečný stav a rozsah sovětských věznic a táborů nucených prací.

Na tomto místě se nabízí otázka, jaká mohla být v té době skutečná informovanost ohledně kontroverzí v sovětském systému. S významně rostoucím povědomím široké veřejnosti o některých negativních skutečnostech by nesporně vliv sovětské propagandy a důvěra v tento typ zřízení klesal, což se v poválečných letech s nárůstem počtu jedinců, kteří získali osobní

³¹⁸ Fučík, J. *V zemi, kde zítra znamená...*, 1932, s. 294–301, téměř vzápětí zaznamenává jiný proces s podobnými následky i V. Linka, viz Linka, V. *Český dělník...*, s. 16–17.

³¹⁹ Srovnej Novák, V. *Momentky z cesty po SSSR*. Brno, 1937, s. 15–16.

zkušenost se sovětským vězeňským systémem, skutečně dalo. K zjištění skutečné míry informovanosti evropské meziválečné veřejnosti by však bylo potřeba hlubšího výzkumu.

Věznice a tábory nucených prací představovaly jednu z nejtemnějších stránek sovětské éry. Skutečnost, že se k nim tehdejší oficiální propaganda měla potřebu vyjádřit již v meziválečném období vytvořením jejich pozitivního obrazu, svědčí také o tom, že zde určité informace vzbuzující znepokojení na Západě kolovaly.³²⁰ Není tak zcela pravdou, že by západní veřejnost (a tedy i ta levicová) o existenci táborů nucených prací pod kontrolou sovětských bezpečnostních složek neměla možnost získat jakékoliv zprávy. Určité „úniky informací“ zejména v podobě útěků vězňů či jinak angažovaných osob a jejich svědectví v zahraničí zde byly. Problémem spíše zůstávalo masové šíření těchto informací mezi evropskou veřejností, které se omezilo na občasné novinové články a ještě

³²⁰ Například A. Hoffmeister se ve svém popisu bolševské komuny negativně k československé diskuzi ohledně GPU vymezuje a obhajuje sovětský systém proti jeho kritikům. Hoffmeister, A. *Povrch pětiletky...*, s. 69.

výjimečnější publikaci většího rozsahu. K výraznějšímu prosazení těchto děl v konfrontaci se sovětskou propagandou však na rozdíl od pozdějšího rozšíření sovětské vězeňské literatury v poválečných letech rozhodně nedošlo.³²¹

Oproti tomu, jak již bylo uvedeno výše, vytvářela sovětská strana obraz svého soudního a trestního systému v tom nejlepší světlo. V turistických průvodcích bylo nastíněno jejich zjednodušené schéma, návštěvník Sovětského svazu měl možnost v rámci cest a exkurzí, ať již se státní sovětskou cestovní kanceláří Inturist³²² nebo s jinou organizací, navštívit vzorové sovětské věznice a pracovní komuny pro odsouzené všeho věku i pohlaví či výchovné ústavy pro byvlší bezprizorné děti. To informačně doplňovaly reportáže například ve výše zmíněném propagandistickém časopisu *SSSR na*

³²¹ Do této vlny by se dalo zařadit od šedesátých let postupné vydávání literárních děl vyrovnávajících se se sovětským trestním systémem zejména vrcholné éry stalinského teroru v období bezprostředně kolem a druhé světové války. Vedle Solženicynova *Souostroví Gulag* za všechny alespoň Varlaam Šalamov (*Kolymské povídky*) a další.

³²² Nelson, N. J. (ed.) *Moscow...*, s. 217.

strojke, který popisoval těžkou práci vězňů na Bělomořsko-baltickém průplavu sice jako tvrdou, nicméně prospěšnou činnost podílející se na fyzické a psychické převýchově trestanců v nové lidi. O tom, že by v rámci této stavby někdo přišel o život, stejně tak jako o dalších tisících až milionech mrtvých v rámci trestního systému SSSR, samozřejmě nebyla ani zmínka. Stejně tak neměl potenciální zájemce možnost zjistit informace týkající se skutečného rozsahu sítě táborů zvláštního určení využívajících nucené práce tisíců vězňů pro různá odvětví sovětského hospodářství.³²³

Výše zmíněná reportáž v časopisu *SSSR na strojke* byla ve třicátých letech jednou z mála možností, jak se mohla zahraniční veřejnost s fenoménem pracovních táborů GULAGu v masovější míře setkat, byť se jednalo o obraz značně odtržený od reality. Jak již bylo výše uvedeno, tento oficiální pohled byl tu a tam narušen určitým únikem informací, který nabízel pohled i za clonu vytvořenou sovětskými orgány. Zachovaným pramenem, který poskytuje pro dané období srovnání, je (vedle novinových článků zabývajících

³²³ Srov. *SSSR na strojke*, 12/1933.

se tu a tam spíše dohady o skutečném stavu sovětského vězeňství) kniha ruského emigranta Nikolaje Ignatjeviče Kiselova *Tábory smrti v SSSR*, která vyšla v Praze v roce 1933 díky finanční podpoře ruské emigrace v Československu.³²⁴

Informační hodnotu svědectví zajišťovalo zejména bývalé postavení jejího autora v hierarchii sovětského trestního systému. Kiselov byl podle svého tvrzení bývalým pracovníkem VČK (známější pod zkratkou Čeka), později OGPU. Osm let strávil jako náčelník tajného oddělení Zplnomocněného Představenstva OGPU na Kavkaze, později tři roky jako zplnomocněnec Inspekčního, informačního a vyšetřujícího oddělení správy severních táborů zvláštního určení spojené státní politické správy (OGPU) a zejména z tohoto druhého období informačně čerpala i jeho práce.³²⁵

Problémem Kiselovovy práce jako pramene zůstává její tehdejší informační využitelnost ze strany československé veřejnosti jednak kvůli jejímu malému nákladu, jednak

³²⁴ Kiselov (Gromov) N. I., *Tábory smrti v SSSR*. VI. nákladem, Praha, 1933, 291 s.

³²⁵ Tamtéž, s. 5–15.

kvůli možné snížené objektivitě autora v očích meziválečné československé veřejnosti způsobené prostředím, ze kterého publikace vyšla, tedy prostředím ruské emigrace. Autora samozřejmě mohli potenciální čtenáři podezřívat z nenávisti vůči sovětskému zřízení, nicméně méně již z toho, že si vše vymyslel. Kniha byla vzhledem k svému dobově kontroverznímu tématu psána relativně střízlivým stylem. Informačně snese srovnání s o čtyřicet let mladší Solženicynovou prací, ne-li snad šíří záběru, pak hloubkou uchopení problému.

Kiselov byl s největší pravděpodobností vzhledem ke svému postavení velmi důležitým informačním zdrojem, který se vedle svých vlastních zkušeností snažil do práce zahrnout i postřehy dalších sovětských občanů, kteří prošli zařízeními Sjednocené správy OGPU, zejména však vězňů. Skutečnosti, které ve své knize popisoval, byly vzhledem k době, kdy byla práce publikována (rok 1933), autentické, využijeme-li ke srovnání dalších prací publikovaných v poválečných letech a zároveň i současných poznatků o stavu a rozsahu sovětského trestního

systemu mezi světovými válkami.³²⁶ Kiselovova práce obsahovala obraz sovětského vězeňství, který byl diametrálně odlišný od konstrukcí vydávaných sovětskou propagandou za jeho reálný stav.

Práce *Tábory smrti v SSSR* se snažila uchopit téma táborů nucených prací na území celé SSSR, nicméně je patrné, že autor vycházel zejména ze svých osobních zkušeností z práce v trestních zařízeních situovaných v oblasti pobřeží Bílého moře včetně pověstných Solověckých ostrovů a v sovětské Karélii, jednalo se o tzv. Severní tábory zvláštního určení (SLON – Severnyje lageri osobovo naznačenia). Kiselov ve své práci na prvním místě popisoval správní dělení trestnic spolu s odhadem počtu vězňů.³²⁷

Následoval popis větších charakteristických skupin sovětských

³²⁶ Zejména srovnáme-li jednotlivé vlny zatýkaných na přelomu dvacátých a třicátých let, případně i osoby angažované v popisované oblasti. Viz. např. Malia, M. *Sovětská tragédie*. Praha 2005, s. 199–218. K tématu táborů nucených prací např. Litera, B., a kol. *Formování stalinského mocenského systému*. Praha 2003, s. 70–82.

³²⁷ Podle Kiselova činil počet vězňů dle správy táborů k 1. 5. 1931 662 257 osob. Srv. Kiselov, s. 17–20.

vězňů. Mezi ně řadil jednak skupinu, kterou nazýval „kaerové“ (zkratka termínu kontrarevolucioněry), kam spadala zejména tzv. bílá opozice po r. 1918, dále pak skupinu kozáků, nepmanů z let 1926–1930 a skupinu sedláků (tedy dle oficiálního termínu sovětské vlády kulaků) z období kolektivizace v letech 1930–1932. Menší skupiny vězňů dělil na dělníky, tzv. „vyčištěnce“, tedy oběti stranických i jiných čistek, a zvláštní kategorii občanů, kteří dobrovolně vystoupili ze strany. Poslední skupinou, kterou ve svém výčtu neuváděl, ale v textu zmiňoval, byli duchovní, zejména pravoslavní. K těmto menším skupinám patřili podle autora ještě „šachtinci“, tedy oběti již zmíněného Šachtinského procesu, ukrajinští nacionalisté, bývalí rudoarmějci, členové politických stran, tzv. „anekdotáři“ – občané odsouzení za protistátní anekdoty a jiní. Zvláštní skupinu tvořili „vězni na zakázku“, tedy specialisté uvěznění pod jakoukoliv záminkou kvůli vnitřním potřebám OGPU, která jich později využívala na jakémsi vnitřním trhu pracovních sil.³²⁸

³²⁸ Tamtéž, s. 21–77.

V pasáži zabývající se různými skupinami uvězněných sovětských občanů autor odkryl částečně také minulost tajné sovětské policie a jejích metod od revoluce až do třicátých let. Na pozadí různých zatýkacích akcí při boji s „nepřáteli sovětského zřízení“ popsal různé druhy zásahů proti civilnímu obyvatelstvu, mučení zatčených, popravy. Po rozdělení jednotlivých skupin vězňů v knize následovalo nastínění života odsouzených v severních táborech OGPU. Autor popsal otřesné životní podmínky již při příjezdu přeplněnými vlaky, dělení vězňů podle způsobilosti do pracovních skupin, životní podmínky na oddělených lesních pracovištích a těžkou práci při těžbě dřeva zejména pro sovětský export, včetně trestů a mučení při nesplnění denní normy vytěženého dřeva na osobu.³²⁹ Následovalo vylíčení obecných životních podmínek vězňů v táborech, ať již byli nasazováni na práci v lese, při stavbě silnic, v rybářském průmyslu nebo jinde, tj. podmínky ubytování, stravovací možnosti, oblečení vězňů, zdravotnická péče, možnosti

³²⁹ Ta činila 35 kmenů na osobu za den. Srov. Kiselov, s. 105–113.

korrespondence, podmínky, za kterých žily v těchto táborech ženy, metody zpřísnění trestů a mučení a v neposlední řadě také podmínky panující v izolačních či spíše likvidačních zařízeních na Solověckých ostrovech a ostrově Kond. Bez zabíhání do širších podrobností nutno říci, že obraz sovětských trestnic líčený Kiselovem byl právě opačný než ten, který se snažila prezentovat sovětská strana.³³⁰

Z hlediska konstrukce ideálního obrazu SSSR je ovšem z nejzajímavějších jedna z posledních pasáží Kiselovovy knihy, která nese název „Solovky v čekistickém zobrazení“. Jedná se o popis příprav jednak na exkurzi běžných občanů ve věznici – ta nebyla nijak výrazná, navštěvníci byli pod stálým dohledem dozorcích orgánů a vězni byli „odklizeni“ mimo navštívené prostory, ale také o popis mnohem důkladnějších příprav na natáčení propagandistického filmu *Solovky* v roce 1928, který měl prezentovat tábory pod správou OGPU v zahraničí. K tomuto účelu bylo dovezeno ošacení pro vězně, v ubytovacích prostorech došlo k

³³⁰ Tamtéž, s. 77–200.

úpravám interiérů, byli inscenováni společné scény vězňů s jinak striktně oddělenými vězeňkyněmi. Film byl dle autora proložen pro vytvoření dojmu pasážemi z divoké přírody Solověckých ostrovů a blízkých míst.³³¹ Po natočení filmu se vše vrátilo do starých kolejí. Poslední část týkající se konstrukce obrazu sovětských trestnic ze strany OGPU popisuje návštěvu spisovatele Maxima Gorkého na Solověckých ostrovech, kterou provázela obdobná opatření.³³²

I přes některé své problematické stránky, jako je dnes těžko ověřitelná skutečná osobní angažovanost autora práce ve fungování sovětského trestního systému, je svědectví N. I. Kiselova dobovým pramenem, který při srovnání se zkoumanými

³³¹ Film „je vytvořen velmi dobře: střídá se v něm mnoho nádherných solověckých partií s jejich dumavými lesy, jezery, s mořem i s jinými surovými krásami severní přírody, ale není v něm nejhlavnějšího: není v něm ostrova Kondu, ani v zemi vyrytých ‚krikušníků‘ (tj. karcerů – pozn. autora)...ani žen oblečených v pytlích...neuvídíte v něm vězňů s useknutými prsty nebo rukama...není v něm slz, krve, velikých muk a smrti, jimiž je skutečný život SLONovských vězňů přeplněn.“, tamtéž, s. 234–235.

³³² Tamtéž, s. 235–240.

meziválečnými rusiky vyvolává otázky týkající se skutečných možností informovanosti tehdejší československé veřejnosti. Problémem tohoto pramene zůstává jeho výjimečnost vzhledem k výše zmíněné (a jistě neúplné) řadě prací, které téma sovětských nápravných zařízení popisovaly odlišně.

Vedle problematiky sovětského vězeňství docházelo v československých meziválečných rusikách samozřejmě také k jisté reflexi politických procesů. Vývoj průběhu veřejných procesů byl pozvolný. Měly kořeny ve formě veřejných soudních líčení, která měla v SSSR určitou tradici. K nim patřila veřejná zpověď obžalovaného, jakási forma osobní sebekritiky, tak hojně uplatňovaná v jiných odvětvích.³³³ Zprvu tak byly vedeny kriminální soudní případy a odsouzení nedostávali vesměs hrdelní tresty.³³⁴ S počátkem vedení prvních politických procesů na prahu třicátých let se to však mělo změnit. Bezprostřední zkušenost s předzvěstí

³³³ Její styl popisuje např. Štern, E. *Kam spěje...*, s. 80–83.

³³⁴ Průběh jednoho takového líčení popisuje Kisch, viz Kisch, E. E. *Caři, popi, bolševici*. Praha 1929, s. 102–108.

velkých politických procesů ve třicátých letech, tzv. „Šachtinským procesem“ se zahraničními inženýry z roku 1928, zaznamenal J. Fučík. V duchu své práce však nenechal čtenáře na pochybách o tom, na čí straně stálo právo, a přejal zcela pohled, který se snažil sovětský režim (nejen) pozorovatelům ze zahraničí vnutit.³³⁵ Postoj ostatních autorů k dalším procesům tak jednoznačně pozitivní nebyl, nicméně procesy byly okrajově zmiňovány. Někteří je hodnotili z pohledu toho, že sovětské zřízení je diktaturou, tudíž se k jeho hodnocení nedají jako měřítko používat demokratické principy.³³⁶

Přístup československé veřejnosti k politickým čistkám a procesům ve třicátých letech nebyl také jednoznačný, probíhala kolem nich ostrá diskuze zejména mezi levicovými intelektuály.³³⁷ Styl sovětského politického procesu se ostatně nezměnil ani po druhé světové válce a tak jej mohla naše veřejnost

³³⁵ Fučík, J. *Vzemi, kde zítra již znamená včera...*, s. 281–322.

³³⁶ Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem.*, Praha 1935, s. 102–104.

³³⁷ Blíže k tomuto tématu viz Pfaff, I. *Česká levice proti Moskvě 1936–1938*. Praha 1993.

sledovat v padesátých letech na mnoha případech poměrně zblízka.

6. Sovětský svaz – ráj pracujících

*zem leží pred nami
plná chleba kovu
my v žilách objavili silu obrov
silu pohádkovú
...
kto zmôže našu silu?
živly skrotíme vladíme ich moc
v rytmus práce
mestá tvoríme
skrotíme sopky
a vlny mora
ak sa nám zachce...*

(Ján Rob Poničan, *Úderníci*)³³⁸

S obrazem první vlády dělníků a rolníků, za kterou se sovětský režim od svého počátku vydával, byl spojen i zájem cizinců o život těchto vrstev na jím ovládaném území a vedle toho i o možné uplatnění na trhu pracovních sil v SSSR. Ruské země byly již od devatenáctého století jednou z destinací pracovní migrace obyvatel střední Evropy. Nemuselo se vždy jednat jenom o nekvalifikované profese, ale též o odborníky. Není tedy divu, že po převzetí moci bolševiky

³³⁸ Václavek, B. (ed.) *SSSR v československé poezii*. Praha 1936, s. 54.

narostl zájem o možné vycestování do sovětského Ruska za prací. Po poválečné krizi začala výroba v SSSR postupně stoupat a tento zájem nabýval zcela logicky na intenzitě na počátku třicátých let v souvislosti se světovou hospodářskou krizí. Během ní docházelo v Sovětském svazu k překotné industrializaci a výstavbě, v některých oborech k nedostatku pracovních sil, proto se mnohým československým občanům zdálo vycestování do SSSR jako určité řešení jejich životní situace.³³⁹

K dotvoření tohoto obrazu působily také bezprostřední dojmy jednotlivých návštěvníků sovětského Ruska. Ve všech pracích té doby zabývajících se Sovětským svazem byla alespoň zmínka o oblasti průmyslu nebo zemědělství. Jak již bylo uvedeno výše, do letného kontaktu se sovětským průmyslem se dostali i návštěvníci samotného centra říše. Sovětský svaz se snažil na tomto poli ukázat to nejlepší. Propagoval sám sebe jako překotně se rozvíjející zemi, která aspirovala na to stát se

³³⁹ Vývoj pracovní migrace je patrný také na dokumentech československého Ministerstva zahraničních věcí. – viz. NA, fond č. 908, MZV–RPA, ka.10, dokumenty týkající se vysílání zahraničních odborníků do Ruska.

nejvíce do deseti let „druhou Amerikou“. Proto byli zahraniční delegace i jedinci prováděni po vlajkových lodích sovětského průmyslu. Mezi ty patřily například již výše zmíněné Putilovské závody v Leningradě, AMO – později Stalinovy automobilové závody v Moskvě, moskevské strojírný Stankozavod, elektrické podniky Elektrozavod, Kaganovičovy závody na výrobu kuličkových ložisek a mnohé další. Mezi další navštěvované průmyslové oblasti mimo samotné centrum patřil Jižní Ural s centry Sverdlovskem a Magnitogorskem, Stalingrad a jeho Traktorstoj. Z těžebních oblastí to byla Doněcká pánev a naftová pole v Baku. Do průmyslové výstavby patřila například stavba přehradního a elektrárenského komplexu Dněprostroj, později po spuštění Dněprogez, vedle toho i možných nových komunikačních spojnic. Moskva se pyšnila stavbou metra.³⁴⁰

Mimo samotných výrobních provozů byl zájem o zázemí dělníků,

³⁴⁰ Srov. např. Fučík, J. *V zemi, kde...*, 1932, s. 113–224, 409–419, Linka, V. *Český dělník...*, s. 26–32, Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem...*, s. 114–124, aj.

tedy o jídelny, ubytovny, sociální instituce jako tovární jesle a školky pro dělnické děti, ošetrovny, kulturní zázemí v podobě dělnických klubů, se kterými byla často spojena publikace vlastního závodního časopisu, vedle toho i knihovna, popřípadě hudební, kinematografické prostory a dělnická sportoviště. Patřily sem i prohlídky ubytovacích prostor pro dělníky. Kladně byla hodnocena možnost bezplatné rekreace dělníků na pobřeží Černého moře (zejména v objektech zabavených bývalým elitám). Vedle toho pak i placená dvojměsíční dovolená pro matky před porodem i po něm. Dělnice s novorozeňaty měly zkrácenou pracovní dobu, po její dobu přestávky vyhrazené k péči o dítě. Mezitím byl potomek svěřen specializovanému kojeneckému ústavu, který byl umístěn ve všech větších podnicích³⁴¹

Zahraničním návštěvníkům nebyly ukazovány jen samotné prostory, mnohým záleželo na vlastním kontaktu se sovětským dělnictvem, který jim byl také zprostředkován. Část návštěvníků byla z těchto setkání nadšena, u dalších se

³⁴¹ Štern, E. *Kam spěje...*, s. 49–66, Majerová, M. *Co jsem viděla...*, s. 293–304, aj..

ukázaly již výše zmíněné komunikační bloky – potíže plynoucí z nepochopení odlišností politických systémů, jiné postavení dělnictva v obou zemích, jiné hodnoty. Problémy v komunikaci měli zejména příslušníci československé nekomunistické levice.³⁴² U některých byly tyto bariéry připisovány na vrub nepodstatným rozdílu obou kultur, a tak v očích československé, zejména levicové veřejnosti zůstával SSSR zemí s perspektivní průmyslovou budoucností.

K tomuto obrazu přispívali též autoři přinášející zprávy o Čechoslovácích, kteří již v Sovětském svazu pracovali. Tím se vracíme k tématu migrace za prací. Někteří návštěvníci se již při své cestě do země setkávali s lidmi, kteří využívali běžné turistické zájezdy ke snazšímu vycestování do SSSR kvůli práci, neboť jim proces udělování výjezdních povolení ze strany

³⁴² Dundr, V., a kol. *Delegace Odborového sdružení československého v Rusku – Zpráva o poměrech hospodářských, zákonodárství a správě Sovětské ruské republiky rad.* Praha 1921, s. 84–134, Klátil, F. *Na chvíli v SSSR.* Praha 1931, s. 18–21, Kopta, J. *Cesta do Moskvy.* Praha 1928, s. 57–68, Cháb, V. *Cesta Sovětským svazem.* Praha 1935, s. 114–118.

československých úřadů přišel zdouhavý nebo z nejrůznějších důvodů neprostopný.³⁴³ Sovětská strana ovšem jevila daleko větší zájem o specialisty než nekvalifikované síly, ačkoliv se snažila navenek vyvolávat dojem, že vítá každého pracujícího s otevřenou náručí. Nicméně pro zahraniční specialisty bylo kromě otevřené náruče připraveno i dostatečné finanční ohodnocení.

V pojmovém okruhu SSSR–Čechoslováci–práce se setkáváme se dvěma tématy. Jedním je práce našich občanů na různých místech Sovětského svazu, na různých pozicích a v různých oborech. Uplatnění našli jak kvalifikovaní dělníci a to od průmyslové po zemědělskou výrobu, tak technická inteligence, ale i kupříkladu hudebníci. Běžní návštěvníci se s těmito pracovníky setkávali, v tomto případě při rozhovorech komunikační bariéry padaly.³⁴⁴ Z obsahu je patrné, že mnoho československých občanů přitahovala ani ne tolik finanční odměna, jako spíše sociální jistoty,

³⁴³ Klátil, F. *Na chvíli v SSSR*. Praha 1931, s. 10–12, dále Pujmanová, M. *Pohled do nové země*. Praha 1932, s. 11–13.

³⁴⁴ Např. Včelička, G. *Dvě města na světě...*, 1935, s. 68–86.

kteří pracujícím sovětský systém sliboval. Jedním z míst setkávání našich občanů byl Klub zahraničních dělníků v Moskvě.

Nejen o něm, ale i o běžných problémech práce našich občanů v Sovětském svazu se zmiňoval ve své sbírce reportáží *Češi stavějí v zemi pětiletok* Jiří Weil. V této knize podal téměř heroický obraz práce československých dělníků v SSSR na nejrůznějších stavbách pětiletky, počínaje moskevským Metrostrojem. Čeští dělníci byli líčeni jako hnací síla mnoha sovětských kolektivů, jejich problémy byly spíše pracovního rázu.³⁴⁵ Nicméně ve stejném roce (1937) Weil publikoval svůj román *Moskva – hranice*, kde vypluly na povrch skutečnosti poněkud jiné. Na příkladu československého specialisty, jeho ženy a kolegy podkryl závoj zastírající řadu problémů, které na zahraniční pracující nebo na zahraniční občany vůbec při delším pobytu v SSSR čekaly. Popis odcizení, problémy komunikační nebo spojené s rozdílností kultur, problémy

³⁴⁵ Weil, J. *Češi stavějí v zemi pětiletok*. Praha 1937, s. 9–29. V podobném duchu se nese reportáž G. Včeličkyo českém úderníkovi V. Maternovi. Viz Včelička, G. *Dvě města na světě*. 1935, s. 68–79.

odpovědnosti při práci v sovětském kolektivu, veřejná sebekritika a prověrky, ubíjející práce v tovární výrobě nebo jen běžné problémy každodenního života, jakými bylo obstarávání materiálního zabezpečení, či určitá nepochopitelnost rituálů sovětského režimu, to všechno podávalo jiný, poněkud realističtější obraz života v Sovětském svazu.³⁴⁶ Není také divu, že toto Weilovo rozčarování vyvolalo v Československu řadu diskuzí, umocněných jednak souběhem politických procesů v Moskvě, dále pak také předchozí diskuzí o knize André Gida *Návrat ze Sovětského svazu*, která do jisté míry taktéž narušila do té doby předávané stereotypy o životě a každodenní realitě v SSSR.

Poněkud specifickým tématem v oblasti práce našich občanů v Sovětském svazu byla dělnická výrobní družstva nebo komuny. Vedle Slovácké komuny, Kladenského hospodářského družstva a komunistického hospodářského

³⁴⁶ Weil, J. *Moskva – hranice*. Družstevní práce, Praha 1937.

družstva Reflektor³⁴⁷ se asi nejproslulejším z nich stalo Interhelpo, které působilo u hlavního města Kirgizstánu³⁴⁸ Frunze (Biškek, jinde Pišpek). Znáмым se toto družstvo stalo jednak svou poměrně pohnutou historií, jednak díky četným reportážním črtám, které o něm byly napsány. Přes několik prací o tomto družstvu zůstává zejména kolem jeho počátků mnoho nejasností. Některé studie si navzájem odporují, kusé jsou, co se týče některých faktů, i publikované vzpomínky členů družstva.

Družstvo vzniklo z popudu Rezoluce o proletářské pomoci IV. kongresu Kominterny z roku 1922. Na základě toho se ustavilo v roce 1924 Interhelpo.³⁴⁹ Ne všichni členové

³⁴⁷ Národní archiv, fond č. 908, Ministerstvo zahraničních věcí – Ruská pomocná akce, karton 13. Vedle toho seznam družstev nabízel i průvodce SSSR. *Průvodce po Svazu sovětských socialistických republik*. Praha 1937, s. 30–34.

³⁴⁸ Používám zde stejně jako autoři pramenů staršího pravopisu, tedy Kirgizie, Kirgizstán, oproti současnému Kyrgyzstán, Kyrgyzie.

³⁴⁹ Huňa, F. *Interhelpo – osada ve stepi*. *Vzpomínky*. Gottwaldov 1967, s. 7–16, Holá, V.; Vicherek, E. *Interhelpo. Vzpomínky na činnost průmyslového družstva československých dělníků v sovětské Kirgizii*. Praha 1975, s. 5 a násl., 188.

Interhelpa se však hlásili ke KSČ. To byl jeden z prvních momentů, který vedl k pozdějším několika rozkolům v družstvu. Na jaře 1925 přijelo na 300 členů tohoto družstva do Pišpeku (Frunze), hlavního města Kirgizské SSR. Ačkoliv původně mělo družstvo osídlit úrodnější oblast dále od tohoto města, transport strojů a dalšího vybavení bez železnice se ukázal jako nemožný, a tak byli členové nuceni usídlit se v nekultivované krajině u Pišpeku. Začátky byly zřejmě opravdu krušné – chybějící infrastruktura, nevyhovující nehygienické ubytování v bývalých vojenských kasárnách, následně vypukla epidemie tyfu, které padly za oběť zejména děti do tří let.³⁵⁰ V okamžiku, kdy se situace začala zlepšovat, zničil dosavadní stavby družstva v roce 1926 požár. Začalo docházet k rozkolům a nesouhlasu s kolektivním hospodařením, a to i po opětovném vybudování provozů družstva. Situace ovšem byla zachráněna přílivem nové krve ve druhém transportu v roce 1926. O rok později dochází k rozkolu, když někteří členové družstva odmítají přijímat kvůli

³⁵⁰ Huňa, F. *Interhelpo – osada ve stepi...*, s. 24-39.

údajnému nedostatku pracovních sil do svých řad občany Sovětského svazu kvůli nízkému vstupnímu vkladu (občané SSSR měli platit 50 rublů, kdežto vklad československých občanů činil 5000 na osobu).³⁵¹

Přes další rozpory, jako byl například spor o charakter družstva, které se z původně smíšeného výrobně-zemědělského změnilo čistě na výrobní, se Interhelpu podařilo přežít a začlenit se do sovětských hospodářských struktur. Bylo na něj právě kvůli četným útrapám při vzniku poukazováno jako na vzorový podnik. K úspěchům patřil například počátek elektrifikace města Frunze, první elektrárna v Kirgizii, první pěstování cukrové řepy v Kirgizii a jiné. Díky tomu bylo Interhelpo navštěvováno i cestovateli z Československa, kteří chtěli spatřit výdobytky našich občanů na vlastní oči. Interhelpo tak navštívil v roce 1930 při své cestě Julius Fučík, o rok později spisovatel Peter Jilemnický, který již však měl s družstvem letmou předchozí zkušenost z roku 1926, později pak i Jiří Weil v roce 1935.

³⁵¹ Weil, J. *Češi stavějí v zemi pětiletok*. Praha 1937, 73–74.

Vzhledem k úspěchům družstva hodnotili tito autoři předchozí situaci v něm poměrně jednoznačně. Ti, kteří družstvo z nejrůznějších příčin opustili, byli hodnoceni negativně. Z Interhelpa se postupem času stala ikona nejen sovětského, ale zejména československého komunistického proletariátu. „Osada ve stepi“, kterou její členové vybudovali sami, bez cizí pomoci, jako pomoc Sovětskému svazu. Že tomu tak vždy nebylo, ukazují materiály československé Meziministerské komise pro úvěrovou akci ve prospěch čsl. kolonistů v Rusku o půjčkách komunistickým družstvům v Rusku, mj. i Interhelpu.³⁵² O těchto úvěrech až na výjimky většina autorů taktně mlčela.

Na příkladu dělnického družstva Interhelpo jsou patrné nejčastější problémy, se kterými se

³⁵² Národní archiv (NA), fond č. 908, Ministerstvo zahraničních věcí – Ruská pomocná akce 1920–1939, ka 13, Pamětní spis meziministerské komise pro úvěrovou akci ve prospěch čsl. kolonistů v Rusku, autor ing. Jan Rixy – Ve spisu se tvrdí, že Interhelpu byl poskytnut úvěr ve výši 833 959 Kč na nákup parního mlýna, který poté po dovezení do Kirgizstánu nebyl ani vybalen a musel být jako majetek čsl. vlády prodán, aby byl úvěr alespoň částečně uhrazen.

naši občané mohli při cestách za prací setkat. Vedle odlišných a mnohdy neočekávaných přírodních podmínek to byly především kulturní a politické odlišnosti, velmi často pak propastný rozdíl mezi snem a realitou, mezi očekávaným a skutečným. K určitému rozčarování tak vedly zejména nerealistické konstrukce Sovětského svazu v meziválečném Československu, které skutečný stav věcí zakrývaly.

7. Obraz Sovětského svazu v předvečer druhé světové války

...

*Na východě nám pevnost železná
vrostla, tyčí se, mocná, vítězná.*

*Největší maják nad ní a světem
zjevuje cíl náš otcům i dětem.*

Největší zvon tu duní a zní:

Sověty-sbratření! Sověty-sbratření!

*Necht' v bouři svět se svíjí den ze dne,
jen zbabělec váhá, krčí se, bledne.*

*Zahání nevěru, úzkost a ston
Lenin-maják, Lenin-zvon ...*

(S. K. Neumann, *Náš zpěv*)³⁵³

Vnímání Sovětského svazu v meziválečném Československu nebylo jednoznačné a po celé období mezi světovými válkami procházelo určitým vývojem – od poválečného obrazu Ruska zmítaného občanskou válkou a hladomory, přes relativní konsolidaci během éry NEPu až po bouřlivou industrializaci, modernizaci (a kolektivizaci) let třicátých. V polovině třicátých let po podpisu spojeneckých smluv se zlepšil i obraz Sovětského svazu v očích československé veřejnosti. Začal být vnímán jako strategický spojenec, se kterým je nutné přes některé rozdíly hledat způsob společného soužití.

V této chvíli, kdy velká část zejména levicové inteligence vnímala Sovětský svaz vcelku pozitivně a

³⁵³ Václavěk, B. (ed.) *SSSR v československé poezii*. Praha 1936, s. 83–84.

když, tak jen s malými nedostatky, zapůsobila jako blesk z čistého nebe kniha Andrého Gidea *Návrat ze Sovětského svazu*. Ta vyvolala řadu emocí a rozpoutala diskuzi jak o autorovi samotném, tak tématech, která jeho kniha nabízela. Gide navštívil s delegací západních spisovatelů a novinářů Sovětský svaz v roce 1936. 20.června se zúčastnil pohřbu Maxima Gorkého v Moskvě, kde pronesl i slavnostní řeč. Pak následovala cesta po SSSR. Ve své knize v odkazu na místa, která navštívili, zmiňuje Gide Leningrad, Moskvu, Ukrajinu, Gruzii, Abcházii, Kachetii a Krym. Po cestě všichni členové skupiny získávali informace jak debatami s okolím, tak na vlastní pěst z tisku a podobně. Gide tvrdil, že ho zajímaly zejména otázky sociální. Vedle toho ale nabídl dosud nezvyklý obraz SSSR. Nedostatkové zboží a fronty na něj, nízká kvalita potravin, ruský dělník prý byl šťastný díky kombinaci naděje, víry a nevědomosti.³⁵⁴ Další nedostatky shledával v tom, že dělníci nadhodnocují objem práce, aby mohli tvrdit, že splnili plán o x procent

³⁵⁴ Gide, A. *Návrat ze Sovětského svazu*. Praha 1936, str. 26.

více.³⁵⁵ Kritizoval i sebestřednost obyvatel Sovětského svazu, danou nízkou informovaností o událostech v zahraničí.

Delegace také s nevolí zjistila, že nástěnné noviny vůbec neinformovaly o v té době aktuálních událostech ve Španělsku, že nebyla okamžitě organizována pomoc na podporu vlády.³⁵⁶ V dalších pasážích negativně hodnotil i kult osobnosti, diktaturu jediné osoby, cenzuru v umění, protináboženský boj a také věčné téma meziválečného SSSR – bezprizorné děti. Dopad Gideovy kritiky se alespoň snažil otupit Bohumil Mathesius, když v doslovu k Gidově dílu namítl, že individualistický idealista nemůže pochopit rodící se materialistický

³⁵⁵ Na tomto místě kritizoval sovětskou propagační akci, která měla zvýšit pracovní tempo, tzv. stachanovské hnutí, nazvané podle horníka Alexeje Grigorjeviče Stachanova. Ten v roce 1935 překročil stanovený plán o 1300 % a byl vydáván za vzor pro ostatní pracující. Nicméně již ve své době byl jeho výkon zpochybňován a připisován nízkým normám a produktivitě práce. – K tématu např. Malia, M. *Sovětská tragédie. Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917–1991*. Praha 2004, s. 212, či Fitzpatrick, S. *Everyday Stalinism*. NY 1999, p. 71 a násl.

³⁵⁶ Gide, A. *Návrat ze Sovětského svazu*. Praha 1936, str. 36.

kolektiv, ale semínko sváru a pochybností už bylo zaseto.

V této době však již docházelo ke sporům mezi intelektuály, kteří o sovětské realitě pochybovali, a těmi ortodoxními, kteří svůj názor nehodlali měnit. Zároveň s tím probíhala debata o tom, co je pravé „levicové umění“, ve spojitosti se stalinskou kampaní proti „formalismu a pseudonovátorství“, kdy bylo umlčeno několik předních sovětských umělců.³⁵⁷ S. K. Neumann vydal v roce 1937 v opozici proti knize *Návrat ze Sovětského svazu* práci *Anti-Gide neboli optimismus bez pověr a iluzí*. V něm zaútočil nevybíravými invektivami nejen na francouzského autora, ale i na české levicové intelektuály, jako např. Karla Teigeho a Závěše Kalandru, kteří nezastávali stejně extrémní názory jako Neumann.³⁵⁸ Nutno dodat, že

³⁵⁷ Jednalo se například o divadelní režiséry Mejercholda a Tajrova, spisovatele Babela a Mandelštama, cenzuru malířů v Treťjakovské galerii a další kroky. – Srov. Pfaff, I. *Česká levice proti Moskvě 1936–1938*. Praha 1993, s.87 a násl.

³⁵⁸ Neumann, S. K. *Anti-Gide neboli optimismus bez pověr a iluzí*. Praha 1950, s. 13, 17–19, 22–24, 38, 65–70, 102. Neumannův slovník byl opravdu zarážející, nicméně předznamenal výrazové prostředky let padesátých (např.

nenapadl jenom obecné kritiky sovětského zřízení, ale také odpůrce cenzury a jiných autoritativních postupů v sovětské kultuře.³⁵⁹ Nejzuřivějším obráncem Sovětského svazu se tak stal jedinec, který nikdy předtím tuto zemi nenavštívil. Na případu S. K. Neumanna je tedy možné pozorovat znaky konstrukce obrazu SSSR vytvořeného čistě působením sovětské propagandy bez kontaktu s realitou. Nicméně S. K. Neumann nebyl jediný, kdo odmítl jakoukoliv diskuzi o obsahu Gideovy knihy. Jak vzpomíná Eduard Goldstücker, KSČ prý prohlásila Gideovu knížku za pomluvu a mnozí levicovní intelektuálové ji tak vůbec nečetli.³⁶⁰

V roce 1937 pak vyšel doplněk k původnímu Gideovu dílu pod názvem *Retuše k mému návratu ze*

výrazy inteligentčici, vztekli psi velkokapitálu, žraloci nadhodnoty apod.).

³⁵⁹ S. K. Neumann „...napadl nejen Gidea, ale i české literáty, kteří kritikou třeba i dílčích jevů – jako bylo uzavření Mejercholdova divadla nebo vyřazení avantgardních obrazů ze sovětských galerií – „hanobili“ Sovětský svaz a tím podle Neumanna věc komunismu, míru a pokroku.“- Lehár, J. a kol., *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 1998, str. 668.

³⁶⁰ E. Goldstücker, *Vzpomínky (1913–1945)*. Praha 2003, str. 98.

Sovětského svazu, který již tolik emocí nevzbudil, ačkoliv byl v některých směrech ještě kritičtější. Ve stejném roce však diskuzi vzbudil již výše zmíněný román Jiřího Weila *Moskva–hranice*. Ačkoliv méně kritický, vyvolal podobnou vlnu bouřlivých diskuzí.

Kompaktní obraz Sovětského svazu tak začal dostávat v předvečer druhé světové války povážlivé trhliny, umocněné k tomu dříve částečně pomíjenými politickými procesy. Předválečné spory okolo událostí v Sovětském svazu vyústily v hluboký rozkol mezi českými intelektuály. Pozdější protest proti moskevskému procesu podepsali v dubnu 1938 například Karel Teige, E. F. Burian, František Halas, Závaš Kalandra, Jaroslav Seifert, Jindřich Štyrský, Toyen, Jaroslav Ježek, Václav Černý, J. L. Fischer a další.³⁶¹ Druhá světová válka tak zastihla českou levici

³⁶¹ J. Lehár a kol., *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha 1998, str. 668. Problematikou procesů se zabývají ve svých pracích Ivan Pfařf a Ladislav Cabada. – Pfařf, I. *Česká levice proti Moskvě 1936–1938*. Praha 1993 a Cabada, L. *Intelektuálové a idea komunismu v českých zemích 1900–1939*. Praha 2000.

hluboce rozpolcenou, co se týká postoje k Sovětskému svazu. Na jedné straně byl SSSR vnímán stále jako spojenec, v posledních okamžicích dokonce jediný, vedle toho se však stále více začala ukazovat odvrácená tvář stalinizmu.

Na utváření obrazu sovětského Ruska v meziválečném Československu měla vliv celá řada faktorů. Vedle těch vnitřních, jako byly postoje ruské emigrace, bývalých příslušníků čs. legií a činnost celé řady československých organizací zabývajících se sovětskou problematikou, to byl zejména vliv státem řízené sovětské propagandy. Její témata se odrážela i v reportážních a cestopisných pracích československých občanů, kteří získali se Sovětským svazem určitou osobní zkušenost.

Sovětská meziválečná propaganda využívala při svém působení všech dostupných prostředků, ať již se jednalo o práci s textem či obrazem. Zejména v oblasti vizuální propagandy se uplatnily nové postupy sovětské umělecké avantgardy, pomocí kterých bylo možné vytvořit v mnoha ohledech nereálný obraz sovětské skutečnosti či přinejmenším určitým způsobem realitu přikrášlit. Mechanizmy pozměňující realitu obdobně jako fotomontáž se uplatnily i při konstrukci obrazu SSSR v očích jeho zahraničních návštěvníků.

8. Závěr

Sovětská propaganda tak vytvářela obraz Sovětského svazu v zahraničí nejen vlastními prostředky, ale pokoušela se o jeho legitimizaci také snahou o pozitivní svědectví ze strany cizích státních příslušníků, kteří zemi navštívili.

V případě československých občanů se tedy jednalo o zkušenost se zkreslenou skutečností, kterou jim nabízely sovětské orgány zejména prostřednictvím institucí zabývajících se pobytem cizinců na území SSSR, v jejichž rámci se zahraniční návštěvníci většinou pohybovali. V prvních letech bolševické vlády nebyla problematika cest cizinců podřízena specifické organizaci, po svém ustavení tuto oblast převzaly pod patronaci zejména VOKS – Všesvazová společnost pro kulturní styky se zahraničím a sovětská státní cestovní kancelář Intourist. VOKS se zprvu zabývala zejména cestovateli z řad zahraničních kulturních a společenských elit. Cestovní kancelář Intourist umožňovala návštěvu Sovětského svazu vedle specializovaných delegací i široké zahraniční veřejnosti.

Okruh „poznaného“ a „poznatelného“ byl limitován jak

nabídkou výše zmíněných institucí, tak i dalšími vnitřními kontrolními mechanismy sovětské moci. Pohyb byl omezen na specifické oblasti centra Sovětského svazu s důrazem na dvě metropole (Moskvu a Leningrad), s minimálními přesahy na sovětskou periferii.

V rámci tohoto omezení nabízel sovětský režim zahraničním návštěvníkům vlastní obraz SSSR. Snažil se o to, aby se země navenek prezentovala pouze svými úspěchy, a tím vznikla neporušená představa Sovětského svazu jako moderní a perspektivní industriální velmoci. Do tohoto obrazu patřily vedle gigantických stavebních projektů či vzorových výrobních provozů i výstavné státní instituce věnované sovětskému pracujícímu lidu. Zakrývání dílčích neúspěchů a přikrášlování reality bylo na tak vysoké úrovni, že si cestovatelé často neuvědomovali skutečný stav věcí. Toto pozměňování skutečnosti patřilo sice určitým způsobem k ruským tradicím, nicméně bolševický režim dovedl v určitých oblastech fenomén „potěmkinovských vesnic“ k dokonalosti.

Vedle toho byla snaha prezentovat navenek sovětskou brannou moc jako sílu, která je s pomocí lidu schopna za každou cenu výdobytky bolševického zřízení ubránit. S tím souvisel i obraz vnitřní bezpečnosti a stability sovětské společnosti. Při návštěvách vzorových vězeňských zařízení bolševický režim demonstroval, že v jeho zemi reálná opozice s výjimkou té historické neexistuje. Vnitřní bezpečnost tedy v jeho podání narušovaly zejména kriminální živly, u kterých však nabízel možnost nenásilné převýchovy. Skutečná povaha sovětského trestního systému tak zůstávala před návštěvníky ukrytá.

Sovětský stát důsledně vytvářel obraz sebe sama jako jisté avantgardy společenského a politického vývoje. V mnoha aspektech tak byl naší veřejností i chápán. Zejména levicově orientovaná část československé společnosti k němu v prvních letech vývoje vzhlížela v mnoha směrech téměř nekriticky. K tomu přispívaly i částečně nevědomé konstrukce sovětské reality ze strany jeho návštěvníků, kteří často považovali jimi zaznamenané skutečnosti za reprezentativní pro celou zemi. V

polovině třicátých let, kdy se začaly projevovat první problémy spojené s vnímáním SSSR, byly tyto diskuze pozastaveny změnou v přístupu k Sovětskému svazu jako strategickému spojenci. Zjevné trhliny tak začal kompaktní obraz SSSR dostávat až ve druhé polovině třicátých let v souvislosti s celosvětovou diskuzí kolem politických procesů a jiných kontroverzních postupů stalinského režimu.

Zůstává ovšem otázkou, do jaké míry ovlivnily spory skupinky intelektuálů celkový obraz Sovětského svazu v očích širší československé veřejnosti. Ten byl vytvořen na poměrně pevném základě, kterým neotřásly ani bouřlivé debaty zabývající se etikou poprav několika bývalých bolševických elit. O velkém teroru, který v té době ovlivnil životy mnoha sovětských občanů, neměla naše veřejnost dostatečné informace. Osobní zkušenosti s odvrácenou stranou sovětské reality československé občany teprve čekaly. Negativní zážitky této skupiny našeho obyvatelstva zakryly po válce vděk a radost ostatních z osvobození Československa.

9. Použité prameny a literatura

Archivní fondy:

Národní archiv (NA):

- fond č. 908, Ministerstvo zahraničních věcí – Ruská pomocná akce, ka. 10, 11, 12, 13, 48.
- fond č. 902, Cenzurní sbor kinematografický při MV, Praha, knihy 19, 20.
- fond č. 874, 1420, 1420/2, Ilegální a zabavené komunistické tiskoviny 1931–1940, díl II., Soupis k sign. p 87/33 z fondu Presidium policejního ředitelství, ka. 1234, 1241, 1250.

Periodika:

Časopis lékařů českých, roč. 76 (1937).

Pestré květy (příloha *Práva lidu*), roč. 1 (1928–1929), roč. 2 (1929–1930).

Rozsevačka, roč. 1–3 (1926–1929).

SSSR na strojke, USSR im Bau, USSR under Contruction, URSS en construction. Moskva: GIZ, OGIZ, Iskusstvo, 1930–1938 (1949).

Vesmír, roč. 15 (1936–1937), roč. 16 (1937–1938).

**Turistické průvodce a
propagační materiály
cestovních kanceláří:**

Mit Intourist in die Sowjetunion.
Příručka Intouristu – Travemy,
příručka k cestování do SSSR.
Praha: Intourist – Travema,
1932.

NELSON, J. N., (ed.) *Moscow.*
Past, present and future.
Moskva: Vneshtorgizdat, 1934.

SSSR. Průvodce po Svazu
sovětských socialistických
republik. Praha: Česká grafická
unie, 1937.

**Meziválečná (a poválečná)
rusika:**

AUSOBSKÝ, B. *Současné Rusko.*
Praha: Melantrich, 1920.

DUNDR, V., a kol. *Delegace*
Odborového sdružení
československého v Rusku –
Zpráva o poměrech
hospodářských, zákonodárství a
správě Sovětové ruské republiky
rad. Praha: Nákl. Odborového
sdružení československého v
Praze, 1921.

FIERLINGER, Z. *Sovětské Rusko*
na nové dráze. Ústřední dělnické
knihkupectví a nakladatelství
(Ant. Svěcený), Praha 1932.

FUČÍK, J. *Vzemi, kde zítra již*
znamená včera. Praha: Karel
Borecký, 1932.

FUČÍK, J. *Vzemi, kde zítra již*
znamená včera. Praha: Svoboda,
1947.

FUČÍK, J. *O středněj Azii.*
Taškent: Gosudarstvennoje
izdatelstvo chudožestvennoj
liťeratury UzSSR, 1960.

GIDE, A. *Návrat ze Sovětského*
svazu. Praha: Družstevní práce,
1936.

GIDE, A. *Retuše k mému návratu*
ze Sovětského svazu. Praha:
Julius Albert, 1937.

HOFFMEISTER, A. *Povrch*
pětiletky. Praha: Sfinx, 1931.

HOFFMEISTER, A. *Trojcestí.*
Praha: Čs. spisovatel, 1958.

CHÁB, V. *Cesta Sovětským*
svazem. Praha: Svaz národního
osvobození, 1935.

JABŮRKOVÁ, J.; ŠVÁBOVÁ,
M. *Nikde nelze radostněji žít. Ke*
20. výročí SSSR. Praha:
nákladem časopisu Rozséváčka,
1937.

- JILEMNICKÝ, P. *Dva roky v zemi sovětů*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953.
- JILEMNICKÝ, P. *Kompas v nás*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960.
- KISCH, E. E. *Caři, popi, bolševici*. Praha: Pokrok, 1929.
- KISELOV (GROMOV), N. I. *Tábory smrti v SSSR*. Praha: Vl. nákladem, 1933.
- KLÁTIL, F. *Na chvíli v SSSR*. Praha: Mladé proudy, 1931.
- KOLSKÝ, J., (ed.) *Co viděla dělnická delegace v sovětském Rusku, Zpráva československé dělnické delegace o zájezdu do SSSR od 1. října do 12. listopadu 1925*, Praha: Nakladatelství Celostátního dělnického výboru, 1926.
- KOPTA, J. *Cesta do Moskvy*. Praha: Čin, 1928.
- KRATOCHVÍL, J. *Cesta revoluce*. Praha: Čin, Praha 1928.
- KUBKA, F. *Menschen der Sowjetunion*. Praha: Orbis Verlag, 1936.
- LINKA, V. *Český dělník v zemi pětiletky*. Praha: Karel Borecký, 1931.
- MÁDLE, J. *Orientem Sovětů. Cestopis katolického kněze komunistickým SSSR*. Nový Bydžov: Katolické spolky, 1936.
- MAJEROVÁ, M. *Den po revoluci. Co jsem viděla v SSSR*. Praha: Komunistické knihkupectví a nakladatelství, 1925.
- MACH, J., (ed.) *10 let diktatury proletariátu 1917–1927*. Praha: Komunistické nakladatelství a knihkupectví, 1927.
- MATHESIUS, B., a kol. *SSSR, úvahy, kritiky, poznámky*. Praha: Čin, 1926.
- MELNIKOVÁ-PAPOUŠKOVÁ, N. *Rusko zblízka i z dálky*. Praha: Svaz národního osvobození, 1929.
- NEČAS, J. *Skutečná pravda o sovětském Rusku*. Praha: Josef Vetešník, Praha 1920.
- NEJEDLÝ, Z.; PROCHÁZKA, V.; ŠMERAL, B., a kol., (eds.) *SSSR, monografie. Sovětský svaz – hospodářství*. Praha: Pavel Prokop, 1935.

- NEJEDLÝ, Z.; PROCHÁZKA, V.; ŠMERAL, B., a kol., (eds.) *SSSR, monografie. Sovětský svaz – organizace práce.* Praha: Pavel Prokop, 1936.
- NEJEDLÝ, Z.; PROCHÁZKA, V., ŠMERAL, B., a kol., (eds.) *SSSR, monografie. Sovětský svaz – šestina světa.* Praha: Pavel Prokop, 1938.
- NEJEDLÝ, Z.; PROCHÁZKA, V., ŠMERAL, B., a kol., (eds.) *SSSR, monografie. Sovětský svaz – umění.* Praha: Pavel Prokop, Praha 1935–1936.
- NEZVAL, V. *Neviditelná Moskva.* Praha: Fr. Borový, 1935.
- NOVÁK, V. *Momentky z cesty po SSSR.* Brno: nakl. Moravský legionář, 1937.
- OLBRACHT, I. *Obrazy ze soudobého Ruska.* Praha: Fr. Borový, 1920.
- PALCOVSKÝ, B. *Za sovětskou civilizací.* Praha: Orbis, 1936.
- PAPOUŠEK, J. *Je Československo výpadní branou bolševismu? Československo, SSSR a Německo.* Praha: Svaz národního osvobození, 1936.
- PAPOUŠEK, J. *Masaryk a naše revoluční hnutí v Rusku.* Praha: Svaz národního osvobození, Praha 1925.
- PAPOUŠEK, J. *Rusko a československé legie v letech 1914–1918.* Praha: Slovanský ústav, 1932.
- PLOJHAR, J. *K břehům Tichého oceánu.* Praha: Nakl. lid. dem., 1957.
- PUJMANOVÁ, M. *Pohled do nové země.* Praha: Levá fronta, 1932.
- SAVICKIJ, P. N. *Šestina světa.* Praha: Melantrich, 1933.
- SLAVÍK, J. *Co jsem viděl v sovětském Rusku.* Praha: Svaz národního osvobození, 1926.
- SLAVÍK, J. *Po druhé v sovětském Rusku.* Praha: Svaz národního osvobození, 1927.
- ŠMERAL, B. *Pravda o sovětovém Rusku. Denní záznamy z cesty do proletářské říše.* Praha: Ústřední dělnické nakladatelství, 1920.
- ŠROM, J. E. *V říši Stalinově.* Praha: Melantrich, 1929.
- ŠTERN, E. *Kam spěje SSSR?* Praha: nákladem Svazu národního osvobození, 1935.

TILLE, V. *Moskva v listopadu*. Praha: Aventinum, 1929.

VAJTAUER, E. *Revoluce a diktatura proletariátu*. Praha: Fr. Borový, 1920.

VELEMÍNSKÝ, K. *Rusko včera a dnes*. Praha: Václav Petr, 1929.

VČELIČKA, G. *Dvě města na světě*. Praha: Karel Borecký, 1935.

VRBENSKÝ, B., (ed.) *Nejdemokratičtější ústava světa*. Praha: Svaz přátel SSSR, nakl. Pavel Prokop, 1936.

WEIL, J. *Češi stavějí v zemi pětiletok*. Praha: Družstevní práce, 1937.

WEIL, J. *Dřevěná lžíce*. Praha: Mladá fronta, 1992.

WEIL, J. *Moskva – hranice*. Praha: Družstevní Práce, 1937.

WEISKOPF, F. C. *Do XXI. století přestoupit*. Praha: Odeon, 1928.

Memoárová literatura:

GOLDSTÜCKER, E. *Vzpomínky (1913–1945)*. Praha: G plus G, 2003.

HÁJEK, J. *Paměti*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1997.

HOLÁ, V.; VICHEREK, E. *Interhelpo. Vzpomínky na činnost Průmyslového družstva československých dělníků v sovětské Kirgizii*. Praha: ÚV SČSP, Lidové nakladatelství, 1975.

HUŇA, F. *Interhelpo – osada ve stepi. Vzpomínky*. Gottwaldov: Oblastní muzeum jihovýchodní Moravy, 1967.

MORAVEC, F. *Špion, jemuž nevěřili*. Praha: Academia, 2002.

REIMAN, P. *Ve dvacátých letech. Vzpomínky*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1966.

ŠTĚTKA, J. *Obžalován z velezrady*. Praha: Mladá fronta, 1961.

Bibliografie:

BĚHOUNEK, V.; RIESS, J. *Sovětský svaz v písemnictví Československa*. Praha: Společnost pro kulturní a hospodářské styky se SSSR, 1936.

BOUČEK, J. *Jan Slavík (1885–1978). Bibliografie*. Praha: NKP – Slovanská knihovna, 1994.

KUDĚLKA, M.; ŠIMEČEK, Z., a kol. *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760*. Praha: SPN, 1972.

VÁVRA, J. *Sovětský svaz v písemnictví Československa 1936–1941*. Praha: Svět sovětů, 1967.

Odborná literatura:

Avantgarda: vztah české a ruské avantgardy. Praha: Slovanská knihovna, 2002.

BOUČEK, J. *Jan Slavík – Příběh zakázaného historika*. Praha: H&H, 2002.

BŘACH, R. *Československo a Evropa v polovině dvacátých let*. Praha-Litomyšl: Paseka, 1996.

CABADA, L. *Intelektuálové a idea komunismu v českých zemích 1900–1939*. Praha: Institut pro středoevropskou politiku a kulturu, Praha 2000.

DOUBEK, V. *Česká politika a Rusko (1848–1918)*. Praha: Academia, 2004.

DULLINOVÁ, S. *Stalinovi diplomaté v Evropě 1930–1939*. Praha: Themis, 2004.

FIDLER, J. *Za víru, vládce a vlast. Ruští a sovětsí maršálové*. Brno: Jota, 2005.

FIGES, O. *Lidská tragédie – Ruská revoluce 1891–1924*. Praha – Plzeň: Beta–Dobrovský, 2000.

FIGES, O. *Natašin tanec. Kulturní historie Ruska*. Praha – Plzeň: Beta–Dobrovský, 2004.

FITZPATRICK, S. *Everyday Stalinism*. New York: Oxford University Press, 1999.

GLANC, T.; KLEŇHOVÁ, J. *Lexikon ruských avantgard 20. století*. Praha: Libri, 2005.

GROMOV, JE. *Stalin. Vlast' i iskusstvo*. Moskva: Izdatelstvo Respublika, 1998.

HOLÁ, V. *Jan Šverma 1901–1944*. Praha: Svoboda, 1985.

HOSKING, G. *The First Socialist Society*. Cambridge – Massachusetts: Harvard University Press, 1996.

JANDA, V. *Vila Tereza*. Praha: Vydavatelství ÚV KSČ, Rudé právo, 1988.

KALVODA, J. *Role Československa v sovětské strategii*. Kladno: Dílo, 1999.

KÁRNÍK, Z. *České země v éře První republiky (1918–1939)*. Díl

- 1., 2., 3., Praha: Libri, 2001, 2001, 2003.
- KÁRNÍK, Z.; KOPEČEK, M., (eds.) *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek II.*, Praha: Dokořán, 2004.
- LEHÁR, J.; STICH, A.; JANÁČKOVÁ, J.; HOLÝ, J. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Lidové noviny, 1998.
- LINHART, L. *Malá abeceda filmu*. Praha: Dobrá četba, sv. 66, 1930.
- LITERA, B., a kol. *Formování stalinského mocenského systému. K problému tzv. sebedestrukce bolševiků 1928–1939*. Praha: HÚ AV ČR, 2003.
- LITERA, B.; VORÁČEK, E.; WANNER, J. *Armáda jako nástroj státní integrace SSSR (1923–1941)*. Historický ústav, Praha 1997.
- LOMÍČEK, J. *Utváření obrazu sovětského Ruska v meziválečném Československu*. (Bakalářská práce), FF UK, Praha 2006.
- LUKEŠ, I. *Československo mezi Stalinem a Hitlerem*. Praha: Prostor, 1999.
- MACHARÁČKOVÁ, M., (ed.) *Jiří Kroha (1893–1974), architekt, malíř, designér, teoretik v proměnách umění 20. století*. Brno: Muzeum města Brna, 2007.
- MAREK, P. *Ivan Sekanina (1900–1940). Nové město na Moravě: Horácké muzeum*, 2000.
- MALIA, M. *Sovětská tragédie. Dějiny socialismu v Rusku v letech 1917–1991*. Praha: Argo, 2004.
- MOCNÁ, D.; PETERKA, J., a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004.
- MOYNAHAN, B. *Rusko 20. století. Dějiny slovem i obrazem*. Praha: Svoboda, 1995.
- NECHVÁTAL, M. *15.5. 1921. Založení KSC*. Praha: Havran, 2002.
- NOVÝ, O. *Česká architektonická avantgarda*. Praha: Prostor 1998.
- OLIVOVÁ, V. *Československo v rozrušené Evropě*. Praha: Melantrich, 1968.
- OLIVOVÁ, V. *Dějiny první republiky*. Praha: Karolinum, 2000.
- OLIVOVÁ, V. *Manipulace s dějinami První republiky*. Praha: SEB, 1999.

- PFÄFF, I. *Česká levice proti Moskvě 1936-1938*. Praha: Naše vojsko, 1993.
- PIPES, R. *Dějiny ruské revoluce*. Praha: Argo, Praha 1998.
- ROTHER, H., (ed.) *Deutsche in Russland*. Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 1996.
- RUPNIK, J. *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha: Academia, 2002.
- SAK, R. *Anabáze. Drama československých legionářů v Rusku /1914-1920/*. Jinočany: H&H, 1996.
- SAVICKÝ, I. *Osudová setkání, Češi v Rusku a Rusové v Čechách 1918-1938*. Praha: Academia, 1999.
- SEDLÁČEK, J.; VÁVRA, J. *Pro zemi milovanou – Z bojů o československo-sovětské přátelství*. Praha: Svět sovětů, 1960.
- SERVICE, R. *Lenin*. Praha: Argo, 2002.
- SOYFER, V. *Rudá biologie. Pseudověda v SSSR*. Brno: Stilus, 2005.
- STRNADEL, J., a kol. *Příspěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků.*, díl 2., Praha: Lidové nakladatelství, 1969.
- STRNADEL, J., a kol. *Příspěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků.*, díl 3., Praha: Lidové nakladatelství, 1976.
- ŠVANKMAJER, M., a kol. *Dějiny Ruska*. Praha: Lidové noviny, 1995.
- TEIGE, K.; KROHA, J. *Avantgardní architektura*. Praha: Československý spisovatel, 1969.
- TEJCHMANOVÁ, S. *Rusko v Československu (Bílá emigrace v ČSR 1917-1939)*. Jinočany: H&H, 1993.
- TOMEŠ, J. *Český biografický slovník XX. století*. Praha: Paseka, 1999.
- TUCKER, R. C. *Stalin jako revolucionář 1879-1929*. Praha: BBart, 2003.
- TUCKER, R. C. *Stalin na vrcholu moci – Revoluce shora 1928-41*. Praha: BBart, 2000.
- VLČEK, R. *Ruský panslavismus – realita a fikce*. Praha: HÚ AV ČR, 2002.

Články v odborném tisku:

PFAFF, I. Ohlas stalinské kampaně proti „formalismu“ v české levicové kultuře 1936–1938. In *Slovanský přehled*, 3/2002, s. 387–414.

STERN, L. The All-Union Society for Cultural Relations with Foreign Countries and French Intellectuals, 1925–1929. In *Australian Journal of Politics and History*, Vol. 45, No. 1, 1999, pp. 99–109.

Ostatní použitá literatura:

BENEŠ, E.; MASARYK, T. G. *Otevřít Rusko Evropě – dvě stati o ruské otázce v roce 1922*. Praha: H&H, 1992.

JABŮRKOVÁ, J. *Evička v zemi divů*. Praha: SNDK, 1950.

MASARYK, T. G. *Světová revoluce*. Praha: Čin, 1938.

NEJEDLÝ, Z., (ed.) *Československo Sovětskému svazu k 20. výročí. Sborník projevů*. Praha: Společnost pro kulturní a hospodářské styky se SSSR, 1937.

NEUMANN, S. K. *Anti-Gide neboli optimismus bez pověr a*

iluzí. Praha: Družstevní práce, 1950.

SOLŽENICYN, A. *Souostroví Gulag I, II, III*. Praha: OK centrum, 1990.

ŠTOLL, L. *Z bojů na levé frontě*. Praha: Svoboda, 1977.

VÁCLAVEK, B. (ed.) *SSSR v československé poezii*. Praha: Lidová kultura, 1936.

VČELIČKA, G. *Dvě města na světě*. Praha: Mír, 1950.

Internetové odkazy:

www.kackad.com

www.lib.utexas.edu/maps

www.plakaty.ru

www.schicklerart.com

www.sovietphotographers.com

Obrazová příloha

ABSTRACT

There were several outer aspects influencing the image of Soviet Russia in Czechoslovakia between World Wars. On the one hand it was Soviet propaganda using all possible means at that time to create abroad a positive

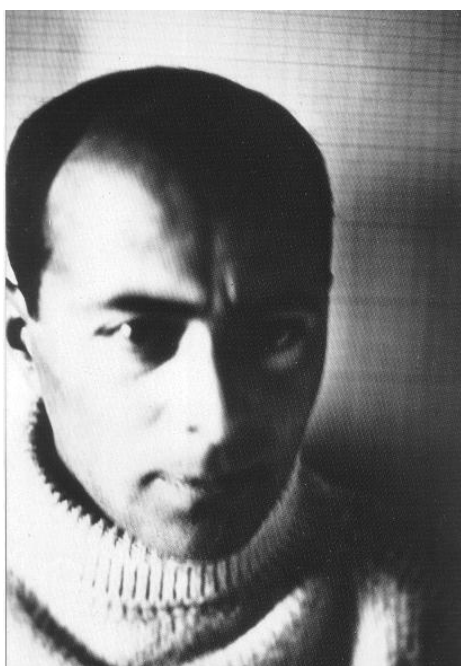
image of SSSR. On the other hand, there were various control mechanisms and institutions monitoring foreigners in the Soviet territory. It was VOKS (The All-Union Society for Cultural Relations with Foreign Countries) and the Soviet state travel agency Intourist, to name the most significant of them. The amount of places the visitors were able to visit was limited, just as the available information and that is why the reality shown in their literary works was distorted. The writers who tried to present an objective description of the situation in the Soviet Union were often dependent on theoretical information without the possibility to verify their theories in practice. A significant number of left-wing intellectuals considered the dictatorship of the proletariat to be a political vanguard. They stucked to these beliefs because they did not have any opportunity to discover the real consequences of Bolshevik government on the people in the Soviet Union.

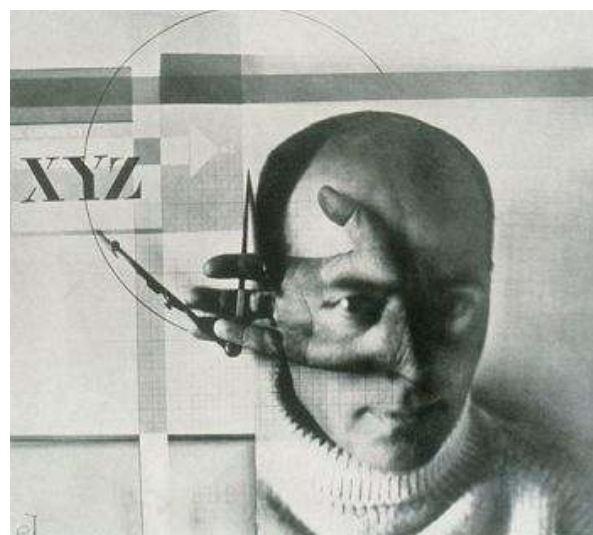
Obr. 1 Náborový plakát Rudé armády, D. S. Moor (1920)ⁱ

Obr. 2 Náborový plakát britské armády s H. Kitchenerem, Alfred Leete (1914)ⁱⁱ

Obr. 3 *Avtoportret*, El Lisickij, 1924^{iv}

Obr. 4 *Konstruktor (avtoportret)*, El Lisickij, fotomontáž, 1925ⁱⁱⁱ

Obr. 5 Převzato z Moynahan, B. *Rusko 20. století*. Praha 1995, s. 148

Obr. 6 Fotomontáž S. Fridljand, *SSSR na strojke*, 6/1935

Obr. 7 „Tok vkučon!“, El Lisickij, *SSSR na strojke*, 10/1932

Obr. 8 a, b Viktor Kalmykov přijíždí na Magnitostroj, Max Alpert – cyklus *Gigant i strojitěľ*, *SSSR na strojke*, 1/1932 (výběř)

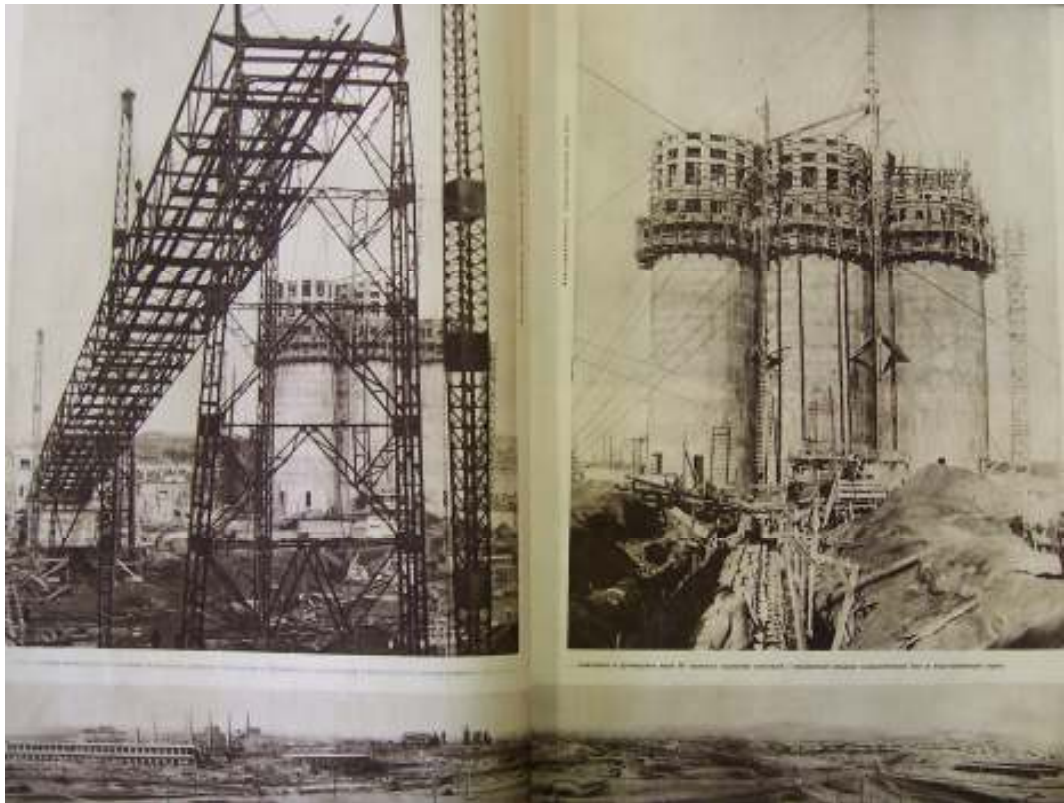
Obr. 9 a,b Viktor Kalmykov – počátek růstu sovětského člověka, Max Alpert – cyklus Gigant i strojitěľ, *SSSR na strojke*, 1/1932 (výběř)

Obr. 10 a, b Magnitostroj – počátek růstu sovětského průmyslového gigantu, Max Alpert – cyklus Gigant i strojitěľ, *SSSR na strojke*, 1/1932 (výběř)

Obr. 11 a, b Zlepšování životních podmínek pracujících (V. Kalmykova) na Magnitostrojce, Max Alpert – cyklus Gigant i strojitěľ, SSSR na strojke, 1/1932 (výběr)

Obr. 12 Stavba roste, Max Alpert – cyklus Gigant i strojitel', *SSSR na strojke*, 1/1932 (výběr)

Obr. 13 Úderníci, Max Alpert – cyklus Gigant i strojitel', *SSSR na strojke*, 1/1932 (výběr)

Obr. 14 V. Kalmykov se dále kvalifikuje, Max Alpert – cyklus Gigant i strojitěľ, *SSSR na strojke*, 1/1932 (výběř)

В. Калмыков и другие рабочие завода.

Obr. 15 a,b V. Kalmykov – růst životní úrovně – sňatek, domov, volný čas, Max Alpert – cyklus Gigant i strojitěľ, *SSSR na strojke*, 1/1932 (výběř)

Obr. 16 Viktor Kalmykov je jedním z desetitisíců budovatelů Magnitostroje, Max Alpert – cyklus Gigant i strojitěľ, *SSSR na strojke*, 1/1932 (výběr)

Obr. 17 RA chrání sovětskou vlast, *SSSR na strojke*, 2/1933

Obr. 18 Přehlídka na Rudém náměstí, *SSSR na strojke*, 2/1933

Obr. 19 Kirgizové při obraně vlasti, *UdSSR im Bau*, 3/1938

Obr. 20 Obránci východní hranice, *SSSR na strojke*, 5–6/1938

Obr. 21 V kapitalistické zemi
(fotomontáž J. Heartfield), *SSSR na
strojke*, 6/1935

Obr. 22 V Sovětském svazu,
SSSR na strojke, 6/1935

Obr. 23 Traktoristka Paša Angelina učí sestru Nad'yu řídit stroj, *SSSR na strojke*, 6/1937

Obr. 24 Polina Osipenko, světová letecká rekordmanka, *SSSR na strojke*, 9–12/1937

Obr. 25 *SSSR na strojke*, 6/1935

Obr. 26 V jurtě kolchoznic Kokonbajevové, *SSSR na strojke*, 3/1938

Obr. 27 Vlevo – Nové a staré: Uzbečky se zapisují do družstva, vpravo – Nové vítězí: Uzbečky sportovkyně, *SSSR na strojke*, 7–8/ 1932, s. 46

Obr. 28 Vývoj sovětského zemědělství – titul, *SSSR na strojke*, 10–11/1930

Obr. 29 Vlevo – Lidé ze dna, vpravo – „Kanaloarmějci“, *SSSR na strojke*, 12/1933^v

Obr. 30 Vlevo – bylo odstraněno 2,5 m³ skály, 4 mil. výbuchů vyčistily cestu kanálu, vpravo – armáda dřevorubců zhotovila 2, 8 mil. břevna na stavbu, *SSSR na strojke*, 12/1933^{vi}

Obr. 31 Vlevo – stavba pokračuje, vpravo – nositelé Řádu V. I. Lenina za výstavbu Bělomořsko-baltického průplavu: G. G. Jagoda, místopředseda OGPU SSSR, L. I. Kogan, velitel Bělorozstroje, M. D. Berman, velitel Hlavní správy nápravně-pracovních táborů (GULAG) OGPU aj., *SSSR na strojke*, 12/1933^{vii}

Obr. 32 Bělomořsko-baltický průplav, zkrácení trasy Leningrad – Archangelsk, je hotov, *SSSR na strojke*, 12/1933^{viii}

ⁱ Zdroj – <http://www.plakaty.ru>, 11.6. 2008.

ⁱⁱ Zdroj – Wikipedia, The Free Encyclopedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Lord_Kitchener_Wants_You, 10. 6. 2008.

ⁱⁱⁱ Zdroj – http://en.wikipedia.org/wiki/El_Lissitzky, 15.6. 2008.

^{iv} Zdroj – http://en.wikipedia.org/wiki/Image:El_Lissitzky_self_portrait_1914.jpg, 15.6 2008.

^v Montáž A. Rodčenko

^{vi} Montáž A. Rodčenko

^{vii} Montáž A. Rodčenko

^{viii} Montáž A. Rodčenko